T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

DİJİTAL DİNİ SORUMLULUK ÜZERİNE

NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Tezi

HABİBE ÇAKI

İSTANBUL, 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

DİJİTAL DİNİ SORUMLULUK ÜZERİNE

NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Tezi

HABİBE ÇAKI

Danışman: PROF. DR. ALİ AYTEN

İSTANBUL, 2022

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Habibe Çakı

Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali AYTEN

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans Tezi – 2022

Anahtar Kelimeler: İnternet, Sanal Dünya, Dijital Vatandaşlık, Dijital Sorumluluk, Dijital Yerli, Dijital Dini Sorumluluk

ÖZET

DİJİTAL DİNİ SORUMLULUK ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Bu çalışmanın amacı, dijital yerli olarak adlandırılan dijital dünyaya doğan gençlerin dijital dünyadaki sorumluluk algılarını öğrenmek, dini burada nereye koyduklarını tespit etmek, dijital dünyada kendilerini dini açıdan sorumlu hissedip hissetmediklerini öğrenmek ve literatüre dijital dini sorumluluk kavramını kazandırmaktır. Ayrıca bu çalışmada dijital dini sorumluluk ele alınırken Ribble ve Bailey (2004) tarafından ortaya atılan "dijital vatandaşlık" kavramı temel alınmıştır. Nitel araştırma modeli tercih edilen çalışmada kartopu örneklemesi kullanılarak Prensky (2001)'nin teorisine göre 1980 yılından sonra doğmuş dijital yerli neslin üyelerinden olan 18-23 yaş arası, 20,7 yaş ortalamasına sahip üniversite öğrencileri çalışma grubunu oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen görüşmelerde görüşme formu tekniği kullanılmış ve katılımcılardan bu şekilde veri toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucuna göre gençlerin dijital dünyada bireysel, toplumsal ve dini sorumluluk algılarının daha çok ahlakî çerçevede doğru bir dijital iletişim kurmak

yönünde olduğu ve dini sorumlulukların dijital dünyada da varlığını sürdürdüğünün bilincinde oldukları tespit edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Habibe Çakı

Field: Philosophy and Religious Sciences

Programme: Psychology of Religion

Supervisor: Prof. Dr. Ali AYTEN

Degree Awarded and Date: Mester Thesis – 2022

Keywords: İnternet, Virtual World, Digital Citizenship, Digital Responsibility, Digital Native, Digital Religious Responsibility

ABSTRACT

A QUALITATIVE RESEARCH ON DIGITAL RELIGIOUS RESPONSIBILITY

The aim of this study is to learn the responsibility perceptions of young people born in the digital world, who is called digital natives, to determine where they place religion here, to find out whether they feel religiously responsible in the digital world or not , and to introduce the concept of digital religious responsibility to the literature. Also, while dealing with digital religious responsibility in this study, it is based on the concept of "digital citizenship" found by Ribble and Bailey (2004) . In the study, in which the qualitative research model was preferred, a snowball sample was used, and according to the theory of Prensky (2001) the study group consisted of university students between the ages of 18-23, who were born after 1980, and who were members of the digital native generation, with an average age of 20.7. In the interviews, the interview form technique was used and data were collected from the participants in this way. The

obtained data were interpreted using descriptive analysis. According to the results of the research, it has been determined that the young people's perceptions of individual, social and religious responsibility in the digital world are more in the direction of establishing a correct digital communication within the moral framework and they are aware that religious responsibilities continue in the digital world.

ÖNSÖZ

Dijitalleşme ile birlikte insan hayatı birçok yönden değişmiş ve dönüşmüştür. Bu değişim ve dönüşüm yaşam tazımızı, alışkanlıklarımızı ve düşünme biçimlerimizi etkilemiştir. Birbirimize ağlarla bağlı olduğumuz, gerçek hayatın içinde ama ondan farklı yeni bir dünya oluşturmuştur. Bu dünya özgür, sınırsız, sansürsüz ve kolay ulaşılabilir dijital bir dünyadır. Vatandaşlık, din, bilim, eğitim, siyaset, ticaret vb. bu dijital dünyanın içinde yeniden şekillenmektedir. Dijital dünyanın da bir dili, ahlakı ve kuralları vardır. Bu dünyanın dilini en iyi konuşanlar ise dijital araçlarla büyümüş dijital dünyanın yerlileri olarak adlandırılan nesildir.

İnternet ve dijital dünya hem iyiliği hem de kötülüğü kolaylaştıran sınırsız ortamlardır. Bundan dolayı bu dünyada dolaşırken irade ve sorumluluk duygusu oldukça önem taşımaktadır. İyiyi de kötüyü de seçmek kişinin kendi elindedir ve yaptığı her seçimin kendini ve diğer insanları etkileyen yanları vardır. İşte bu çalışmada dijital dünyada yetişen gençlerin dijital bir vatandaş olarak sorumluluğa bakış açıları ve dijital dünyada yaşayan bir Müslüman olarak dini sorumluluğa bakış açıları incelenmiştir. Dijital dünyanın yerlilerinden dijital dünyadaki sorumluluk ve özellikle de dini sorumluluklar hakkındaki düşünceleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkması ve tamamlanmasında birçok kişinin katkıları olmuştur. Tezin ilk ortaya çıkış sürecinde danışmanlığımı yapan ve "Allah alemlerin Rabbidir, Allah sanal alemin de Rabbidir" diyerek dijital alanda çalışmam için fikir veren değerli hocam Doç. Dr. Sevde Düzgüner'e, çalışmanın geri kalanını beraber yürüttüğümüz, fikirleriyle bana yol gösteren ve destek olan kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Ali Ayten'e, lisans eğitimim süresince Din Psikolojisi alanında beni yetiştiren ve bana bir bakışı açısı kazandıran sevgili Doç. Dr. Gülüşan Gögcen hocama çok teşekkür ederim.

Tez çalışma sürecimde motivasyonum her düştüğünde hem maddi hem manevi desteğiyle daima yanımda olan canım anneme, bana her zaman güvenen ve destekleyen canım babama, aramızdaki mesafelere rağmen dua ve sevgileriyle yanımda olmaya çalışan sevgili arkadaşlarıma ve bize güvenip araştırmamıza katılım sağlayan tüm gençlere teşekkürlerimi sunarım.

Habibe ÇAKI

İstanbul- 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET…….....i

ABSTRACT……...….iii

ÖNSÖZ……v

TABLO LİSTESİ……ix

KISALTMALAR……..…...x

1.BÖLÜM GİRİŞ…….1

1. Araştırmanın Konusu…….…2

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi……..…….3

3. Araştırmanın Soruları ……..……...4

4. Araştırmanın Sınırlılıkları……..…4

2.BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE……..6

2.1. Dijital ve Dijitalleşme……...7

2.2. Dijital Yerli…….11

2.3. Dijital Vatandaşlık…….16

2.3.1.Dijital Okuryazarlık……...……19

2.3.2.Dijital Erişim……..……21

2.3.3.Dijital Etik……..22

2.3.4.Dijital Ticaret…….……25

2.3.5.Dijital İletişim……27

2.3.6.Dijital Güvenlik ve Gizlilik……30

2.3.7.Dijital Hukuk……..…36

2.3.8.Dijital Hak ve Sorumluluklar…….38

2.3.9.Dijital Sağlık……..43

2.4. Din……...49

2.5. Sorumluluk…….51

2.6. Dini Sorumluluk…….……54

2.7. Dijitalleşme ve Din…….60

3.BÖLÜM YÖNTEM……...……..63

3.1. Araştırmanın Modeli……....64

3.2. Katılımcılar ve Özellikleri……65

3.3. Veri Toplama Aracının Oluşturulması……...……65

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi…….66

4.BÖLÜM BULGULAR VE YORUM…….68

4.1. Gençlerin Sorumluluk Algısına Dair Bulgular……...69

4.1.1.Gençlerin Sorumluluk Tanımlaması…….69

4.1.2.Gençlerin Bireysel Sorumluluk Algısı……..72

4.1.3.Gençlerin Toplumsal Sorumluluk Algısı……..….76

4.1.4.Gençlerin Dini Sorumluluk Algısı…….82

4.2.Gençlerin Hayatında Dijital Dünyanın Yeri ve Önemine Dair Bulgular.85

4.3.Gençlerin Gözünden Dijital Hak ve Sorumluluklar……..92

4.3.1.Dijital Ortamdaki Bireysel Sorumluluklar……93

4.3.2.Dijital Ortamlardaki Toplumsal Sorumluluklar……95

4.3.3.Dijital Haklar……98

4.4.Dijital Dini Sorumluluk……...98

4.5.Gençlerin Dijital Vatandaşlık Algısı…….102

SONUÇ VE ÖNERİLER…….103

KAYNAKÇA……..…..109

EKLER…….123

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Gençler İçin Bireysel Sorumluluk……..…72

Tablo 2: Gençler İçin Dini Sorumluluk……...….82

Tablo 3: Dijital Araçları ve İnterneti Kullanım Amaçları……85

KISALTMALAR

akt……...: Aktaran

vd…….....: Ve diğerleri

çev……: Çeviren

ed……...: Editör

n……: Kişi sayısı

TDK…….....: Türk Dil Kurumu

TÜİK…….: Türkiye İstatistik Kurumu

WHO…….: World Health Organization

vb……...: ve benzeri

1.BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu, dijital dini sorumluluktur. 2004 yılında Ribble ve Bailey tarafından dokuz boyutlu dijital vatandaşlık kavramı ortaya atılmıştır. Çalışmada dijital vatandaşlığın dokuz boyutuna da değinilmekle birlikte daha çok "dijital hak ve sorumluluklar" boyutu kapsamında dini sorumluluklar üzerinde durulmaktadır. Bireyin hayatta pek çok sorumluluğu vardır. Bunlar içerisinde inanan kişinin Allah'a karşı sorumlulukları da yani dini yükümlülükleri de yer almaktadır. Dini sorumlulukların kapsamı da hayatın bir parçası olan dijital ortamları da kapsamaktadır. Araştırmada dijital ortamdaki sorumlulukların "dini boyutu" öne çıkarılacaktır. Bunun için dijital dünyanın yerli üyelerinden olan 18-23 yaş arası üniversite öğrencilerinin görüşlerinden faydalanılacaktır. Gençlerin dine dijital dünyalarında ne kadar yer verdiği, dini yaşantılarını dijital ortama nasıl yansıttıkları ve dinin getirdiği bir takım sorumlulukları dijital dünyada nasıl algıladıkları araştırmanın temel problem alanlarıdır.

"Dijital çağ" olarak adlandırılan çağımızda gelişen teknoloji ve internet ile birlikte insanlar günlük hayattaki faaliyetlerinin çoğunu dijital ortamlardan yürütmektedir. Taşınabilir cep telefonu ve tabletler de insanların sürekli olarak dijital ile bağlı kalmasını sağlamaktadır. İletişim, haberleşme, alışveriş, ticaret, bankacılık işlemleri, kamusal işlemler, akademik faaliyetler ve eğitim faaliyetleri zaman-mekan birliğini ortadan kaldırarak hızlı ve pratik bir şekilde dijital araçlar üzerinden sağlanmaktadır. Bu durum dijital vatandaşlık kavramının (Ribble & Bailey, 2004) ortaya çıkarılmasını adeta zorunlu kılmıştır. Alan yazında dijital vatandaş şu şekilde tanımlanmıştır (Çubukçu & Bayzan, 2013):

> "Dijital vatandaş, bilgi ve iletişim teknolojilerini eleştirel bir şekilde kullanabilen, dijital ortamlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerin sonuçlarının farkında olan, teknolojiyi ve dijital araçları insanlara zarar vermeyecek şekilde kullanabilen, iletişim ve haberleşmeyi çevrimiçi bir şekilde sağlayan, paylaşım yaparken ve görüşlerini ifade ederken doğru bir tutum sağlayan ve diğer vatandaşları da buna teşvik eden kişidir."

Dijital araçlar ve internetin tarihinin çok eski zamanlara dayanmaması sebebiyle dijital araçları yeterli seviyede ve olması gerektiği gibi kullanma, kısacası dijital yaşama adapte olma konusunda maalesef her dünya vatandaşı aynı seviyede değildir. Bu konularda dijital bir çağa gözlerini açan çocuklar, Jean Twenge'nin (2018) deyimiyle "İ-Nesli" dijital araçlar ve internet ile büyüdükleri için daha beceriklidirler. Dijital teknoloji

ile çevrili bir dünyaya doğmaları onların duygu, düşünce, tutum ve algılarının da kendilerinden önceki nesle göre farklı olmasına sebep olmuştur. İnsanın hayatında ve insanın yaşamı anlamlandırmasında önemli bir rol oynayan "din" kavramına olan bakış açıları ve dini yaşantıları da dijital dünya çerçevesinde şekillenebilmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel amacı, gençlerin dijital ortamdaki sorumluluk algılarını öğrenmek ve dini burada nereye koyduklarını ve kendilerini dini açıdan dijital ortamlarda sorumlu hissedip hissetmediklerini öğrenmektir. Bu çerçevede dijital vatandaşlık kavramının dokuz boyutundan biri olan "dijital hak ve sorumluluklar" boyutunu dini açıdan ele almak ve "dijital dini sorumluluk" kavramını literatüre kazandırmaktır. Sanal dünya, fizikî dünyadan bağımsız değildir. Aksine fizikî dünyanın bir uzantısıdır. Öyleyse bireylere bir yaşam biçimi sunan "din" kavramının sanal dünyadaki yaşamı etkilemesi gerekmektedir. Dijital dini sorumluluk kavramı ile sanal dünyadaki dini yaşantının temel sınırlarının bilincinde olunması ve sanal dünyanın getirdiği özgürlük illüzyonunu fark edip dini otoritenin varlığını orada da hissetmek konusunda farkındalık oluşturması amaçlanmıştır. Prensky(2001)'nin "dijital yerli" olarak adlandırdığı 1980 sonrası dünyaya gelen günümüz üniversite gençliğinin dijital sorumluluklar hakkındaki düşüncelerini ve bu kavramı nasıl algıladıklarını öğrenmek ve böylece gençlerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek önem teşkil etmektedir.

Dijital vatandaşlık kavramı çerçevesinde yaptığımız literatür taramalarında bu kavrama ilişkin yapılan çalışmaların din psikolojisi alanında ele alınmadığı tespit edilmiştir. Dijital vatandaşlık kavramı ülkemizde çok eski bir kavram değildir, kavrama dair yapılan çalışmalar yaklaşık olarak 2010'lu yıllarda yapılmaya başlanmıştır ve günümüze kadar yapılan çalışmalar daha çok eğitim ve iletişim fakültelerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda daha çok öğretmen adayları ve sosyal bilgiler dersi üzerine odaklanılmıştır. Daha çok nicel yöntem kullanılsa da nitel-nicel yöntemin birlikte kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. Dijital vatandaşlık ve dijital sorumluluk kavramlarıyla yapılan taramalarda psikoloji ve din psikolojisi alanlarında çalışmalara rastlanmamıştır. Çalışmamızdaki diğer amacımız ise din psikolojisi alanına dijital dini sorumluluk kavramını kazandırmak, alanın dijital vatandaşlık kavramına ilişkin dikkatini çekmek ve bu konudaki çalışmaların artmasını sağlamaktır.

1.3.ARAŞTIRMANIN SORULARI

Araştırmanın temel problemi, dijital yerliler örnekleminde dijital dini vatandaşlık algısı, dijital hak ve sorumlulukların ne kadar bilindiği ve bu konudaki görüşleri öğrenme, dijital dünyadaki dini sorumluluklar, dini yaşantı ve düşüncenin üniversite öğrencileri tarafından dijital dünyada nasıl ifade edildiğinin nitel metotla ortaya konmasıdır.

Araştırmanın genel soruları şu şekildedir:

1. Dijital yerliler olarak adlandırılan günümüz gençleri dini sorumlulukları dijital ortamlarda nasıl algılamaktadır?
2. Gençlerin zihninde dini bakımdan fizikî dünya ve dijital arasında ayrım olmamasının yeri nedir?
3. Gençlerin dijital dini sorumluluk algısı nasıldır?
4. Gençlerin dijital dini sorumluluk algısı daha çok "tüm insanlığa karşı sorumluluk" olarak adlandırabileceğimiz küresel olarak yankı bulan savaşlar, Müslümanlara ve dine karşı yapılan zulümlere yönelik bilinçlendirme ve yardım faaliyetlerine katılma yönünde midir?
5. Gençlerin sorumluluk algısı nasıldır?
6. Gençlerin dijital dünyadaki sorumluluklara ilişkin farkındalıkları nasıldır?
7. Gençlerin zihninde dijital dünya ile fizikî dünya arasındaki sınırlar nasıldır?
8. Gençlerin zihninde dijital vatandaşlık nedir?

1.4.ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmada Prensky(2001)'nin nesilleri 1980 yılını baz alınarak dijital yerli ve dijital göçmen olarak sınıflandırdığı teorisi esas alınmaktadır. Araştırma 1980 sonrası doğan nesil olan dijital yerlileri kapsamaktadır. Günümüzdeki üniversite gençliğinin ülkemizde dijitalleşmenin hız kazandığı dönemlerde büyümeleri ve artık ergenlik döneminin yavaş yavaş sonlarına gelmeleri nedeniyle din hakkındaki düşüncelerinin biraz daha keskinlik kazanması ve dijital-gerçek dünya arasındaki bağlantıyı daha gerçekçi kurabilecek olmaları nedeniyle araştırmamız 18-23 yaş aralığındaki üniversite öğrencileri ile sınırlıdır. Araştırmaya katılanların Türkiye'de herhangi bir üniversitede örgün lisans ve ön lisans düzeyinde eğitim görmesi yeterli olmuş, herhangi bir il,

üniversite, bölüm veya fakülte sınırlaması getirilmemiştir. Araştırma literatür taraması ve nitel araştırmalardan görüşme tekniği ile sınırlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. DİJİTAL VE DİJİTALLEŞME

Dijital sözcüğü TDK'de "verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi", "verileri bir ekran üzerinde elektronik olarak gösteren" ve "sayısal" anlamlarına gelmektedir. (TDK, 2021) Dijital kelimesi genel manada sayıyla ilgili, sayısal ve sayılardan oluşan anlamında kullanılmaktadır. Buradaki sayısallık ile 1 ve 0 rakamlarından oluşan ikili bir sisteme kastedilmektedir. Veriye dayalı tüm teknolojilerin temelinde bu ikili sistem yer almaktadır. Bundan dolayı ikili sistem ile bağlantılı her şey dijital olarak nitelendirilmektedir. (Polat, 2016)

Dijitalleşme ise kısaca "analog bilginin 0 veya 1: dijital rakamların ikili sayısına dönüştürülmesi ve sayısallaştırma" olarak tanımlanmaktadır. (akt. Yücebalkan & Aksu, 2018) Dijitalleşme kavramı esas olarak "analog bir bilgiyi alıp bunları sıfırlamayı ve şifreleri kodlayarak bilgisayarın bu tür bilgileri depolayıp işlemesi ve iletebilmesi anlamına gelmektedir." (Bozkurt, 2019) Dijitalleşmenin tekniği, gelen sinyalleri "bit" adı verilen bir ve sıfırdan oluşan küçük parçalara dönüştürmektir. 'Bit' e dönüştürülen veriler, ortama kolaylıkla işlenir, metinler kelime işlem için hazırlanır, ses ve görüntüler daha kaliteli hale gelir. (akt. Dereli, 2018) Teknolojinin gelişmesi ve dijitalleşmenin sonucunda bilgiye, belgeye ve hizmetlere erişim çok kolay ve hızlı gelmiş olmuştur. Dijitalleşme öncesinde bütün işler el emeği ile yapılmaktaydı fakat dijitalleşme ile birlikte işler otonom bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Aynı iş daha az iş gücü ile halledilmiş ve önceden ulaşılamayan birçok hizmete bir tuş ile ulaşılmaya başlanmıştır. (Bozkurt,2019)

İçinde bulunulan çağda insan hayatında yeri olan pek çok şey dijitale bağlıdır. Dijitalleşme ile birlikte insanlığın yaşam tarzı büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Dijitalleşme; kimlik, mekan, zaman, benlik, iletişim, tüketim ve üretim süreçleri ve olgularına yeni bir boyut kazandırmıştır. Gündelik hayatın içindeki en basit aktivitelerde bile dijitalleşmenin varlığını görmek artık normal bir durumdur. Devlet kurumlarının işleyişi, özel sektörün işleyişi, alışveriş, sağlık hizmetleri, eğitim-öğretim faaliyetleri dijital ağlarla yapılandırılmış bir sisteme dahil olmuştur. Dijitalleşmenin çıkış noktası Batı ülkeleridir. Ancak küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada yaygınlaşmıştır. (Karakaş, 2019)

Dijitalleşme, 21.yüzyılın temel taşlarından birisi haline gelmiş, bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesinin bir ürünü olan ve görmezden gelinmesi imkansız bir gerçekliktir.(Parlak,2017) Bu nedenle tüm hayatın iletişim teknolojileri tarafından

kuşatılıp dönüştürüldüğü postmodern dünyayı ifade etmek için 'Dijital Çağ' kavramı kullanılmaktadır. Dijital Çağ'ın temel taşlarını mikro işlemciler, bilgisayar, fiber optik, uydu teknolojisi ve bilhassa internetin gelişimi oluşturmaktadır. Dijitalleşme bu teknolojiler sayesinde çağı ele geçirmiştir. İnternet tabanlı medya formları, dijitalleşme dendiği zaman akla ilk gelen şeyler olsa da dijitalleşme daha geniş bir olguyu ifade eder. Örneğin cep telefonu ile SMS gönderme ve Playstation üzerinden oyun oynama faaliyetleri teknik olarak internetin bir parçası değildir. Ancak bu faaliyetler dijitalleşmeni önemli bir ayağı olan mikroçipler ve uydular ile gerçekleşmektedir. Bu açıdan internet, zaten dijital olan bilgisayar, akıllı telefon ve televizyon, dijital saat ve tablet benzeri cihazları bütünleştirmekte ve daha işlevsel kılmaktadır. (Haberli, 2019)

"İnternet, dünya çapında birçok bilgisayar ağının özel donanımlar aracılığı ile birbirine bağlandığı, insanların bilgisayar aracılığıyla bilgi alışverişinde bulunmasını sağlayan dünya çapında bir bilgi ve iletişim ağıdır." Birbirine bağlı bilgisayar topluluğunu ifade eden International Network teriminin kısaltılmış halidir. (akt. Fiş Erümit & Keleş,2018) Bu bilgisayar ağı birbirine fiber-optik kablolar, telekomünikasyon uyduları ve sıradan telefon hatları bağlamaktadır. Bu devasa ağ sistemine kısaca "ağların ağı" da denilebilir. (akt. İrk, 2015)

İçinde bulunulan çağda neredeyse internet olmadan hiçbir iş halledilememektedir. İnternet ve bilgisayarın bulunması insanlık tarihinde bir devrim niteliğindedir. Dijital teknolojiler, internet ile beraber insan hayatında daha önemli yer kaplamaya başlamıştır. Hatta internet olmadan çoğu dijital teknolojinin kullanımı pek mümkün değil ya da sınırlı bir kullanımı vardır. Dünya üzerinde 5,29 milyar kişinin kullandığı cep telefonları gündelik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Hatta neredeyse insan bedeninin bir parçası haline gelen cep telefonları internet sayesinde insanlık için bu kadar önemlidir. İnternet sayesinde cep telefonundan haberleşme, günlük haber takibi, alışveriş, banka işlemleri, eğitim öğretim faaliyetleri, eğlence faaliyetleri, kültürel ve sosyal etkinlikleri zaman ve mekan sınırlaması olmadan her an her yerde gerçekleştirebilmektedir. Özellikle bir süredir dünyayı esir alan Covid-19 salgını dolayısıyla vaktin çoğunun evlerde geçirildiği günlerde hemen hemen tüm ihtiyaçlar internet üzerinden dijital ortamlardan karşılanmaya başlanmıştır. Dijital ortamlarda geçirilen süre artık her zaman olduğundan daha fazla ve internet bağlatışı kesilince dünya ile bağlantı da kesilmiş olmaktadır. İnsanoğlunu dünyaya bağlayan bu teknolojinin tarihi ise çok eski zamanlara dayanmamaktadır.

İnternetin bir kurucusu yoktur fakat tarihi ilk olarak 1950'lerde bilgisayarların gelişmeye başlamasına dayandırılmaktadır. (Wikipedia, 2021) İnternet kavramının temelleri ilk olarak 1962 yılında Amerika'da atılmıştır. MIT Üniversitesinde J.C.R. Licklider bugünkü internet tanımlarıyla "Galaktik Network" kavramını inceleyen makaleler yazmıştır. Alan yazında bunlar internet için temel kabul edilmiştir. Söz konusu makalelerde insanların oturdukları yerden yani mekandan bağımsız olarak bilgiye ulaşması ve paylaşması konu edilmiştir. (İTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, 2013) Bununla birlikte yapılan girişimlere karşın internet yani bilgisayarlar arası ağ bağlantısı ilk olarak askeri bir nedenden dolayı kullanılmaya başlanmıştır. 1957 yılında Rusya'nın o zaman ki ismiyle SSCB'nin ilk yapay uydu olan Sputnik'i uzaya göndermesi, internet ve daha birçok teknolojik çalışmanın çıkış noktası olmuştur. SSCB'nin sahip olduğu nükleer başlıklı füzeler ve bu füzeleri olası bir saldırıda uyduları sayesinde yönetme ihtimali ABD'nin savunma sistemleri için önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Tek bir ağdan yönetilen savunma sisteminin, herhangi bir saldırıda tamamının çökmesini engellemek amacıyla ABD, herhangi bir savaş veya saldırı anında iletişim ağının çalışamaz duruma gelmesi halinde iletişim ağlarının farklı kısımlarını çalışabilir duruma getirmek ve alternatif ağlar geliştirmek için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar için ABD Savunma Bakanlığı içerisinde İleri Düzey Araştırma Projeleri(Advenced Research Project Agency) kısa adıyla ARPA kurulmuştur. Bir yıl sonra kurumun isminin başına Defence(savunma) kelimesi getirilmiş ve kurumun adı DARPA olarak değiştirilmiştir. (akt. Fiş Erümit, Keleş,2018)

Yapılan çalışmalar sonucunda ses, görüntü ve veri şeklindeki her türlü mesajın sağlanarak bağlantıların kontrol merkezine ihtiyaç duymadan iletilebildiği bir ağ oluşturulmuştur. Böylece ilk bilgisayar ağı olan ARPANET 1969 yılında ortaya çıkmıştır.(akt. Kayseri,2019) ARPANET ile University of California at Los Angeles (UCLA), Stanford Research Institute (SRI), University of Utah ve University of California at Santa Barbara (UCSB)'dan oluşan dört merkezde ilk bilgisayarlar birbirine bağlanmış ve veri paylaşımı yapılmıştır. (Işık, 2007)) Paket-anahtarlama yöntemiyle çalışan DARPA'nın yürüttüğü çalışmalar sayesinde kısa süre içinde ARPANET büyük bir başarı elde etmiş ve ABD'deki bütün üniversiteler ARPANET'e bağlanmaya başlamıştır. 1982 yılında Vincent Cerf ve Robert Kahn İnternet Protokolü (IP)'nü geliştirmiştir. Bu sistem özel protokolleri birbirine bağlayan bir iletişim yoludur. Hala kullanılmaya devam edilen bu sistemde bilgisayarlara IP adı verilen numaralar tanımlanmaktadır. Bu numaralardan birbirlerini tanıyan bilgisayarlar bilgi paketlerini

birbirlerine bu kod ile iletmeye başlamıştır. TCP/IP protokolünün kullanılmaya başlamasından sonra Darpa bunu ücretsiz ve sınırsız olarak bütün dünyaya dağıtmaya karar vermiş ve böylece askeri alanda savunma amacıyla kurulan internet aniden dünyaya açılmıştır. Bu protokolü geliştiren bu iki isim ise internetin babası olarak adlandırılmışlardır. (akt. Fiş Erümit & Keleş,2018) 1993 yılında dijital devrimin önemli bir ürünü olan ve sosyal medyanın da çıkış noktası olarak kabul edilen World Wide Web (WWW) uygulaması kurulmuştur. Bu uygulama internet üzerinden yazı, grafik, resim, ses ve hareketli görüntülerden oluşan dokümanları uzaktaki bilgisayarlara iletmeye yarayan bir teknolojidir. (akt. Tekeli, 2019) WWW, internette hızlı arama imkanı sunmuş ve bilgiye ulaşmayı hızlandırmıştır. (akt. İrk,2015) 2000'li yıllara gelindiğinde internet her geçen gün gelişimini daha artırmış ve günümüzde milyarlarca kullanıcıyı barındıran sanal bir dünya haline gelmiştir. Bu gelişimi en çok etkileyen faktör web araçlarının kullanımının artması olmuştur. İlk zamanlar etkileşim içermeyen bir sunucu konumunda olan web, daha sonra kullanıcı katılımını da içeren etkileşimli bir duruma gelmiştir. (Fiş Erümit, Keleş,2018)

Özellikle son zamanlarda insanların hayatında daha da önemli yer kaplayan internetin genel özellikleri şu şekildedir:

- "İnternet, iletişim teknolojilerinin bir koleksiyonudur.
- Yazılı iletişim araçları, telefon, iletişim uyduları, yazılı, sesli ve görüntülü kitle iletişim araçları, kitap, fotoğraf, bilgi kaydetme/depolama teknikleri gibi tüm iletişim tekniklerini kullanır.
- İnternet tüm medya fonksiyonlarını yerine getirir.
- İnternet ticari fırsatlar yaratır.
- İnternet etkileşimli(interaktif) olarak iletişim sağlar." (Solmaz vd. 2013)

Dijital medya ve pazarlama hizmeti sunan We Are Social adlı kurumun verilerine göre Ekim 2021 itibariyle küresel "dijitalin durumuna bakılırsa; toplam nüfusu 7,89 milyar olan Dünyada 4,88 milyar internet kullanıcısı bulunmaktadır. Veriler internetin ne kadar çok geliştiğinin ve yayıldığının bir kanıtıdır. İnternetin kolay erişilebilir olması, kullanım maliyetinin ucuz olması ve kullanımın kolay olması yaygınlaşmasının sebepleri arasında sayılabilir. Dijitalleşmenin getirdiği kitle iletişim araçları da bu yayılımı ve gelişmeyi hızlandıran etkenlerdir. Dijital kitle iletişim araçları insan hayatına televizyon ile girmiştir. Televizyon en etkili kitle iletişim araçlarından biridir ve günümüzde hala bu

yerini korumaktadır. Ancak televizyondan tek yönlü bir bilgi aktarımı sağlanmakta ve televizyonda varlık gösterebilmek herkes için kolay olmamaktadır. Bu konu hakkında eleştirel düşünen bazı bilim adamları 1947 yılında ilk bilgisayar olan ENİAC'ı icat etmişlerdir. Devasa boyutlarda yapılan ilk bilgisayar zaman içinde gelişerek şu anki taşınabilir hali almıştır. Bilgisayarların taşınabilir hale gelmesiyle kullanımları tüm dünyada her alanda yaygınlaşmıştır. Fakat bilgisayarların insan hayatı için asıl önemli hale gelmesi internetin icadıyla birlikte olmuştur. İnternet sayesinde geliştirilen yazılım ve programlar bilgisayarları daha işlevsel kılmıştır. Günümüzde bilgisayarlar günlük hayatta, askeri, ticari, hukuki, vatandaşlık ve sağlık gibi alanlarda her türlü kullanımda hizmet vermektedir. Giderek fiziksel yapısının küçülmesiyle de bireylerin yanından ayırmadığı kişisel bir cihaza dönüşmüştür. Dünyada 4,88 milyar internet kullanıcısı olmasının belki de en önemli sebebi dünyayı cebe sığdıran akıllı cep telefonlarıdır. Akıllı telefonlar sayesinde evde, otobüste, arabada, işte, sokakta kısacası her yerde internete bağlanılabilmekte ve dünya ile sürekli bir iletişim halinde kalınmaktadır. İnsanlar neredeyse cep telefonu olmadan dışarı adım atamaz hale gelmiştir. Cep telefonları gündelik hayatta iletişim için kullanılan basit bir araç değil, internet sayesinde market, avm, banka, devlet dairesi, eczane, kütüphane, fotoğraf makinesi, not defteri, okul ve arkadaş ortamının tek bir cihazda toplanmış halidir. Cep telefonları insan hayatına 1973 yılında Motorola firmasından Martin Cooper'ın ilk cep telefonunu geliştirmesiyle girmiştir. Bir kilodan daha ağır olan ilk cep telefonundan sonra 1989 yılında antenli telefonlar piyasaya sürülmüştür. Günümüzde kullanılanlara benzer olan telefonlar 1992 yılında üretime girmiş ve çeşitli firmalar da artık cep telefonu üretimine başlamıştır. Zamanla telefonlara kamera, bluetooth gibi özellikler eklenmeye başlamıştır. Nihayet 2004 yılında telefonlarda mobil internet hizmeti başlamış, GPS özelliği getirilmiş ve zamanla akıllı telefonlara geçiş başlamıştır. Böylece internet sadece evler ve iş yerlerine değil, bireylerin ceplerine de girmiştir. Yukarıda bahsedilen noktalara göre hiç şüphe yok ki dijitalleşmeyi ve dijitalleşme hızını etkileyen en önemli aktörler internet ve cep telefonları olmuştur. (Hacıbekiroğlu, 2019)

2.2.DİJİTAL YERLİ

Dijitalleşme, yaşadığımız yüzyılı tamamen etkisi altına almış bir olgudur. İnsan yaşamını her alanda kuşatması ve veriye dayalı teknolojilerin hız kazanmasını sağlayarak 21. Yüzyılın "Dijital Çağ" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur.(Parlak, 2017) Fakat maalesef ki her birey bu Dijital Çağ'a ayak uyduramamakta veya çağın getirdiği yenilik

ve imkanlardan eşit şekilde faydalanamamaktadır. "Dijital uçurum" olarak adlandırılan bu durum sadece bireyler arasında değil, kurumlar ve toplumlar arasında ve hatta kuşaklar arasında bir farklılık oluşturmaktadır. Bu farklılığın nedenleri arasında bireylerin yetiştiği dönemlerdeki teknolojik imkanların varlığı ve farklığı, internet ve internet kültürünün toplumda kullanım ve yaygınlaşma zamanı gösterilebilir. Marc Prensky(2001), dijital uçurumla birlikte ortaya çıkan kavram karmaşasını sonlandırmış ve bu konu ile ilgili derin araştırmalarda bulunmuştur. (Işık,2019) Prensky 2001 yılında yayınladığı araştırmasında 1980 öncesi doğan kuşağı *"Dijital Göçmen (Digital Immıgrants)"*, 1980 sonrası doğan kuşağı ise "*Dijital Yerli (Dıgıtal Natives)*" olarak adlandırmıştır. Prensky'nin bu sınıflandırmada temel aldığı nokta 1980 yılından itibaren dijital teknolojinin hızlı bir şekilde yayılmaya başlamasıdır. Dijital yerliler, teknolojinin içine doğmuş, teknoloji ile büyüyen bir nesildir. Dijital yerliler hayatlarını bilgisayar, video oyunları, dijital müzik oynatıcılar, video kameralar, cep telefonları gibi teknolojik araçlar kullanarak geçirmektedirler. Dijitalin ve teknolojinin içine doğan dijital yerlilerin anadili, bilgisayar, video oyunları ve internetin dili olan dijitalin dilidir. Dijital göçmen ise dijital dünyaya doğmamış, dijital teknoloji ile sonradan tanışıp benimsemeye çalışan kuşaktır. Dijital göçmenler için dijital teknoloji yeni öğrenilen ikinci bir dil gibidir. (Prensky, 2001a)

Prensky'nin dijital yerli olarak adlandırdığı nesil, "bin yılın öğrencileri(milennials), internet nesli(net generation), oyun nesli (the gamer generation), yeni nesil (next generation, n-generation), siber çocuklar (cyber kids), zaplayan insan (homo zappiens), çekirge zihin(grasshoper mind) (alıntılayan Işık, 2019), Y nesli (McCrindle,2006) ve sonrasında gelen Z nesli, i-Nesli (internet generation) (Twenge,2018) olarak da çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Pedro (2006) ise bu nesli yeni bin yılın öğrenenleri (the new millenium learners – NML)olarak adlandırmaktadır ve her ne kadar geniş anlamda 1980'den sonra doğan nesli tanımlasa da farklı ülkelerde ortaya çıkışının farklı zamanlarda olabileceğini de belirtmiştir.

Prensky(2001a), dijital yerlilerin dijital göçmenlerden düşünme biçimleri, bilgiyi işleme tarzları, beyin yapısı, sosyalleşme biçimleri, öğrenme şekilleri bakımından farklılık gösterdiğini savunmaktadır. Baylor Tıp Fakültesin'nden Dr. Bruce D. Perry'nin *"Farklı türden deneyimler, farklı beyin yapılarına yol açar*." sözü ile de bu görüşünü desteklemektedir. Hızlı dijitalleşmenin meydana getirdiği bu dijital uçurum sadece teknoloji kullanımı ile ilgili bir uçurum değildir. Dijital yerliler ve dijital göçmenler arasında yaşam tarzı, günlük alışkanlıklar, okuma ve anlama tarzları, sosyal ilişki

biçimleri, moda anlayışı, gelecek hedef ve idealleri, düşünme kalıpları, hobiler, eğlence aktiviteleri gibi alanlarda da bir uçurum söz konusudur.

Dijital teknolojilerin sosyal hayatta var olmaya başladığı 1980 yılından sonra dünyaya gelen bu nesil, bir dijital göçmenden farklı olarak hayatının büyük bir kısmını internette yaşamaktadır. Bunu yaparken de iki ayrı kimliğinin olduğunu düşünmeden yani dijital ve gerçek kimlik ayrımı yapmadan yaşamaktadırlar. Çevrimiçi dünyada çevrimdışında olduğu kadar rahat, hatta daha da rahat hissederler. Onlara göre çevrimiçi ve çevrimdışı ortamların oluşturduğu bu melez hayat alışılmışın dışında, tuhaf bir durum değildir. Çünkü dijital yerliler insanların birbirlerine dijital ağ ve baytlarla bağlı olduğu bir dünyaya gözlerini açtılar.(Palfrey & Gasser, 2016) Onlar için teknolojiyi kullanmak nefes almak kadar kolay bir aktivitedir. (Tapscott, 2009) Bu nedenle dijital yerli ve dijital göçmen nesil arasındaki en temel fark "dijital dünyayı kullanma algısına" dayanır. Prensky'nin yaptığı bu sınıflandırmanın ayrım noktası ise kültürden ziyade "yaştır." Hemen hemen tüm günlük işlerini dijital ortamdan halledebilen 21.yüzyılın sanal çocukları da dijital yerli kuşağın neredeyse tüm özelliklerini taşıyan en dikkat çekici nesildir. (akt. Karabulut, 2015)

Dijital yerliler, dijital göçmenlerden farklı bir bilişsel yapıya sahiptir. Prensky, bilgisayarla büyüyen çocukların diğerlerinden farklı düşündüğünü ve farklı öğrendiğini savunur. Bu çocuklar hiper metin zihin yapısı geliştirmişlerdir, oradan oraya atlarlar. Bilişsel yapıları sıralı değil, paraleldir. Hatta beyinlerinin fizyolojik olarak bile diğerlerinden farklı bir yapısı vardır. (Prensky, 2001b) Dijital yerliler bilgiye hızlı erişmek isterler ve sabırsızdırlar. Basılı olmayan dijital kaynaklardan bilgiye erişmeye alıştıkları için, bilgi onların parmaklarının ucundadır. Nadiren bir konu üzerinde uzun saatler düşünürler. Metin yerine grafiği tercih ederler ve görüntü, hareket ve müzik onlar için daha önceliklidir. Bir makaleyi baştan sona okumak yerine kapsül halinde rastgele okumayı tercih ederler. Çoklu görev süreçlerinde daha rahat hissederler, aynı anda birden çok işi yapmak isterler. Çoklu görevlerde ve çoklu görev geçişlerinde oldukça başarılıdırlar. Beş ekran üzerinden yani akıllı telefon, televizyon, dizüstü bilgisayar, masa üstü bilgisayar ve Ipad'ten aynı anda birçok işi yürütebilirler. Bundan dolayı tarihteki motor beceri senkronizasyonu en yüksek nesildirler. Ancak bu kadar çok yerde aynı anda var olmak istemeleri sebebiyle FOMO(kaçırma korkusu) da yaşayabilirler. Deney yaparak, keşfederek öğrenmek isterler. (Pedro, 2006; Bilgiç, Duman, Seferoğlu, 2011; Altunbay & Buçak, 2018; Elmore, 2014) Dijital yerliler, dijital göçmenlerle

kıyaslandığında yeniliklere daha kolay ve hızlı uyum sağlayabilirler. Teknolojik güncellemelerle birlikte kendi yaşam tarzlarını da güncellerler ve bundan dolayı davranış kalıplarında fark edilir değişimler yaşanabilir. (akt. Işık,2019) Ayrıca Pedro(2006), dijital yerlilerin dikkat sürelerinin önceki nesle nazaran daha kısa olduğunu savunmaktadır. Fakat Prensky(2001) onların dikkat sürelerinin kısalmadığını sadece neye dikkat edeceklerini seçtiklerini savunmaktadır. Dijital yerliler kendilerinin ilgilendiren konularda (dijital oyunlar, bilgisayar vb) dikkatlerini uzun süre canlı tutabilmektedirler. Twenge'ye göre ise bunun nedeni kitap ya da ders dinleme gibi dikkat gerektiren faaliyetlerin yeterince hızlı olmamasıdır. Çünkü "kitaplar bir sonraki bağlantıyı tıklayacak ya da bir sonraki sayfaya birkaç saniyede geçecek şekilde büyütülmüş bir kuşağın dikkatini uzun süre odaklandıramıyor olabilir."(Twenge, 2018) Dijital yerliler geçmişte hiçbir neslin sahip olmadığı kadar öğrenme kaynağına sahiptir. Diğer nesillerden farklı olarak öğreten kişilerin bilgi ve becerilerinden ziyade sadece istedikleri şeyleri öğrenme eğilimleri vardır.(Kurt, Günüç, Ersoy, 2013) Bilgileri uzun dönemli hafızalarına ezberleyerek almazlar, oyunlarla canlandırma, hikayeleştirme ve hayaller daha etkilidir. (Altunbay & Bıçak, 2018)

Dijital yerli neslin iletişim ve sosyalleşme tarzları da dijital göçmenlere göre farklılık göstermektedir. Z kuşağı olarak da adlandırılan bu nesil, "uzaktan ve görüntülü iletişim kuran, direk iletişim yerine sosyal medya ile sosyalleşmeyi ve iletişim kurmayı tercih eden, sosyal medya üzerinden tüm dünya ile iletişim kurabilen, küresel düşünen bireylerdir." Akıllı telefonlar devamlı olarak sanal dünya ile bağlantıda kalmalarını sağlar. Dijital yerliler cep telefonlarını birbirleriyle konuşmak için değil daha çok görsel ileti odaklı emoji ve görüntülerle iletişim kurmak için kullanırlar. (akt. Işık, 2019) Twenge(2018), yakın zamanda duyguları yansıtan yüz ifadelerinden ziyade duyguyu veya durumu yansıtan emojileri bilen gençlerin olacağını düşünmektedir. Bunların yanında alışveriş yapmak, bir şey satın alacağın zaman arkadaşlarla veya aileyle alışverişe gitmek de bir sosyal faaliyettir. Dijital yerlilerin alışverişleri de diğer nesillerden farklıdır. Neredeyse tüm ihtiyaçlarını alışveriş sitelerinden karşılayan dijital yerliler vardır. Giyim, kırtasiye, gıda, elektronik cihaz vb. tüm gereksinimlerini internet üzerinden karşılayabilirler. Birinin fikrini almak istedikleri zaman çevrimiçi arkadaş gruplarına ve takipçi listelerine sorup anında geribildirim alabilirler. (Karadoğan, 2019; Kurt ve diğ. 2013)

Dijital yerlilerin bir diğer özelliği de dijital araçları kendilerinden bir parça olarak görmeleridir. Onları kişiselleştirmişlerdir. Bu da onların sürekli online olmalarına ve telefonlarını sürekli açık tutmalarına sebep olmaktadır. Yani sürekli olarak bir yerlerle bağlantı halinde bulunmakta ve bu şekilde çok hızlı bir şekilde geribildirim alabilmektedirler. (akt. Işık, 2019) Örneğin bir dijital yerli günde ortalama 80 defa cep telefonunu kontrol etmektedir.(Twenge, 2018) Tapscott 2009 yılında yaptığı oldukça geniş çaplı araştırmasında "dijital büyüyen" olarak isimlendirdiği bu nesille ilgili ortak şu özellikleri tespit etmiştir: Özgürlükçüdürler, kişiselleştirmeden yanadırlar, doğal işbirlikçidirler, ince eleyip sık dokurlar, doğrulukta dayatırlar, eğlenmeyi severler, yenilik hayatlarının bir parçasıdır. Tapscott "Grown Up Digital : How The Net Genaration Is Changing Your World" isimli kitabında bu neslin olumsuz özelliklerine de yer vermiştir: İnternet bağımlısı bireylerdir, bundan dolayı sosyal becerilerini kaybetmişlerdir. Spor ve sağlıklı aktivitelere ilgi duymazlar. Hiç utanmaları yoktur, yüz kızartıcı paylaşımlar yapabilirler. Helikopter ebeveynleri tarafından şımartılmışlardır. Büyüseler de ailelerine bağlı yaşamaya devam ederler, kendi başlarına bir yol seçemezler. İnternetten müzik indirerek, yapılan kişisel paylaşımları sahiplerinin hakkına riayet etmeden paylaşarak, fikri mülkiyet haklarını ihlal ederek bir çeşit hırsızlık yapmaktadırlar. Arkadaşlarına çevrimiçi zorbalık yaparlar. Oynadıkları dijital oyunlardan dolayı şiddet eğilimleri vardır. İş ahlakına sahip değillerdir, ileride kötü çalışanlar olacaklardır. Yetişen en son "narsist" nesildir. Tek ilgi alanları popüler kültür, ünlüler ve arkadaşlarıdır, Bunlar dışında kimseyi umursamazlar, değerleri yoktur. Tapscott'ın yaptığı araştırmalara göre dijital nesil sorumsuz bir profil çizmektedir.

1995 yılından sonra doğanları "I-Nesli" olarak adlandıran Twenge ise bu neslin büyümek için acele etmediğini söylemektedir. Ona göre günümüzde "18 yaşında olanlar bir zamanların 14 yaşında çocuklarını, 14 yaşındakiler de bir zamanların 10-12 yaşındaki çocuklarını" andırmaktadır. Günümüzde ergenlik dönemi kısalmaya başlamıştır. Çünkü yukarıda Tapscott'ın da bahsettiği gibi ebeveynlerin ergenlik dönemindekilere çocuk gibi davranması ve onlara daha az bağımsızlık tanımaları nedeniyle çocukluk dönemi eskiye göre uzamış oldu. Bu durumdan tabii ki yetişkinlik çağı da etkilenmiştir. Yani reşit olarak kabul edilen 18 yaşındaki bireyler artık daha az yetişkinlere has davranışlar sergilemektedirler. Bu bireyler olgunlaşmaktadır ancak yetişkinlere özgü davranışları ertelemektedir. Sonuç olarak da "ergenlik artık yetişkinliğin başlangıcı değil, çocukluğun bir uzantısı" haline gelmiştir denebilir. Üniversite yıllarına gelseler bile sorumluluklarının çoğunu anne babalarının üstlendiği veya hatırlattığı bu nesil yetişkin

olmak çok fazla sorumluluk getirdiği için çocuk kalmak istemekte ve büyümek istememektedir. Daha az sorumluluk alan, daha az çalışan bu çocuklar da vakitlerini ellerindeki akıllı telefonlarda geçirmektedirler. (Twenge,2018)

Dijital yerlilerin sahip olduğu özelliklerin hepsi her dijital bireyde bulunmayabilir. Hayat şartlarının, maddi imkanların, içinde bulunulan kültürün ve yaşanılan ülkenin teknolojik olanaklarının farklı olması sebebiyle dijital yerliler arasında da farklılıklar mevcuttur. Ayrıca bireylerin teknoloji hakkındaki kendi tutum ve kapasiteleri de bu durumu etkilemektedir. Buna göre dijital yerliler şu şekilde sınıflandırılabilir : (Eşsiz vd. 2012)

a. **Kaçınan:** Bu grup, dijital çağda doğan bireyler olsalar da teknolojiye pek ilgi göstermeyen gruptur. Genellikle akıllı telefon kullanmazlar, sosyal medyadan uzak dururlar. Bazılarının internet erişimi bile olmadığı düşünülmektedir.

b. **Minimalistler:** Teknolojinin çağın bir gereği olduğunu kabul eden ancak gerektiği zaman, gerektiği kadar kullanan gruptur. Dijital araçları ilgi duydukları alanlar için de kullanırlar. Örneğin sadece bir sosyal medya uygulaması onlara yeterli gelebilir. Hesaplarını ne zaman akıllarına gelirse o zaman kontrol ederler.

c. **Hevesli Katılımcılar:** Bu grup dijital yerlilerin en büyük grubudur. Dijital araçları kullanmaktan zevk alırlar. Bu yüzden ihtiyaç dışında da vakitlerinin çoğu burada geçer. Herhangi bir sorun ile karşılaştıklarında çözümü ilk Google'da arayan gruptur. Son teknolojik ürünleri takip eder, sık sık telefon yenilerler.

d. **Yenilikçiler:** Bu grubun içinde oyun geliştiricileri, programcılar, mühendisler, teknoloji yazarları, profesörler ve hackerlar yer alır. Yenilikçiler teknolojiyi sadece kullanan taraf değil, teknolojiyi üreten ve geliştiren tarafta yer almak isterler.

e. **Aşırı Kullanıcılar (Bağımlılar):** Grubun isminden de anlaşılacağı üzere teknolojiye bağımlı bireylerden oluşan gruptur. Oyun bağımlıları, sosyal medya bağımlıları ve porno bağımlıları bu grupta yer alırlar. İnternetten ayrı kalmaya dayanamazlar. Ev, iş ve aile hayatlarında sıkıntılar yaşayabilirler.

2.3.DİJİTAL VATANDAŞLIK

En son verilere göre Dünya nüfusu 7,89 milyardır. Yaklaşık 8 milyar insanın içinde 4.88 milyar kişi yani nüfusun yüzde 62'i internet hizmetini kullanmaktadır. (We Are Social, Ekim 2021) İnternetin bu kadar yaygınlaşmasıyla küresel olarak insan yaşamı

yeni bir boyut kazanmıştır. İnsan hayatının önemli bir bölümünü kapsayan, günlük faaliyetlerin çoğunun yapıldığı yeni yaşam şekli "e-yaşam" olarak adlandırılmaktadır. (Tatlı, Abdüsselam, 2018) E-yaşamda insanların ihtiyaçlarının ve teknolojinin kesişmesiyle beraber sanal toplum ortaya çıkmıştır. Sanal toplum, fiziki dünyanın sınırlarını, mesafelerini aşan bir kavramdır. Sanal toplum, başta bilgi teknolojileri olmak üzere birçok faktörle birlikte toplum kavramının evrim geçirmesiyle var olmuştur. (Sayar,2016) Sanal toplumda insanlar birbirine internet ağlarıyla, kablolarla bağlı olduğu için bu toplumu "ağ toplumu" olarak da adlandırılmaktadır. Gün boyu sürekli birbirine bağlı olan bu toplumun her bir üyesi de "ağ vatandaşı" olmaktadır. (Sayar &Yalaz, 2019)

"Anayasal ülkelerde, o ülkede yaşayanların devlet tarafından anayasada tanımlanmış haklardan yararlanmaları için o ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı kişilere vatandaş denilmektedir. Vatandaşlığa hak kazanma ve bu hakların bir parçası haline gelinmesi ise vatandaşlığı ifade etmektedir." (Çubukçu & Bayzan, 2013) Sanal toplumun üyesi olanlar ağ vatandaşı olarak adlandırıldığı gibi bu ağ sisteminin dijital araçlar sayesinde oluşmasına bağlı olarak "dijital vatandaş" şeklinde de adlandırılmaktadır. Vatandaşlığın tanımında belli bir ülkede yaşayan vurgusu yapılmıştır. Ancak internet ile beraber iletişim ve haberleşme konusunda ülke sınırları ortadan kalkmıştır ve hızlı bir küreselleşme yaşanmıştır. Bu yüzden vatandaşlık tanımında coğrafi sınırlara bağlı bir vatandaşlık algısı ortadan kalkmış, dünyadaki tüm insanların aynı dijital ortamları kullanabilmesi sebebiyle dijital vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. (Çubukçu & Bayzan, 2013) E-devlet, e-öğrenme, e-demokrasi, e-vatandaş, e-kitap, e-dergi, e-ticaret, e-bankacılık, online eğitim, online terapi, online toplantı, çevrimiçi oyun vb. gibi tüm hayatı etkileyen dijital süreçler insanlara dijital bir kimlik kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak dijital vatandaşlık kavramı hayatımıza girmiş ve vatandaşlık algısını değiştirmiştir. Ayrıca 1980 sonrası doğan neslin dijital yerli olarak adlandırılması da dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkışını etkileyen önemli faktörlerdendir. (akt. Türküresin, 2019)

Dijital vatandaşlık kavramı ilk olarak 2004 yılında Mike Ribble ve Gerald Bailey tarafından ortaya atılmıştır. (Sarı, Taşer, 2018) Onlar dijital vatandaşlığı; "teknolojiyi kullanırken temel normları kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke veya kanuna uygun durumları göz önünde bulundurmak ve hareket etmektir" olarak tanımlamışlardır.(Türküresin, 2019) Ribble ve Bailey dışında da bu kavram hakkında birçok tanımlama yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Farmer(2010)'a göre ise dijital vatandaş; "dijital verileri uygun şekilde kullanarak dijital alana aktif katılan, topladığı bu verileri hem sosyal hem de bireysel gelişim için kullanan kişidir."(Öztürk, 2019)
- Thomas(2018) ise dijital vatandaşı; "interneti düzenli olarak kullanan, çevrimiçi ortamda etkili bir şekilde haklarını ve sorumluluklarını bilen birey" olarak tanımlamıştır. (Yalçınkaya & Cibaroğlu, 2019)
- Vizenor (2013)'e göre "bireyin sosyal, toplumsal, siyasi faaliyetleri için teknoloji kullanımıdır." (Sakallı, 2015)
- Çubukçu ve Bayzan (2013): "Dijital vatandaş, bilgi ve iletişim kaynaklarını kullanırken eleştirebilen, çevrimiçi yapılan davranışların etik sonuçlarının farkında olan, teknolojiyi başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanabilen, internet ortamında iletişim hakkını kullanan, yaptığı paylaşımlarında ve işbirliğinde doğru tutumu sergileyen ve başkalarını da bu yönde teşvik eden vatandaştır" şeklinde daha geniş ve kapsamlı bir tanım yapmıştır.

Yapılan bu tanımların ortak noktaları, internet ve teknolojiyi etkin ve bilinçli olarak kullanmak, gerçek yaşamdaki belli kural ve yasaların, hak ve sorumlulukların sanal toplumda da bilincinde olmak ve buna uygun davranmaktır. Dolayısıyla diyebiliriz ki dijital vatandaşlık teknoloji ve insanlığın kesişme noktasıdır ve bu noktada dururken insanlığı daha iyi hale getirmek için teknolojiyi kullanmayı, çevrimiçi ortamda tüm inançlara saygılı olmayı, kamu politikalarını dijital yollar vasıtasıyla şekillendirmeyi ve çevrimiçi bilgi kaynaklarını sorgulamayı ve geçerliliğini ölçebilmeyi hedefleyen bir kavramdır. (ISTE, 2021)

Vatandaşlık algısının dijital olarak dönüşümü hem bilgide hem de iletişimde yerleşik bir sanallaşma ile gerçekleşmiştir. Bu bakımdan dijital vatandaşlık "sosyo-teknik" bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital dünya, fiziki dünyanın bir simülasyonu olarak tanımlanabilir. Bu simülasyonun insan üzerinde bıraktığı etkiler gerçektir ancak kendisi ve elde edilen deneyimler sanaldır. Bu yüzden deneyimler tam gerçekleşmiş hissi vermez, -mış gibi bir izlenim bırakır. Bu simülasyonun içinde yer alan dijital vatandaşın da bu alem ile ilgili bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilere sahip olması gereklidir. (Işıklı, 2015)

Dijital vatandaşlık kavramını ortaya atan Ribble ve Bailey(2007), kavramı REPs (Respect, Educate, Protect / Saygı Duy, Eğit, Koru) yaklaşımı çerçevesinde yeniden ele almışlardır. Yaklaşımdaki üç temanın altında toplam 9 madde yer almaktadır:

1-Saygı Duy (Kendine ve diğerlerine): a) Görgü Kuralları b) Erişim c) Hukuk

2-Eğit(kendini) ve İletişim Kur (diğerleri ile): a) İletişim b) Okuryazarlık c) Ticaret

3-Koru (Kendini ve diğerlerini): a) Hak ve sorumluluklar b) Güvenlik c) Sağlık (Türküresin, 2019)

Buradan yola çıkarak Ribble ve Bailey(2007) dijital vatandaşlığı; dijital okuryazarlık, dijital ticaret, dijital etik, dijital erişim, dijital hukuk, dijital iletişim, dijital sağlık, dijital güvenlik ve dijital hak ve sorumluluklar olmak üzere dokuz alt boyutta incelemişlerdir.

2.3.1.Dijital Okuryazarlık

Okuryazar kelimesi TDK'de "okuma yazması olan, öğrenim görmüş kimse" olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2021) Ancak dijital okuryazarlık kavramı bu tanımdan daha fazlasını içeren ve dijital vatandaşlığının en önemli temellerinden biridir. Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan dijital yerliler okuma yazma öğrenmeden önce dijital araçları kullanmaya başlamakta ve onlar hakkında bilgi sahibi olmaktadırlar. Bu yüzden dijital okuryazarlık yukarıda tanımı yapılan, bildiğimiz okuryazarlıktan daha da önemli bir hale gelmiştir.(Çubukçu & Bayzan, 2013) "Dijital okuryazarlık, dijital kaynak ve içerikleri tanımlama, etkili kullanma, başkalarıyla doğru ve etkili paylaşma ve yeni içerik oluşturabilmek için var olanları değerlendirebilme, yönetme ve birleştirebilme becerisi olarak tanımlanabilir." (Abdüsselam, Tatlı, 2018) Dijital vatandaş kavramını ortaya atan Ribble ve Bailey(2007) ise dijital okuryazarlığı, dijital araçları gereken vakitte, gereken yerde kullanabilme becerisi olarak tanımlamışlardır. (Yıldırım, 2020)

Dijital okuryazarlık kısaca "teknolojiyi öğrenme, öğretme ve kullanım süreci" olarak tanımlanabilir.(Abdüsselam & Tatlı, 2018) Dijital ortamda okuryazar olabilmek için bireylerin dijital ortamda bağlantı kurma becerileri, iletişim becerileri, çevrimiçi ortamlara ve elektronik ortamlara uyum sağlama becerilerine sahip olması gerekir.(akt. Sakallı, 2015) Bu becerilere göre dijital okuryazarlık şunları içermektedir:

-Çeşitli dijital teknolojilerden haberdar olmak ve bu teknolojileri gerektiği şekilde doğru kullanabilmek,

-Dijital ortamlarda doğru bilgilere ulaşabilmek, bilgilerin doğruluğunu araştırabilmek, bilgi üretebilmek ve bilgi paylaşımı yapabilmek,

-Öğrenme ve öğretmen süreçlerinde dijital teknolojilerden faydalanabilmek, bunları doğru bir şekilde kullanıp uygulayabilmek,

-Dijital teknolojilerden faydalanabilmek için gerekli bilgi donanımına sahip olmak, bu bilgi ve becerilerin devamlılığını sağlayabilmek,

-Dijital ortamlarda doğru ve faydalı bilgi üretebilmek, ortamda bulunan bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirebilmek, bilgileri özetleme ve sunabilme becerilerine sahip olmak. (Sakallı, 2015)

Dijitalin ve dijitalleşmenin daha da hız kazandığı günümüzde bireylerin dijital okuryazarlıklarını geliştirmeleri gerekmektedir. Dijital okuryazarlığı geliştirmek için de bireylerin kendilerini farklı alanlarda geliştirmek için çaba göstermeleri gerekmektedir. Bu gelişim için resmi veya özel kurumların geliştirdiği çevrimiçi eğitim uygulamalarını kullanabilir. Aklındaki sorulara cevaplar bulmak, sorunlarını çözebilmek için fikir paylaşımı yapılan blog, Youtube kanalları, online forumlar gibi çevrimiçi platformları kullanabilir. Son zamanlarda küresel düzeyde yaşanan pandemi nedeniyle uzaktan eğitim faaliyetlerinin daha da önem kazanmasıyla birlikte hem dijital okuryazarlığın önemi artmış hem de bireyler için bu alandaki eğitim öğretim faaliyetleri artış göstermiştir. Bireyler dijital okuryazarlık ile ilgili çeşitli kurslara ve seminerlere çevrimiçi olarak katılabilirler, hatta bu kurslardan e-sertifika alıp bunu kolaylıkla belgeleyebilirler. (Abdüsselam & Tatlı, 2018)

Dijital okuryazar olmak için sahip olunması gereken en önemli beceri şüphesiz doğru bilgiye ulaşabilmek ve bu bilgileri eleştirel bir gözle değerlendirebilmektir. Özellikle de bilginin parmaklarının ucunda olduğu algısıyla büyüyen dijital yerli nesil için bu beceri daha da önem kazanmaktadır. Bilgi güçtür ve çok değerli bir kavramdır. Bilginin erişimin bu kadar kolay ve hızlı olması bireylere büyük bir avantaj sağlar. Ancak dikkat edilmelidir ki internetin kullanıcılara sunduğu bilgilerin çoğu yüzeysel bilgidir. İnternetten bilgiye erişmek isterken büyük bir bilgi yığınıyla karşı karşıya kalınır ve doğru bilgi bu yığının içinde kaybolup gidebilir. İnternette doğru bilgi aramak samanlıkta iğne aramaya benzer. Doğru bilgiyi ararken aşırı malumat yüklemesine maruz kalınabilir. (Sayar & Yalaz, 2019) Bunun yanında çevrimiçi platformlar bilgi edinmek ve paylaşmak, tecrübe ve fikir paylaşımlarından faydalanmak konusunda oldukça faydalı ve avantajlıdır. Hızlı bir bilgi alışverişi sağlar, farklı şehirlerdeki hatta farklı ülkelerdeki insanları bir araya getirir. Fakat unutulmamalıdır ki insanlar yalan söyleyebilir. Ya da bilgi edinmek istenilen konu hakkında sadece olumsuz görüşe sahip olanlar düşüncelerini belirtmiş

olabilir ve olumsuz düşünceler internette daha fazla temsil edilir. Bununla birlikte büyük şirketler insanların dijital izlerini(arama, tıklama, görüntüleme vb.) ya da Google aramalarını oluşturdukları algoritmalar ile analizler yapmaktadırlar. Bu analizlerin sonucunda ise insanlar arama motorlarında bir arama yaptıklarında karşılarına ilk olarak en çok tıklanan popüler sonuçlar çıkmaktadır. Bu noktadan bakıldığında internetten bilgiye erişmek popülerlik kriteriyle doğrudan bağlantılı olmaktadır. Ancak popüler olan doğru demek değildir, internette her söylenen anlamlı ve değerli değildir. (Sayar & Yalaz, 2019; Şişman, 2020) Bu yüzden dijital okuryazarlık sadece dijital teknolojileri kullanmayı bilmeyi değil, internet denilen bu büyük bilgi yığınında bu riskleri bilerek ona göre hareket etmeyi ve bilinçli bir şekilde davranmayı gerektirir.

2.3.2.Dijital Erişim

Dijital erişim, dijital teknolojilere her yerden yüksek hız ve kalitede ulaşabilmeyi, dil, din, ırk, cinsiyet, yaş, fiziksel ve zihinsel farklılıklar gibi ayrımların yok sayılarak toplumsal hayatta olduğu gibi dijital ortamlarda da her bireyin eşit kabul edilmesini, teknolojik ortamlara eşit erişimi ve tam katılımı ifade eden boyuttur. (Sakallı, 2015) Dijital erişim ile birlikte her birey çevrimiçi ortamın imkanlarından rahatlıkla faydalanabilir ve bir dijital vatandaş olarak sorumluluklarını yerine getirebilir. (Öztürk,2015) Dijital erişim, dijital vatandaşlığın en kolay hayata geçirilebilecek (maddi durum yeterli ise) boyutudur. Bununla birlikte erişim sağlanmadan dijital teknolojiler kullanılamayacağı için ilk olarak atılması gereken adımdır. (Abdüsselam & Tatlı, 2018)

Dijital erişim tam ve eşit katılımı ifade eden bir boyut olmakla birlikte bunun zıddı olan "dijital uçurum" kavramından bahsetmek de önem arz etmektedir. Dijital uçurum, bireylerin coğrafi bölge şartları ve sosyo-ekonomik farklılıklar nedeniyle dijital teknolojilere erişim sağlamada yaşadıkları adaletsizlik olarak tanımlanmaktadır. Kavramda kastedilen uçurum dijital teknolojilere erişim sağlayan ve bunları etkin biçimde kullanabilen bireyler ile bu teknolojilere erişimi ve kullanma becerisi olmayan bireyler arasındaki uçurumdur. (akt. Yılmaz, 2019) Bu uçurumu kapatmada ve dijital erişimi sağlamada devlete önemli görevler düşmektedir. Dijital vatandaş yetiştirilebilmesi için dijital yerli nesli oluşturan öğrencilerin ve öğretmenlerin dijital teknolojilere kolaylıkla erişebilmeleri gerekmektedir. (Som Vural, 2016; Abdüsselam Tatlı,2018) Bu kapsamda ülkemizde Milli Eğitim Bakanlığı ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın ortak yürüttüğü FATİH Projesi (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi Projesi) hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında dersliklere gerekli

donanımın sağlanması, geniş bant internetin tüm dersliklere ulaştırılması, dersler ile ilgili e-içerik oluşturulması, öğretmenlerin BT teknolojilerine entegrasyonu ve içerik geliştirilmesi ile ilgili web platformlarının kurulmasını hedeflenmiştir. (MEB, 2021) FATİH Projesi kapsamında ülke genelinde okullara etkileşimli tahta hizmeti sunulmuş, öğrencilere tablet dağıtımı yapılmıştır. (YEGİTEK, 2016) Son zamanlarda yaşadığımız Covid-19 salgını nedeniyle ülkemizde uzaktan eğitim süreci başlamıştır. Bu süreçle beraber dijital teknolojilere erişim her zamankinden daha acil ve önemli hale gelmiştir. Bu süreçte yine Fatih Projesi ile binlerce öğrenciye tablet dağıtımı ve mobil internet hizmeti ulaştırılmıştır. Ancak hala okullarımızda etkileşimli tahta eksiği, öğrencilerimizde gerekli dijital araç eksikleri bulunmaktadır. Bu eksiklerde günümüz şartlarının getirdiği aciliyet ile birlikte tamamlanmalıdır.

TÜİK'in Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması kapsamında ülkemizde 16-74 arası bireylerin internet kullanım oranı %82,6 olarak belirlenmiştir. Bu oran bir önceki yıla göre %3,2 artış göstermiştir. Bununla birlikte hanelerin %92'sinin evden internete erişim sağlayabildiği görülmüştür.(TÜİK,2021) Ülkemizde dijital erişim oranları her yıl artış göstermektedir. Bu da bize dijital uçurumun gitgide kapandığını, vatandaşların dijital vatandaşlık görevlerini yerine getirmede ilerleme kaydedildiğini gösterir. Ancak dijital teknolojilerin her gün gelişme gösterdiği bir çağda yaşadığımızı düşünürsek uçurumu kapatmak için yapılan çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir.

2.3.3.Dijital Etik

Etik, TDK sözlüğünde "ahlak ve ahlakla ilgili" ve "çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması ve kaçınması gereken davranışlar bütünü" olarak tanımlanmıştır. "Doğru davranışlarda bulunmak, doğru bir insan olmak ve değerler hakkında düşünme pratiği" olarak da tanımlanabilir.(Wikipedia, 2021) Kendisini ahlaki eylemin bilimi olarak gören felsefenin bir disiplini olan etik, ahlakilik kavramı üzerinde insan davranışlarını mevcut ahlakilik şartları üzerinden açıklamaktadır. (akt. Mahmutoğlu, 2009) Etik, bir disiplin olarak gerçekleştirilen eylemlerin bilinç düzeyi ile ilgilenmekte, bir tutum ve davranışı ortaya çıkaran güç olarak irade üstünde durmaktadır. Etik, bir pusulaya benzer. Ancak hangi yönü edeceği insanın kendisine bırakılmıştır. (Mahmutoğlu, 2009)

İnsan, toplumsal bir varlıktır. Etik ve ahlak da insanın insanla etkileşimi çerçevesinde anlam kazanır. Günümüzde insanlar sadece fiziksel olarak aynı ortamda iletişim kurmamaktadırlar. Dijital araçlar sayesinde sanal ortamlar insanların gerçek

ortamdan daha fazla iletişim kurduğu bir mecra haline gelmiştir. İşte bu noktada da karşımıza dijital etik kavramı çıkmaktadır. Dijital etik, dijital ortamlarda insanlardan beklenen davranış standartlarıdır.(Kaya & Kaya, 2014) Dijital etik, akla gelebilecek her türlü dijital araç kullanımında uyulması gereken kuralları içeren bir dijital vatandaşlık boyutudur. (S.Vural, 2016) Ribble(2011) dijital etiğin, dijital teknolojilerin nasıl kullanılacağı konusunda bireyin hem kendisinin hem de başkalarının davranışlarını düzeltmesini içeren bir kavram olduğunu söylemiştir.(Kabataş, 2019)

Dijital etikte önemli olan bireylerin etik kurallara uymanın dijital ortamlarda da devam ettiğinin farkında olması ve buna göre davranmalarıdır.(Aldemir & Avşar, 2020) Dijital etik ile gerçek hayattaki etik duygusu arasında bazı farklılıklar olsa da genel anlamda bir paralellik söz konusudur. (Görmez, 2016) Dijital etik konusunda en çok yaşanılan sıkıntılardan biri bireylerin günlük hayatlarında insanlara sarf etmeyecekleri sözleri sosyal medyada çok rahatlıkla söyleyebilmeleridir. Bu davranışın altında birçok faktör bulunmaktadır. Öncelikle bireyler sosyal medyada sahte isimlerle ya da anonim şekilde hesaplar açabilirler. Bu durumun getirdiği görünmezlik hissi ve anonimliğin verdiği rahatlık insanları bu davranışa yöneltebilir. Bir diğer sebep ise "dissosiyatif tahayyüldür." Yani sanal ortamda gerçekleştirilen faaliyet bir fantezi gibi değerlendirildiğinde gerçek ve sanal arasındaki sınır kaybolmaya başlar. Böylece birey sanal ortamda yaptığı şeylerin, söylediği sözlerin gerçek hayatta da bir karşılığı olduğunu unutur ve sanal ve gerçek birbirine karışır. Bununla birlikte sanal mecralarda merkezi bir kontrol sisteminin olmaması, bireylerin statü ve yetki farklılıklarının düşük düzeyde olması bireylerin istediği kişiye istediğini yazabileceği izlenimini bırakır.(Sayar & Yalaz, 2019) Böylece toplum içinde ahlaki kurallara uyan, insanları rahatsız edici davranışlarda bulunmayan insanlar sanal dünyada kendilerini kaybedip etik kuralları aşan davranışlarda bulunabilmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması için özellikle dijital yerlilere farkındalık ve bilinç kazandırmak önem arz etmektedir.

Dijital etik hususunda yaşanılan sıkıntılardan biri de telif haklarının ihlalidir. Dijital yerliler, için fotoğraf anında görüntülenebilen, istenildiği zaman silinebilen, her türlü sanal ortamda kolaylıkla paylaşılabilen dijital görüntülerdir. Analog makinelerle çekilen fotoğrafları yıkatmak için stüdyoya gidilen günleri pek bilmezler. Bilgi ve haberlere bir tıklama ile kolaylıkla erişebilen dijital yerlilerin büyük bir kısmı kapı önlerine bırakılan gazetelerden, ansiklopedik araştırmalardan bihaber büyümüş olabilir. En önemli noktalardan biri de dijital yerliler plaklar, kasetler, CD'ler, DVD'ler müzik

dinlemek ve film izlemek için bir anlam ifade etmemektedir. Onlar için müzik ve filmler internetten indirilen, yanlarında taşınabilen, arkadaşlarıyla kolaylıkla paylaşabildikleri dijital ürünlerdir. Ancak gençler tüm bu ürünlere ulaşmak için para ödememekte, farkında olarak ya da olmayarak telif hakları yasalarını çiğneyerek tüm bunlara ulaşmaktadırlar. Filmleri ve müzikleri internetteki korsan sitelerden indirmekte, televizyon programlarını, maçları yine dijital yerliler tarafından oluşturulmuş yasadışı sitelerden izlemekte, dosyaları, belgeleri, resimleri izinsiz kopyalayıp paylaşmaktadırlar. Dijital yerlilerin bu davranışları sıklıkla yapmasının nedeni bir iki tık sayesinde gerçekleştirdikleri indirmenin veya paylaşmanın kimseye bir zararının olmadığını düşünmeleridir. Ancak yaptıkları bu yasadışı paylaşım telif hakkının sahibine zarar vermekte, kişiyi maddi ve manevi zarara uğratmaktadır. Fakat bir dijital yerliler bu durumu anlamak ve uygulamak zordur, çünkü indirdikleri veya paylaştıkları ürün internette zaten bedavadır. İşte bu noktada "neredeyse her şeyin mümkün olduğu ancak mutlaka yasal olmadığı bir ortamda" dijital yerlileri erken yaşlarda dijital etik kuralları ve sorumlulukları hakkında eğitmek oldukça önemlidir. Çünkü hayatları boyunca bu eğitimden edindikleri bilgileri ve tecrübeleri sık sık kullanmak zorunda kalacaklardır. (Palfrey & Gasser, 2017)

Fizikî hayatta yazılı veya sözlü ahlaki kurallar bulunmaktadır. İnsanlar doğdukları andan itibaren gerek aileleri gerek sosyal çevreleri tarafından bu ahlaki kuralları öğrenerek büyümektedirler. Günümüzde sanal-gerçek arasındaki sınır silikleşmeye başlamış, hızla kaybolmaya doğru gitmektedir. Günümüzde teknolojinin ve dijital araçlarının hayatımızda kapladığı yeri göz önüne aldığımızda geleceğimizde bu yerin daha da artacağı aşikardır. Bu yüzden çocuğuna toplum içinde insanları rahatsız edici davranışlardan kaçınması gerektiğini, kendisinin ve ailesinin mahremiyetini koruması gerektiğini, insanların eşyalarının izinsiz alınmaması gerektiğini öğreten bir anne, bu davranışlardan dijital ortamlarda da kaçınması gerektiğini öğretmelidir. Bu konuda okullara ve devlete de önemli sorumluluklar düşmektedir.

Bilgisayar Etik Enstitüsü, bilgisayarların nasıl kullanılması gerektiği hakkında 10 temel ilke geliştirmiştir. (Wikipedia, 2021) Bilgisayar özelinde geliştirilen bu ilkelerden yola çıkarak dijital etik ilkeleri adı altında şunlar sayılabilir:

- Dijital araçlar insanlara zarar vermek için kullanılmamalıdır.
- İnsanların dijital araçları ve çalışmaları izinsiz karıştırılmamalıdır.
- Dijital ortamlarda başka insanların dosyaları karıştırılmamalıdır.

- Dijital araçlar hırsızlık yapmak için kullanılmamalıdır.
- Dijital araçlar ve sosyal medya yalan bilgiyi yaymak için kullanılmamalıdır.
- Bedeli ödenmeyen dijital içerikler kopyalanmamalı ve kullanılmamalıdır.
- İnsanların bilgisayar kaynakları izin almadan kullanılmamalıdır.
- İnsanların entelektüel bilgileri, yayınladıkları görüşleri başka insanlara mal edilmemelidir.
- Bireyler geliştirdikleri programların, yazılımların ya da paylaştıkları içeriklerin sosyal hayata etkilerini dikkate almalıdır.
- Bireyler dijital araçları ve sanal ortamları diğer insanları dikkate alarak, saygı çerçevesinde kullanmalıdır.

2.3.4.Dijital Ticaret

Dijital ticaret, alışverişe konu olan ürünlerin dijital ortamlardan incelenmesi, internet üzerinden alım-satım işlemlerinin yapılması ve bu süreçler ile ilgili bilgi sahibi olunması anlamına gelmektedir. (Abdüsselam & Tatlı, 2018) Dijital ticaret sadece alım satım işlemlerini kapsamamakta aynı zamanda da alışveriş yaparken güvenli sitelerin kullanılması ve banka işlemleri ile ilgili güvenlik ve gizliliğin korunması manasına da gelmektedir. (Yılmaz, 2019)

Dijitalleşme insanların neredeyse tüm alışkanlıklarını etkilemektedir. İnternet ve sosyal medya araçlarının yaygınlaşması ile de alışveriş alışkanlıklarımız değişmiştir. Gıda, giyim, kitap, kırtasiye, beyaz eşya, otomotiv, elektronik araçlar gibi her türlü mal alım satımı artık internet üzerinden yapılabilmektedir. We Are Social'ın 2021 verilerine göre dünyadaki 16-64 yaş aralığındaki internet kullanıcılarının yaklaşık olarak yarısı her hafta online alışveriş yapmaktadır. Dünya'da e-ticareti en çok benimseyen kullanıcıların ise GlobalWebIndex tarafından Endonezya, Tayland ve Polonya vatandaşları oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca küresel düzeyde hesaplandığında ortalama bir e-ticaret müşterisinin yıllık online alışveriş için yaklaşık olarak 500 ABD Doları harcadığı tespit edilmiştir. (We Are Social, 2020) E-ticarete ülkemiz özelinde bakıldığında ise Türkiye'de internet üzerinden mal veya hizmet siparişi verme ve satın alma oranı 2021 yılında 16-74 yaş arası bireylerde %44,3 olarak hesaplanmıştır. Ülkemizde online alışveriş yapan bireylerin %70,7'si giyim, aksesuar, ayakkabı satın alırken bunu %40,8 ile yiyecek teslimatı izlemektedir. (TÜİK, 2021)

Dijital ticaret 3D güvenlik sistemi ile güvenli ödeme yapılabilmesi, sitelerin müşterilerine iade ve değişim hakkı vermesi, gelişen kargo hizmetleri, kapıda ödeme kolaylığı sunulması, dijital araçların ve sosyal medya platformlarının hızla gelişmesi sayesinde özellikle son yıllarda hızla yaygınlaşmıştır. (Yılmaz, 2019) Dijital ticaretin yaygınlaşmasındaki bir diğer önemli etken ise "influencer" olarak isimlendirilen sosyal medya fenomenleridir. İnfluencer; kendi yetenekleri çerçevesinde sadık bir takipçi kitlesine sahip olan, takipçilerini kolaylıkla ikna edebilen ve onlara güven veren dijital arkadaş demektir. Sosyal medya platformları üzerinden doğal pazarlama stratejisi oluşturmaya da "influencer marketing" denmektedir. İnfluencerlar blogger, Youtuber, traveller, fenomen gibi farklı şekillerde isimlendirilebilirler. İnfluencer marketing gücünü hızlı ve etkili sosyal erişim, orijinal içerik üretmek ve tüketicilerin güvenini elde etmekten almaktadır. Büyük çoğunluğu dijital yerlilerden oluşan influencer marketing artık bir meslek haline gelmiştir. İnfluencerlar gönderi başına ücret almakta ve bu ücret onların sahip olduğu takipçi, beğeni ve yorum sayılarına göre artış gösterebilmektedir. (İnfluencerman, 2021) İnfluencerlar özellikle popüler internet siteleriyle ücretli ortaklıklar kurmakta ve takipçilerinin özelliklerine ve isteklerine uygun alışveriş linkleri hazırlamaktadırlar. Takipçiler de bu linkler sayesinde online alışverişlerini hızlı ve indirimli bir şekilde kolaylıkla yapabilmektedir. İnfluencerların reklamını yaptıkları ürünü bizzat kullanmaları ve tecrübelerini paylaşmaları takipçilerin ürünü satın almasını sağlayan en önemli etkendir. Bununla birlikte online alışveriş sitelerinde yer alan tüketici yorumları da dijital ticarette oldukça etkili olabilmektedir.

Dijital ticaret kapsamında alış-verişin yanı sıra dijital yerli nesil interneti iş aramak veya telework sistemiyle evden çalışmak için de kullanmaktadır. Bunun yanında dijital ortamlar para kazanmanın veya harcamanın yanında parayı yönetmek için de kullanılmaktadır. Çeşitli internet siteleri kullanıcılarına günlük parasal işlemler, para transferleri, para yönetimi, bütçe planlamaları gibi konularda yardımcı olmaktadır. Bankalar da internet bankacılığı ve mobil uygulamalar ile kendilerini dijital ortama taşımış ve müşterilerine bankaya gelmeye gerek duymadan neredeyse her işlemi online gerçekleştirme imkanı tanımışlardır. Bunlarla birlikte paralar da artık sanal para haline gelmiştir.(Abdüsselam & Tatlı, 2018) Sanal para; cüzdan veya bulut gibi çeşitli cihazlarda saklanabilen, takas edilebilen, kullanıcıdan kullanıcıya aktarılabilen, ödemelerin işlenmesine yardımcı olan dijital ve elektronik para birimidir. Bu para birimini geliştiricileri düzenler ve kontrol eder, her bir sanal para biriminin kendine özgü bir algoritması vardır. Dijital para birimi; sanal para birimi ve kripto para birimi şeklinde

iki fona ayrılır. Sanal para birimi yalnızca belirli bir toplulukta kullanılabilir. Oyun sitelerinde kazanılan para buna örnektir. Bir oyunda kazanılan sanal paraları gerçek hayattaki mağazalarda harcamak için kullanılamaz. Kripto para birimi ise gerçek hayatta da bir karşılığı olan dijital para birimidir. Ancak kripto para birimi herhangi bir ülkenin ekonomisine bağlı değildir, merkeziyetsizdir. Uluslararası işlemlerin yapılmasını kolaylaştıran kripto paralar herhangi bir fiziksel para birimi ile de takas edilebilmektedir. Kripto para birimine Bitcoin örnek gösterilebir. (Paribu, 2021)

Gunasekaran, Marri, McGaughey, Nebhwani (2002) dijital ticaretin olumlu etkilerini şu şekilde sıralamışlardır:

- Ticarette zaman ve mekan sınırından doğan zorlukları ortadan kaldırır.
- Ticari işlemlerin ve mal/hizmet dağıtımının maliyetlerini azaltır.
- Satıcıların ve müşterilerin alım ve satımda bilgi edinmesini kolaylaştırır.
- Alıcıların ürün ile ilgili fiyat ve tedarikçi seçeneklerini artırır.(akt. Som Vural, 2016)

Dijital ticaretin pratikliğinin ve faydalarının yanında riskleri de vardır. Online alışveriş sitelerini ve internet bankacılığını kullanırken kişisel verileri koruyabilmek için güvenli sitelerden alışveriş yapmak oldukça önemlidir. Bu hususa dikkat edilmediği zaman kimlik bilgileri, banka ve hesap şifreleri gibi kişisel veriler dolandırıcıların eline geçebilir ve dijital ticaret kullanıcılarını zarara uğratabilir. (Çubukçu & Bayzan, 2013) Bir diğer risk ise satıcının eline internetten sipariş verdiği ürün ile aynı kalitede veya eş değer bir ürünün ulaşmamasıdır. Bu gibi durumlara maruz kalmamak için dijital vatandaşların, dijital tüketici haklarını iyi bilmesi, satıcı ve müşteri sözleşmelerini dikkatli bir şekilde okuması ve güvenli bir web sitesi nasıl olmalıdır öğrenmesi gerekmektedir. Dijital ticaret ile ilgili eğitimlerin hem küçük yaşlardan itibaren dijital yerlilere hem de dijital dünyaya ayak uydurmaya çalışan dijital göçmenlere verilmesi önem arz etmektedir.

2.3.5.Dijital İletişim

Dijital iletişim, bir dijital vatandaşın "dijital ortamda bilgi alışverişi yapması, dijital ortamda farklı iletişim kaynaklarını kullanabilme becerisine sahip olması, iletişim kaynaklarını doğru zamanda ve doğru şekilde kullanabilmesini" ifade etmektedir.(Çubukçu & Bayzan, 2013) Dijitalleşme ile birlikte insanlar arasındaki

iletişim faaliyetinin şekli de değişim göstermiştir. Geçmiş zamanlarda insanlar iletişim kurmak için güvercin, mors alfabesi, duman, mektup yazma, gazete yayınları gibi yöntemleri kullanırken artık telefon, bilgisayar, televizyon, çağrı cihazları gibi araçlarla iletişim kurmaktadır. Teknolojinin gelişme hızıyla beraber iletişim de hız kazanmaktadır. Mikro elektronik teknolojinin büyümesiyle birlikte bilgilerin, duyguların ve düşüncelerin paylaşımı ve kullanımı mekanik ortamlardan dijital ortamlara geçiş yapmıştır. Bu doğrultuda günümüzde iletişim, e-posta, anlık mesajlaşma, kısa mesaj, sohbet odası, bülten tahtaları, bloglar, sosyal paylaşım siteleri ve uygulamaları, video ve fotoğraf paylaşımı, çok kullanıcılı çevrimiçi oyun siteleri ile yapılmaktadır. Bu iletişimler genellikle bilgisayar ve cep telefonları gibi dijital cihazlarla sağlanmaktadır. Dijital iletişim araçları ile birlikte eşzamanlı ve eş zamansız mesajlar gönderilebilmekte, doküman, resim, video veya diğer çoklu ortam dosyaları anlık olarak paylaşılabilmekte, görüntülü görüşme yapılabilmekte, iletişimde mekan sınırı ortadan kalkmaktadır. (akt. Karaduman, 2011)

Dijital iletişim dendiğinde çoğu insanın aklına sosyal medya platformları gelmektedir. Dijital ortamlarda en çok WhatsApp, İnstagram, Facebook, Twitter, Telegram, Youtube, Pinterest, Bip, Linkedn gibi uygulamalar üzerinden iletişim kurulmaktadır. Bunlar gibi sanal ortamlarda iletişim faaliyeti de çeşitlilik göstermektedir. Kiminle ve nasıl iletişim kurulduğu iletişimin sonucunu değiştirebilir. Bu nedenle sanal ortamlardan iletişimden bahsedildiğinde kültür, iletişimde kuran tarafların kişiliği, iletişim biçimi, iletişim amacı ve iletişimin doğurduğu sonuçlar gibi etkenler dikkate alınmalıdır. Bunlar dikkate alındığında sanal ortamın çeşitli avantajları vardır. Dijital araçlar sayesinde iletişimde coğrafi sınırlar ortadan kalkar. Sosyal medya sayesinde insanlar belki de gitmeleri hiç mümkün olmayacak ülkelerdeki insanlarla iletişim kurabilirler, farklı kültürleri tanıyabilirler, sanal gezintilere çıkabilirler. Bu da bireylerin kişisel ve entelektüel gelişimlerine katkı sağlar, vizyonlarını ve empati yeteneklerini geliştirir. Bilimsel çalışmalar yapan insanlar sosyal medya aracılığıyla dünyadaki bilimsel gelişmelerden anında haberdar olabilir, uluslararası düzeyde bilim insanlarıyla iletişime geçebilir, karşılıklı fikir alışverişinde bulunabilirler. Bu durum da bilimin gelişmesine olumlu katkılar sağlar. Bunların yanında insanlar çeşitli nedenlerle bulundukları şehirden, ülkeden ayrılabilirler. Sosyal medya sayesinde ayrılmak zorunda kaldıkları aileleriyle, arkadaşlarıyla, sosyal çevreleriyle iletişimlerine bir kopukluk yaşamadan devam edebilirler. Gerek çevrimiçi arkadaş grupları, gerek sosyal medya paylaşımları gerekse görüntülü sohbet ile iletişim sağlayabilirler. (Sayar, 2016) Dijital

iletişimin bu yönü en çok Covid-19 salgını nedeniyle küresel düzeyde yaşanan karantina uygulamalarında insanlığın oldukça işine yaramıştır. Sosyal medya uygulamalarının görüntülü görüşme özelliği sayesinde salgından dolayı evlerine kapanmak zorunda kalan insanlar online toplantılarda sohbetlerde bir araya gelebilmişlerdir. Özellikle Zoom uygulamasıyla aile ve arkadaşlarıyla toplu görüntülü görüşmeler yapan insanlar karantina döneminde yalnızlıklarını ve sosyalleşme ihtiyaçlarını biraz olsun giderebilmişlerdir.

Dijital iletişimin tanımı yapılırken "doğru zamanda ve doğru şekilde" kullanmaktan bahsedilmektedir. Sanal ortamlar bu noktaya dikkat edilmeden kullanıldığında olumsuz durumlara yol açabilir. Bireyler internette iletişim kurarken, gerçek hayatta olduğundan daha rahat ve kendine güvenli davranır. Bunun nedeni sanal ortamların karşımızdaki ile yüzleşme ve başkaları tarafından yargılanma endişelerini azaltarak davranışlarda değişikliğe sebep olmasıdır. Sanal iletişimde insanlar görünmez olmanın verdiği cesaret ile içlerindeki saldırganlığı ortaya çıkarabilirler ve utanç verici davranışlar sergileyebilirler. Bir insan iletişim kurduğu kişiyi kendinden olabildiğince uzağa konumlandırdığında kötü davranışlar sergileme olasılığı artar. Çünkü internette iletişim kurulan kişi ona karşı bakan bir yüz değildir, sadece bir sosyal medya hesabıdır. Yaşanan bu durum da "ketlenmenin ortadan kalkması veya disinhibisyon etkisi" olarak tanımlanmaktadır. (Sayar & Yalaz, 2019)

Dijital yerlilerin akıllı telefonları ile geçirdikleri zaman oldukça fazladır. Twenge(2018) ergenlik çağındaki bireylerin okul, uyku, ödevler vb. faaliyetlerine günlük 17 saat harcadıklarını, 24 saatin geriye kalan vakitlerinin çoğunu akıllı telefonlarına ayırdıklarını söylüyor. Dijital yerliler akıllı telefonlarıyla geçirdikleri vaktin çoğunda ise arkadaşları ile çeşitli platformlardan mesajlaşmaktadır.(Twenge,2018) Ancak dijital yerlilerin aynı anda birçok işi birlikte yaptığını göz önüne alırsak okulda geçirdikleri zamanlarda da sosyal medya üzerinden sürekli iletişim halinde olduklarını söyleyebiliriz. Twenge(2018), i-nesli olarak adlandırdığı dijital yerlilerin arkadaşlarıyla yüz yüze iletişimlerinin azaldığını, bunun yerini elektronik iletişimin aldığını iddia etmektedir. İnstagram ve Snapchat gibi uygulamalardan iletişim kurmak ergenlere daha cazip gelmektedir. Fakat yüz yüze iletişimin azalması olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Yüz yüze iletişimde bireyler birbirlerine ayna görevi görürler. Bu da bireylerin kendinden başkalarıyla daha çok ilgilenebilmesini sağlar. Yüz yüze iletişimde samimiyet ve sıcaklık vardır. İnsanların kendini daha iyi hissetmesini sağlar, öğrenmeyi aktifleştirir. (Sayar & Yalaz, 2019)

Akıllı cep telefonları, insanları birbirlerine bağlayan, iş veya okul ile haberlerden anında haber alınmasını ve işlerin uzaktan yönetilebilmesini sağlayan, kişilerin mutlu anlarını sevdikleri ile paylaşmasına olanak veren araçlardır. Fakat "her an her yerde ulaşılabilir bireyler" olmak aslında insanı kısıtlar ve kontrol edilebilir kılar. Her zaman ulaşılabilir olan birey zamanla kendisine ulaşamaz, kendi varoluşundan haberdar olamaz hale gelebilir. Bu durumda hem kişiyi hem de yakınlarıyla olan ilişkisini olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun için dijital teknolojileri toplum olarak yerinde ve doğru kullanmak önemlidir.(Şişman, 2020)

Dijital iletişimde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de iletişimin kurulan kişi ile yapılan veri paylaşımıdır. Bilhassa gerçek hayatta tanınmayan kişilerle çevrimiçi iletişimde mümkün olduğunca dikkatli olunmalıdır. Kişisel bilgiler, fotoğraflar, dosyalar paylaşılmamalıdır. Aksi takdirde oluşabilecek gizlilik ihlali olumsuz sonuçlar doğurabilir. Özellikle çocukları ve ergenleri siber zorbalık ve cinsel istismardan korumak için doğru dijital iletişim becerileri öğretilmelidir. (Çubukçu & Bayzan, 2013)

2.3.6.Dijital Güvenlik ve Gizlilik

Dijital güvenlik, dijital ortamlardaki güvenlik açıklarına karşı tedbirleri almak demektir. Dijital gizlilik ise kişilerin dijital güvenlikleri için kişisel verilerini korumaları, bu konuda gerekli önlemleri almaları ve gizli kalması gereken bilgilerin ve dosyaların sanal ortamda paylaşılmaması demektir. (Ribble ve Bailey, 2007, akt. Türküresin, 2019) Dijital teknolojiler hızlı bir şekilde gelişmekte, teknolojik araçların kullanımı her geçen daha da yaygınlaşmakta ve insanlar sürekli ağa bağlı olarak yaşamaktadırlar. Fakat dijital yaşamda insanları bilgi güvenliği ve gizliliği ve mahremiyet açısından çeşitli tehlikeler beklemektedir. (Sağıroğlu ve diğ., 2020) İnternet ortamında dijital vatandaşları bekleyen tehlikeler; internet bankacılığı ve çevrimiçi alışverişte dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı, profil klonlama, kötü bağlantı istekleri, hesapların hacklenmesi, spam ve pishing, kötücül yazılımlar, virüs ve Truva atı, yanlış ve zararlı bilgi erişimi, siber zorbalık, pornografi, çocuk istismarı, fuhuş, oyun ve internet bağımlılığı, nefret ve ırkçılık söylemleri şeklinde sıralanabilir. (Güvenli Web 2021; S. Vural, 2016)

Mahremiyet, bireylerin kendileri hakkındaki bilgileri sınırlayabilmeleri ve kısıtlayabilmeleri gibi kişisel bilgileri üzerindeki kontrolü sağlamalarıdır. Mahremiyet üç temel nokta üzerinde incelenebilir: Çevresel ve fiziksel alanla ilgili bölgesel mahremiyet, bireylerin fiziki varlığına yönelik kişi mahremiyeti ve kişisel verilere ilişkin bilgi mahremiyeti. Mahremiyet tüm kültürlerde insanlar için önemli bir değerdir ve korunması

gerekmektedir. Ancak dijital dünyaya giriş yapıldığı andan itibaren bireyler gerek isteyerek gerek istemeden mahremiyet ihlali yapabilirler. Ya da başka insanlar tarafından mahremiyet ihlaline uğrayabilirler. Bu durumu en az seviyeye indirmek için dijital mahremiyet ve bilgi güvenliği nasıl sağlanır en ince ayrıntısına kadar öğrenilmelidir. (akt. Sağıroğlu ve diğ., 2020)

Dijital çağda bireyler kendi rahatlıkları için kontrolden vazgeçme eğilimi gösterebilirler. Bireylerin seçtiği bu rahatlıklar sonucunda tüketiciler pazarlamacıların onların istemesi gerektiğini düşündürdükleri daha çok şey satarlar, vatandaşlar kamusal uygulamalara daha kolay katılım gösterirler, bürokratik hizmetler ve fatura işlemleri kısa yoldan hallolur, işverenler çalışanlarından daha çok verim alır, doktorlar daha iyi sağlık hizmeti verebilir. Bütün bu işlemler bireyler hakkında açılan yeni bir dijital dosya demektir. Günümüzde doğan bir dijital yerli kendi isteği dışında birçok dijital dosyaya sahip olarak büyümektedir. Bir dijital yerlinin dijital hayatı henüz o doğmadan ultrason görüntüsünün hastane veri tabanına girmesiyle başlar. Dijital dosyanın gelişimi dijital yerlinin gelişimiyle doğru orantılı ve hızlı bir şekilde gerçekleşir. Bu dosyalar dijital ortamlarda birikir ve ne dijital yerlinin kendisi ne de ebeveynleri bu dosyaların kontrolünü elinde tutamaz. Bilgisayar algoritmaları sayesinde ise parça parça görünen dosyaları bir araya getirmek çok kolaydır. Sistemlerde bulunan en ufak bir güvenlik açığı dijital yerlinin bilgilerinin coğrafi sınırları aşmasına ve her dijital ortamda serbestçe dolaşmasına sebep olabilir. Bu dosyalar hakkındaki kararı ise sadece bilgiyi elinde tutan verebilir. (Palfrey & Gasser, 2017)

İnternet, tüm kullanıcılar için herhangi bir bilginin çevrimiçi yayılımını çok basit kılan bir ağdır. Dijital yerliler ise bu ağda dijital bir kimlik oluşturmada ve bilgi paylaşımı yapmakta herkesten öndedir. Çoğu internet kullanıcısı gibi dijital yerliler de interneti kendileri hakkında daha önce hiç paylaşmadıkları kadar bilgiyi paylaşmak için kullanmaktadır. Paylaştıkları her bilgi onların dijital kimliğini şekillendirmektedir. Ancak dijital yerli nesil, diğer nesillerde yaşanmayan bir şekilde özel hayatları hakkındaki bilgileri yüz yüze tanışmadıkları insanlara bile çok rahat ifşa edebilmektedir. Bazı araştırmacılar dijital yerlilerin bu davranışını "ifşa etme kararı modeli" ile açıklamaktadırlar. Bu modele göre dijital yerliler bir paylaşım yaparken önce olası ödül ve riskler hakkında bir değerlendirme yaparlar. Hedeflerine uygun olarak bilgilerini ifşa ederler. Eğer bir genç onaylanmak, beğenilmek, kabul görmek, arkadaş edinmek, ilgi çekmek istiyorsa ilgi alanlarını, zevklerini, yaşadığı çevre hakkındaki bilgileri çok rahat

ifşa edebilir. Bununla beraber internetten daha ucuza alışveriş yapabilmek için de kredi kartı bilgilerini ifşa edebilmektedir. Fakat bu karar verme mekanizması her zaman doğru işlemez ve özellikle gençler sanal ortamda bilgi ifşa etmenin risklerini hafife alabilmektedir. Dijital yerlinin maddi durumu veya sahip olduğu imkanları hakkında yaptığı sıradan görünen bir paylaşım onun kimlik hırsızlığına uğrama riskini artırabilir. Bir internet kullanıcısı mobil uygulamalara, sosyal medya platformlarına, çevrimiçi oyunlara, alışveriş sitelerine girdiğinde bilgilerini ifşa etmiş olmaktadır. Bu hizmetlerin çoğunu kullanmadan önce bireylere gizlilik koşullarını ve hakları içeren bir kullanıcı sözleşmesi sunulmaktadır. Ancak çoğu kullanıcı özelliklede gençler bu kurumlara karşı bir güven duymakta ya da sonucu hakkında endişe duymamakta ve okumadan onaylayabilmektedir. Fakat bu siteleri yöneten şirketlerin hizmet ve güvenlik sertifikası her an değişebilir niteliktedir.(Palfrey & Gasser, 2016) Kişisel veriler, güvenlik ihlali sonucunda bir anda ortaya dökülebilir. Örneğin 2021 Ocak ayında WhatsApp, kullanıcılarına yeni bir gizlilik sözleşmesi sundu ve sözleşme 8 Şubat 2021 tarihine kadar kabul edilmediği takdirde uygulamanın kullanılamayacağını duyurdu. Yeni gizlilik sözleşmesi kişilerin her türlü WhatsApp verilerinin diğer Facebook şirketi üyeleri ile paylaşılma hakkını elde edilmesini içermekteydi. WhatsApp bu yolla kullanıcılarının kişisel bilgi ve istatistiklerini diğer üyeleriyle paylaşıp ekonomik kar elde etmeyi amaçlamaktaydı.

Bedava ve kolay olduğu için ülkemizde en çok kullanılan mesajlaşma uygulaması olan WhatsApp'ın güvenlik ve gizliliği ihlal edildiği düşünülünce ülkemizde WhatsApp'ı terketme kampanyaları başlatıldı.(Habertürk, 2021) Türkiye'de 53 milyon kullanıcıya sahip olan WhatsApp kısa süre içinde kullanıcı kaybetmeye başladı.(Webrazzi, 2021) WhatsApp'a karşı güvenleri sarsılan insanlar Telegram, BİP, Signal gibi alternatif uygulamalara hızlı bir geçiş yapmaya başladı. Birkaç gün içinde sadece Türkiye'de 2 milyon kullanıcı kaybeden WhatsApp sonunda geri adım attı ve yeni gizlilik sözleşmesini 15 Mayıs 2021 tarihine erteledi. (Sabah, 2021) Rekabet Kurumu, Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanmayacağı belirtilen gizlilik sözleşmesi nedeniyle soruşturma başlattı. Bu soruşturma neticesinde WhatsApp belirtilen sözleşmenin Türkiye'de uygulanmayacağını bildirdi. (DHA, 2021) Dijital güvenliğin ve gizliliğin ihlal edildiği düşünülünce toplu bir bilinç ile hareket edilip WhatsApp'a geri adım attırılması dijital sorumluluk kapsamında oldukça önemli ve takdire şayan bir duruştur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Yeni bir uygulamaya geçmek yeni bir şirkette dijital dosya açmak, kişisel verilerini başka bir şirket ile paylaşmak, yani yeni bir

uygulamaya güven duymak demektir. Dijital güvenliğin ve gizliliğin korunmaya devam edilebilmesi için, kullanılacak yeni uygulamanın gizlilik ve güvenlik sözleşmeleri dikkatle okunmalıdır. Bunun yanında bir dijital vatandaş olarak dijital ortamda hangi haklara sahip olunduğu ve dijital hukuk hakkında bilgi sahibi olunmalıdır.

Dijital ortamdaki kişisel verilerin kullanımı her zaman kullanıcının onayına sunulmaz. Şirketlerin dijital güvenlik sistemlerinde bulunan açıklar nedeniyle kişisel veriler hackerların siber saldırına maruz kalabilmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi nedeniyle küresel nüfusun büyük kısmı evden çalışmaya yönelmiş, online işlemler hız kazanmıştır. Bu durumu fırsata çeviren hackerlar birçok şirkete siber saldırı düzenlemiştir. Son yıllarda gerçekleşen bazı siber saldırı haberleri şu şekildedir:

- 2020 Ocak ayında Wawa adlı hipermarket zincirinin online kanallarında bulunan güvenlik açığı nedeniyle 30 milyon Amerikalının ve 1 milyon yabancı müşterinin kart bilgileri 17 dolara DarkWeb üzerinden satışa sunulmuştur.

- 2020'nin Şubat ayında 1.26 milyon Danimarka vatandaşının vergi mükellefi kimlik numaraları ifşa oldu ve Estée Lauder adlı kozmetik firması şirket içi e-postaları dahil 440 milyon dahili kaydın ifşa edildiği bir saldırıya uğradı.

- 2020 Temmuz ayında uluslarası konaklama ve eğlence şirketi MGM Resorts'un 142 milyon misafir kayıtları ve kişisel verileri DarkWeb üzerinden ortalama 2500 dolara satışa sunulmuştur.

- 2020 Eylül ayında Beyaz Rusya'da hükümete karşı protestolar yürüten vatandaşlara polislerin şiddet uygulaması sonucunda 1000 yüksek rütbeli polis memurunun özel bilgileri hackerlar tarafından ifşa edilmiştir. (Hürriyet, 2020)

- Aralık 2019'da ülkemizde hizmet veren "n11" isimli alışveriş sitesinden 832 üyenin e-posta adresleri ele geçirilmiş, şifre deneme yoluyla üyelerin n11.com hesaplarına giriş yapılmış ve kişilerin kimlik, iletişim ve müşteri işlem bilgileri saldırı yapanların eline geçmiştir. (İnternethaber, 2019)

Dijital çağda bir ülkenin güvenliğini sağlamak için askeri savunma sistemlerinin yanında dijital savunma sistemleri de oluşturmak gerekmektedir. Bu amaçla 21-25 Aralık 2020 tarihlerinde ülkemizde Siber Güvenlik Haftası kapsamında Siber Güvenlik Zirvesi düzenlenmiştir. Yapılan zirvede Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı tarafından Türkiye'nin siber güvenlik endeksinde dünyada yirminci ve Avrupa'da on birinci sıraya olduğu yükseldiği bildirilmiştir. Bununla birlikte Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ve

Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı '2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı' yayınlamış ve siber güvenlik alanında insan kaynağı yetiştirme çalışmalarına başlamışlardır. Ulusal dijital güvenlik kapsamında 2013 yılında ülkemize karşı ortaya çıkabilecek siber güvenlik tehditlerini engelleme ve bir saldırı durumunda tehlikeyi en aza indirmek indirebilmek amacıyla BTK bünyesinde Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM TR-CERT) kurulmuştur. (BTK, 2021; USOM, 2021)

Dijital ortamda güvenliği tehdit eden bir diğer tehlikede siber zorbalıktır. Siber zorbalık, "bir grup ya da kişi tarafından, elektronik iletişim biçimlerini kullanarak kendini kolaylıkla savunamayacak bir kurbana karşı tekrar tekrar gerçekleştirilen saldırgan davranış" olarak tanımlanmaktadır.(Smith vd., 2008) Siber zorbalık, utanç verici kaba davranışlar, küfürlü konuşmalar, başkalarına karşı düşmanca çevrimiçi ileti, tehdit, taciz ve negatif içerikli yorumlar, izinsiz fotoğraf paylaşımı gibi saldırı ve şiddet içerikli eylemlerin sanal ortamlarda kasıtlı olarak gerçekleştirilmesine ifade eder. Siber zorbalık eyleminde saldırıyı yapan ve saldırıya uğrayan arasında fiziksel bir etkileşim gerçekleşmez ancak saldırıya uğrayan kişi buna rağmen ciddi psikolojik zarar görebilir. Yabancılarla tanışma, dolandırıcılık ve istismara maruz kalma ve bilinçsiz veri paylaşımı bireyleri siber zorbalığa açık hale getiren faktörlerdir.(Güvenli Web, 2021)

Dijital güvenlik ve gizlilik boyutu hakkında yaptığımız araştırmalar dijital ortamların ve internetin güvenilmez ve tehlikeli bir mecra olduğu resmini çizmektedir. Neil Postman, "*yeni bir teknoloji bazen yıktıklarından daha fazlasını yaratır, yarattıklarından daha fazlasını yıkar. Ancak bu hiçbir zaman tek yönlü olmaz."* diyerek teknolojinin çift yönlü olduğundan bahsetmektedir. Dijital teknolojilerin tehlikelerinin yanında insanlığa sağladığı kolaylıklar ve avantajlar göz ardı edilemez. İnternetin geliştiricisi, yöneticisi ve kullanıcısı insandır. Dolayısıyla internetin hayatına olan etkilerini değiştirebilecek tek güç yine insandır. (Odabaşı, 2019) Dijital çağda insanoğlu, teknolojiye sırtını dönemez ancak dijital tehlikeleri en aza indirmek için çeşitli güvenlik önlemleri alabilir. Dijital güvenliği için dijital sorumluluklarına dikkat eden bir dijital vatandaş için internet daha güvenli bir hale gelebilir. Dijital güvenliği ve gizliliği korumak için dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: (Güvenli Web, 2021; Sağıroğlu vd. 2020)

- Kullanılan bilgisayar ve akıllı telefonlarda kötücül yazılımlardan korunmak için anti virüs programı kullanılmalıdır.
- İşlem sisteminin ve tarayıcının güncel olmasına dikkat edilmelidir.

- Online alışveriş ve internet bankacılığında 3D Secure (tek kullanımlık şifre) ve SMS doğrulama kullanılmalıdır.
- Bilgisayarlarda güvenlik duvarı kullanılmalıdır.
- Hackerların e-postalar yoluyla hesapları ele geçirmesini engellemek için nereden geldiği belli olmayan e-postalar açılmamalıdır.
- Bilgisayar ve akıllı telefonlarda lisanslı programlar kullanılmalıdır.
- Bilhassa e-ticaret işlemleri yaparken ödeme yapılacak sitede http:// yerine https:// yazmasına ve sitenin SSL sertifikası olmasına dikkat edilmelidir.
- İnternette üye olunan sitelerde şifre oluştururken '12345' , 'abcd' gibi sıralı sayı ve harfler ya da doğum tarihi, doğum yeri, aile bireylerinin isimleri gibi kolay tahmin edilebilecek şifreler kullanılmamalıdır. Şifreler sayı + harf + karakterden oluşmalı ve en az 8 haneli olmalıdır. Kişisel mahremiyet sınırları çerçevesinde kimse ile paylaşılmamalıdır.
- Kişisel bilgiler dijital ortamlarda kimse ile paylaşılmamalıdır.
- Web sitelerinde gezinirken şüpheci olunmalı, yer alan bilgilerin kaynağı araştırılmalıdır.
- Sosyal medyada paylaşılan fotoğraf, mesaj ve diğer kişisel bilgilerin gizlilik ayarları kontrol edilmelidir.
- Sosyal medyada görünür olmak, sevilmek veya beğenilmek için mahremiyet sınırlarını aşmamaya dikkat edilmelidir.
- Mobil uygulamaları indirmeden önce kullanıcılarından hangi bilgilere erişim izni aldığı incelenmelidir.
- Bilgisayar ve mobil uygulamalarda tarayıcının "izlememe (do not track)" seçeneği aktifleştirilmelidir.
- Ortak kullanılan dijital araçları kullandıktan sonra kişisel veriler silinmeli, bireysel hesaplardan çıkış yapılmalıdır.
- Kişisel dijital araçlar herkesin rahatlıkla erişebileceği yerlerde bırakılmamalı, gerekirse araçlara giriş için şifre konulmalıdır.

- Dijital ortamlarda mahremiyetin ve etik sınırlarının korunması kapsamında özellikle çocuk ve gençlere ebeveynleri ve okulları tarafından gerekli bilinçlendirmeler yapılmalıdır.

- Çocukları ve gençleri internetin tehlikelerinden korumak için kısıtlamak yerine güvenli internet kullanımlarını sağlamak gereklidir.

- Bilişim Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun bünyesinde yer alan Güvenli Web (guvenliweb.org.tr), Güvenli İnternet Merkezi (gim.org.tr) ve İnternet Bilgi Haber Merkezi (www.ihbarweb.org.tr) sayfalarından güvenli internet kullanımı, doğru bilinçli teknoloji kullanımı gibi konulardan bilgi sahibi olunabilmekte, dijital vatandaşlık hak ve sorumlulukları öğrenilebilmekte ve siber suçlar ihbar edilebilmektedir.

2.3.7. Dijital Hukuk

Dijital hukuk, dijital araçları tüm bireylerin bu ortamlarda gerçekleştirdikleri her türlü faaliyetten sorumlu oldukları bilinci ile hareket etmelerini ifade eden dijital vatandaşlık boyutudur. (Abdüsselam & Tatlı, 2018) Dijital hukuk, "eylemler ve resmi işler için elektronik sorumluluk" almaktır. Toplum hayatında var olan sosyal kurallar, dijital ortamda da geçerlilik göstermektedir. Bu kurallar tüm internet kullanıcıları için geçerlidir.(Kırık, Bölükbaş, Cengiz, 2019) İnternet kullanıcılarının bilgiye erişim sağlayabileceği, aynı zamanda da içerik üretip paylaşım yapabileceği özgür bir ortamdır. İnternet kullanıcılarının hakları iletişim ve erişim özgürlüğü çerçevesinde anayasamız ile koruma altına alınmıştır. Dijital ortamlarda yapılan hak ihlalleri suç sayılmaktadır ve bu suçlar hakkında hukuki düzenlemeler mevcuttur. "Bilgisayar sistemlerine ve servislerine yetkisiz erişim, bilgisayar sabotajı, bilgisayar yoluyla dolandırıcılık ve sahtecilik, bilgisayar yazılımlarının izinsiz kullanımı, kişisel verilerin kötüye kullanılması, sahte kişilik oluşturma ve kişilik taklidi, yasadışı yayınlar, ticari sırların çalınması, terörist faaliyetler, çocuk pornografisi, hacking ve bu ortam üzerinden yürütülen diğer suçlar (organ, fuhuş, tehdit, uyuşturucu vb.)" dijital hukuk kapsamında ele alınan bilişim suçlarıdır. (Güvenli Web, 2021)

Türk Ceza Kanunu'nun 10.bölümü 243, 244 ve 245. Maddeleri bilişim suçlarına dair düzenlemeleri içermektedir. Kanunun 243.maddesi herhangi bir bilişim sistemine yasalara aykırı bir şekilde giren ve orada kalmaya kişinin bir yıla kadar hapis ve adli para cezasına çarptırılacağından bahseder. 244. Madde, bir bilişim sisteminin işleyişini bozan ve engelleyen kişiler hakkındadır. Bunun cezası bir yıldan beş yıla kadar hapis olarak

belirlenmiştir. Yine aynı maddede bir bilişim sistemindeki verileri bozan, yok eden, değiştiren veya erişilmez kılan, var olan verileri başka bir yere gönderen kişilerin altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çaptırılacağı bildirilmiştir. Bunun yanında bu fiillerin bir banka veya kamu kurumlarına işlenmesi halinde cezasının yarı oranda artırılacağı belirtilmiştir. Maddenin 4. Fıkrasında belirtildiğine göre bu fiillerin işlenmesiyle kişinin kendisine veya bir başkasına haksız bir kazanç elde etmekten başka bir suç oluşturmaması halinde ise iki yıldan altı yıla kadar hapis ve beş bin güne kadar adli para cezasına çarptırılır. Banka ve kredi kartlarının kötüye kullanımından bahseden 245.maddede, bu kartların kişinin rızası dışında kötüye kullanılması ve kullandırılması halinde üç yıldan altı yıla hapis ve adli para cezasına çarptırılacağını belirtmektedir.(TCK, 2021)

İnternette geçirilen zamanın büyük bölümünü kaplayan sosyal medya platformlarında dijital şiddetin ve siber zorbalığın son zamanlarda artış göstermesiyle birlikte çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmış ve 1 Ekim 2020 tarihinde "*İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Kanun kapsamında günlük erişimi bir milyondan fazla olan yurt dışı kaynaklı sosyal ağ sağlayıcılarına ülkemizde Türk vatandaşı olan bir temsilci belirlemesi zorunluluğu getirilmiştir. Temsilci bildirmemeleri halinde 10 milyon lira idari para cezası kesileceği bildirilmiştir. Yapılan yeni düzenleme ile internette kişilik hakları ihlal edilen kullanıcılar, mahkemelere başvurmaları halinde isimlerinin ihlale konu olan internet adresleri ile ilişkilendirilmeme hakkına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte sosyal medya ağlarında "içeriğin yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi" ile özel hayatın gizliliği ile ilgili içeriğe erişimin engellenmesini" gerektirecek durumlarda kullanıcıların başvuru yapmaları halinde sosyal ağ sağlayıcıları 48 saat içinde bu başvuruya cevap vermekle yükümlü tutuldu. Başvuruya 48 saat içinde cevap verilmemesi durumunda ise bu sosyal ağ platformuna 5 milyon lira, ilgili içeriği kaldırmaması veya erişime engellememesi durumunda ise 10 milyon lira para cezasına çarptırılacağı bildirilmiştir.(AA, 2020) Yine bu yasa ile sosyal medyada hakaret, tehdit, taciz ve yalan haber yaymak gibi faaliyetlere karşı önemli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca olası mağduriyetlerin önüne geçmek için cep telefonundan internete girildiğinde IP bilgisiyle birlikte PORT bilgisi de kayıt altına alınması kararı alınmıştır. (TRT Haber, 2020)

Dijital hukuk kapsamında yasa yapmak, hukuki düzenlemeler yapmak, vatandaşlarının kişilik haklarını korumak devletin sorumluluğundadır. Ancak böyle ihlallerin yaşanmaması için, toplumsal huzur ve güvenliğin sağlanabilmesi için dijital hukuk kurallarına uymak ve uymayanları yetkili kurumlara bildirmek dijital vatandaşların sorumluluğundadır.

2.3.8. Dijital Hak ve Sorumluluklar

Dijital vatandaşlığın bu boyutu, dijital araçların herkes tarafından özgürce kullanılabilmesini ve kendilerini bu araçlar vasıtasıyla özgüce ifade edebilmesini, dijital ortamlarda yapılan hak ve yasa ihlallerine karşı şikayet hakkının kullanılmasını ve bu sorumlulukta davranılmasını ifade etmektedir.(Çubukçu & Bayzan, 2013) Dijital vatandaşların dijital dünyada erişim, iletişim, telif, mahremiyet ve kişisel verilerinin korunması gibi çeşitli hakları vardır. Dolayısıyla bu hakların getirdiği çeşitli sorumlulukları da vardır.(Kırık vd. 2019) Bunun yanında dijital sorumluluk aslında tüm boyutları içeren bir kavram olarak düşünülebilir. Çünkü dijital vatandaşlığın her bir boyutunun bireylere yüklediği sorumluluklar mevcuttur.

Dijital teknolojiler her geçen gün hızla büyümekte ve gelişmektedir. Dijital araçların da hemen hemen hepsi buna bağlı olarak interneti kullanmakta, onunla birlikte çalışmaktadır. İnternetin ve teknolojinin bağlı olduğu tek bir otorite yoktur. Ancak dijital dünyayı da yaşanabilir bir ortam kılmak için, dijital vatandaşlara huzurlu, güvenli bir alan sağlamak için devletler ve dijital dünya ile ilgili yetki sahibi kurumlar birtakım kurallar geliştirmiş ve vatandaşlara çeşitli haklar tanımışlardır. 2016 yılında Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 53 ülkenin katkılarıyla Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından çevrimiçi insan hakları kamuoyuna sunulmuştur. Belirlenen bu çevrimiçi insan haklarına tüm devletlerin uyması gerekmektedir:

- Tüm devletler, temelde evrensel erişim ve insan haklarından faydalanma gayesi ile geliştirilen internet hakkında şeffaf ve kapsayıcı politikalar üretmelidir.
- İfade özgürlüğü dijital dünya dışında olduğu gibi dijital ortamlarda da temel bir haktır.
- Özgür ve evrensel bir teknoloji olan internet, insanlığı geliştirmek için itici bir güçtür.
- Tüm devletler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesini teşvik etmeli ve vatandaşlarını bu konuda teşvik etmelidir.

- Tüm devletler, dijital teknolojilere erişimi kolaylaştırmalı ve vatandaşlarını dijital okuryazarlık hususunda teşvik etmelidir.

- İnternet erişimini sağlama hususunda eşitlik ilkesine uygun hareket edilmelidir. Toplumun her kesiminin için bilhassa dezavantajlı vatandaşlar için bilgi ve iletişim teknolojileri geliştirilmeli, üretimi ve dağıtımı tüm devletlerce sağlanmalıdır.

- Tüm devletler, uluslararası insan hakları yükümlülükleri çerçevesinde ifade özgürlüğü, örgütlenme, mahremiyet ve diğer insan haklarını dijital ortamlarda korumak için kurumlarıyla işbirliği içinde hareket etmelidir.

- Devletler internet ortamında insanları ayrıştıran ve nefret içerikli söylemlere karşı mücadele politikaları geliştirmelidir.(akt. Sağıroğlu vd, 2020)

Dijital haklar konusunda yapılan bir diğer çalışma ise "Birleşmiş Milletler İnternet Yönetişimi Forumu"nda gerçekleştirilmiştir. Bu forum her yıl farklı bir ülkede düzenlenen ve politika, iş dünyası ve sivil toplum örgütlerinin bir araya gelmesiyle gerçekleşen ortak sorunların tartışıldığı açık bir forumdur. 2017 yılında İsviçre'de düzenlenmiş olan forumda "İnternet Hak ve İlkeleri Koalisyonu" tarafından internette insanların temel çevrimiçi hakları sunulmuş ve kamuoyunda kabul görmüştür:

- *Evrensellik ve eşitlik:* Bu ilke internetin insan haklarına uygun bir biçimde sunulmasını, herkese açık olmasını, dil, din, ırk, cinsiyet ve engel gözetmeksizin herkesçe erişilebilir olmasını, internet yönetimine herkesin katılımını sağlamayı, maddi imkanları olmayanlara bu hizmetin ulaştırılmasını içermektedir.

- *Dijital kaynaklara erişimde sosyal adaletin sağlanması:* Ulusal ve uluslararası düzeyde herkese dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılması, tüm insanların dijital kaynaklara eşit şekilde ulaşabilmesi ve toplumdaki dezavantajlı grupların dijital kaynaklara erişimi için gerekli çalışmaların yapılmasını kapsar.

- *Erişilebilirlik:* Her bireyin internete herhangi bir mağduriyet yaşamaksızın istediği anda, istediği şekilde ve eşit şartlarda ulaşabilmedir.

- *İfade Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkı:* İfade özgürlüğü bireylerin şiddet, nefret ve suça teşvik edici unsurlar içermeksizin, kısıtlama veya müdahale olmadan internette serbest bir şekilde bilgi arama, alma, açıklama ve yayma hakkıdır. İnternet ortamında veya internet aracılığı ile tüm bireylerin sosyal, politik, kültürel ve başka

sebepler için bir araya gelip özgürce fikirlerini paylaşabilmesine örgütlenme hakkı denmektedir.

- *Özel Hayatın Gizliliği ve Kişisel Verilerin Korunması:* Dijital ortamlarda herkesin mahremiyet, gözetlenmeme, şifreleme ve anonim olma hakkı vardır. Bunun yanında bireylerin kişisel verilerini koruma ve bu haklara dair veri tutma, işleme, saklama ve ifşa etme hakkı da vardır.

- *Yaşam, Hürriyet ve Güvenliği:* Bireyler gerçek hayatta olduğu gibi sanal dünyada da yaşama, özgürlük ve güvenlik haklarına sahiptir. Vatandaşlar internet üzerindeki suçlardan da korunmalıdır. Ayrıca bu hak dahilinde bireylerin geçmişte yaşadıkları olayların internet üzerinden kamuoyuna yansımasıyla oluşan mağduriyetinin giderilmesi için "unutulma hakları" vardır.

- *İnternet Üzerinde Çeşitlilik Hakkı:* Bu hak kaynak, içerik ve erişen çeşitliliklerini içermektedir. İnternet ortamı kültürel ve dilsel çeşitliliklere uygun olarak düzenlenmelidir.

- *Ağ Tarafsızlığı ve Eşitliği:* İnterneti kullanan tüm bireylerin herhangi bir filtreleme olmaksızın eşit bir şekilde istedikleri içerik ve kaynaklara erişebilmesidir. Erişim sağlayıcılarının internet iletimi trafiğinde herhangi bir ayrım yapmadan bu hizmeti vermesidir.

- *Standartlar ve Düzenleme:* İnternetin yapısı, iletişim sistemleri, belge ve veri formatları kullanıcıların farklı içerik türleri için ayarlama yapmasına gerek kalmadan açık standartlar temelinde, birlikte çalışabilir şekilde ve içeriklere herkesin eşit ulaşabileceği şekilde düzenlenmelidir.

- *İnternet Yönetişimi:* Yönetişim, birlikte ve etkileşim halinde ortaklaşa yönetim demektir. İnternette de tek bir yönetici ve otorite yoktur. Bu sebeple "yönetim" değil "yönetişim" kavramı kullanılmıştır. İnternet yönetişiminde, internet kaynaklarının kontrol edilmesi, standartlarının geliştirilmesi ve ağ eşitliğinin sağlanmasında herkesin verilen kararlara katılım hakkı mevcuttur.

- *İnternet Eğitimi ve İnternet ile Eğitim Hakkı:* İnternet hakkında ve internet üzerinden bilgi alma hakkıdır.

- *Çocuk ve Gençlere Özgü Haklar:* Dünya çapında desteklenen bir kuruluş olan 5Rights, dijital ortamlarda çocuklar ve gençler için belirlediği beş temel hak vardır:

Bilme hakkı (bilgilerinin kimin elinde tutulduğu, ne için kullanıldığı ve internet üzerindeki sorumluluklarını bilme),silme hakkı (oluşturdukları içerikleri düzenleme hakkı), bilinçli ve bilgilendirici kullanım hakkı, dijital okuryazarlık becerilerine sahip olma hakkı, dijital güvenlik ve destek hakkı.(akt. Seferoğlu vd. 2020)

Yukarıda da görüldüğü gibi vatandaşların gerçek hayatta olduğu gibi sanal alemde de onları koruyan hak ve özgürlükleri mevcuttur. Bir dijital vatandaşın hem bir mağduriyet yaşamaması için hem de yaşanabilecek bir mağduriyeti önleyebilmesi için tüm bu haklarının bilincinde olması gerekmektedir. Herhangi bir dijital hak ihlaline uğradığı veya şahit olduğu anda gerekli mercilere bildirmesi dijital vatandaşın en önemli sorumluluğudur. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı siber polisleri ile vatandaşların haklarının korunması ve vatandaşların güvenli bir internet hizmeti alması için hizmet vermektedir. (EGM, 2021)

TDK'de sorumluluk; "Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" olarak tanımlanmaktadır.(TDK, 2021) Sorumluluk aynı zamanda Lickona (1991) tarafından "ahlakın aktif yönü" yani "kişinin kendisine ve başkalarına özen ve bakım göstermesi, yükümlülüklerini yerine getirmesi, toplumsal sürece katılması, acıları dindirmeye çalışması ev daha iyi bir dünya için çaba harcaması" olarak daha kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır. (akt. Özen, 2015) Dijital sorumluluk kavramı dijital vatandaşlık üzerine yapılan çalışmalarda genellikle dijital hak ve yasa ihlali ile karşılaşıldığında gerekli mercilere şikayette bulunmak olarak tanımlanmıştır. Ancak sorumluluk kavramının anlamına baktığımız da dijital sorumluluk; gerçek hayatta sahip olunan sorumlulukların dijital ortama ve onun getirdiklerine uyarlanması ve aktarılması olarak tanımlanabilir. Dijital sorumluluk kavramı dijital vatandaşlık kavramının tüm boyutlarını içeren bir kavramdır. Çünkü bir dijital vatandaşın erişim, iletişim, etik, hukuk, güvenlik ve sağlık kapsamında kendisine, topluma ve çevresine karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları araştırmamızın hedef kitlesi olan dijital yerliler özelinde almak yerinde olacaktır: (çev. Aydın, 2015; Sağıroğlu vd. 2020; Yıldırım, 2020)

1. *Kendisine karşı sorumluluk:* Dijital yerliler öncelikle sanal ortamda kendilerine saygı duymalıdır. Bir dijital yerli kendisine kullanıcı adı olarak uygun adlar seçmelidir. Dijital ortamda paylaştığı yazı, fotoğraf, videolarda kişisel mahremiyet sınırlarını aşmamaya dikkat etmelidir. Yayınlanan bilgiler bireysel güvenlik için herhangi bir risk taşımamalı ve oluşturmamalıdır.

Sosyal medyada yapılan her bir paylaşım dijital yerlinin dijital kimliğine yaptığı bir eklemedir. Bu noktada dijital yerli, dijital ortama bir fotoğraf yüklemeden önce ya da bir yazı paylaşmadan önce kendisine şu soruları sorabilir: Yüklediğim fotoğrafı veya sosyal medyada paylaştığım yazıları gazete manşetlerinde ya da billboardlarda görmek hoşuma gider miydi? (Sayar & Yalaz, 2019; Palfrey & Gasser, 2017) Yaptığı paylaşımlara bir de bu açıdan bakan dijital yerli, dijital ortamda kendisine özdenetim kurabilir ve paylaşımlarını daha kontrollü yapabilir. Kişisel güvenlik açısından şifreler ve hesaplar mümkün olduğunca korunmalıdır. Dijital yerliler sanal alemde tanımadıkları kişilerle iletişime geçmemelidir. İnterneti kullanırken güvenilir web siteleri tercih edilmelidir. Dijital ortamda herhangi bir uygunsuz davranışa veya saldırıya maruz kalındığında ya da şahit olunduğunda rapor edilmeli, gerekli yerlere şikayette bulunulmalıdır. Bunun için de dijital yerlilerin dijital hak ve özgürlükleri konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Bir dijital yerli dijital ortamları güvenle kullanabilmek ve teknolojiden en avantajlı şekilde yararlanabilmek için dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmalıdır. Dijital ortamlar kişisel gelişimi desteklemek için kullanılmalıdır. Ancak edinilen bilgilerin doğruluğu kontrol edilmelidir. Bununla birlikte dijital araçlarla vakit geçirirken beden ve ruh sağlığını korumaya da dikkat etmelidir. Dijital oyunlar, dijital yerlilerin popüler eğlencelerindedir. Fakat bir dijital yerlinin bu oynadığı oyunları yaşına uygun olarak seçmesi onun için doğru bir davranış olacaktır.

2. *Ailesine, çevresine ve tüm insanlara karşı olan sorumlulukları:* Bu kapsamda bir dijital yerlinin en önemli sorumluluğu dijital ortamlarda herkese karşı saygılı olmaktır. Kişisel mahremiyetine özen gösterdiği kadar ailesinin ve arkadaşlarının da mahremiyetine özen göstermelidir. Bu sebeple ailesinin ve çevresindeki insanların fotoğraf ve videolarını dijital ortamlarda kullanırken, paylaşırken izin alması gerekir. Çevresindeki insanların kimlik bilgilerini, özel hayatı ile ilgili bilgilerini kendi amaçları için kullanmamalı ve onları kimse ile paylaşmamalıdır. Bu bilgileri çevresindekilere karşı tehdit unsuru olarak kullanmamalıdır. İnsanların dijital araçlarını izinsiz bir şekilde kullanmamalı ve karıştırmamalıdır. Sanal ortamlarda insanlara zarar verecek paylaşımların yayılmamasını sağlamamalıdır. Siber zorbalık kapsamına giren davranışlardan kaçınmalıdır. Dijital ortamları insanların dil, din, ırk ve herhangi bir kişisel özelliğine göre ayırmadan kullanmalıdır. Dijital ortamlarda insanların inanç ve

fikirlerine saygı duymalıdır. Sanal ortamlarda insanları yanıltıcı, yanlış ve kaynağı sağlam olmayan bilgiler paylaşmamalıdır. İnsanların internet erişimlerine hackleme, virüs gönderme gibi faaliyetlerle engel olmamalıdır. Dijital iletişimde insanlarla konuşurken anlaşılır olmalıdır. Makale, ödev vb. çalışmalarda alıntı yaptığı zaman kurallara uygun bir şekilde kaynak göstermeli, intihalden kaçınmalıdır. İnternetten müzik, film, oyun, program vb. indirirken mülkiyet ve telif haklarına uygun davranmalıdır. Dijital araçlarda lisanslı yazılımlar kullanılmalıdır. Dijital ortamlarda herkese dürüstlük ilkesi doğrultusunda davranmalıdır. Tüm bu sorumluluklarla birlikte bir dijital yerlinin dijital ortamları kullanırken ailesine ve çevresine karşı diğer sorumluluklarını aksatmaması gerekmektedir.

3. *Ülkesine ve devletine karşı olan sorumlulukları:* Dijital vatandaş olarak haklarını ve özgürlüklerini hakkında bilinçlenmelidir. Dijital ortamlarda bu haklara ve yasalara uygun davranmalıdır. Hukuka aykırı davranışları gerekli birimlere rapor etmelidir. Dijital iletişimde dilini (Türkçe'yi) doğru bir şekilde kullanmalıdır. Diline zarar veren kullanımlardan (mrb, inş, cnm, ii vb.) kaçınmalıdır. Dijital ortamlarda ülkesine, milli ve kültürel değerlerine sahip çıkmalı, bu değerleri aşağılayıcı ve küçük düşürücü paylaşımlardan kaçınmalıdır.

2.3.9.Dijital Sağlık

Her çağın kendine özgü hastalıkları vardır. (Sayar, Yalaz, 2019) Dijital çağın getirdiği onca kolaylık, fayda ve avantajın yanında götürdükleri de vardır. Dijital araçların ve internetin yaygınlaşması ile beraber teknolojik araçların yanlış kullanımına bağlı olarak bireylerde çeşitli sağlık sorunları görülebilmektedir. Dijital sağlık , dijital yaşamın getirdiği fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarının bilincinde olmayı ve ona göre davranmayı ifade eder.(Çubukçu & Bayzan, 2013) Dijital vatandaşların, bilhassa dijital araçlarla daha fazla zaman geçiren dijital yerlilerin dijital sağlık problemleri hakkında bilgi sahibi olması ve dijital araçları kontrollü kullanması önem arz etmektedir.

Dijital çağda her geçen veri üretimi katlanarak artmaktadır. "Bilginin ikiye katlanması" hipotezine göre dünya üzerinde medeniyetin doğuşundan itibaren 1900 yılına kadar bilgi, her yüz yılda bir ikiye katlanırdı. Bu süre 1940'lı yıllarda yani II. Dünya Savaşı döneminde 25 yıla düşmüştür. Sektör bazında bilginin ikiye katlanma hızı farklılık gösterse de ortalama olarak günümüzde bilgi 1 yıldan az zamanda ikiye katlanmaktadır. IBM ve Harvard üniversitesinin yaptığı araştırmalara göre; nesnelerin interneti kavramı

çerçevesinde nesnelerin internete bağlanarak akıl sahibi olması, dijital uygulamaların sayısının artmasıyla birlikte veri üretimi daha hızlı bir şekilde artacak ve yakın zamanda bilginin ikiye katlanma hızı 12 saate düşecektir. Bu da dünyada var olan bilginin yarım günde ikiye katlanması anlamına gelmektedir. 2021 yılında 1 dakikada üretilen verilere bazı örnekler: 69 milyon WhatsApp ve Messenger mesajı gönderildi, Twitch'te 2 milyon görüntüleme sağlandı, Linkedln'de 9000 bağlantı kuruldu, 5000 kez TikTok indirildi, Netflix'te 28.000 abone içerik izledi, Youtube'a 500 saatlik video yüklendi, Facebook'ta 1,4 milyon kaydırma yapıldı, İnstagram'a 695.000 "story" eklendi, 200.000 kişi tweet attı. (Şener, 2020; Webmasto, 2021) İnternette bulunan bilgi miktarı verilerde de görüldüğü üzere oldukça sarsıcı ancak insan potansiyeli açısından da oldukça zayıflatıcıdır. İnsanın bilişsel olarak bilgi işleme kapasitesi vardır. Her geçen saniye artan bilgi miktarı ile insanın sınırlı olan dikkati ve bilgi işleme kapasitesi arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Dijital yerliler diğer nesillerden farklı bir beyin yapısına sahip oldukları için bu durumla daha kolay başa çıkabilirler ancak bu süreç interneti en iyi kullanan biri için bile uzun ve yavaş bir şekilde işler. Bu süreç başarılı bir şekilde işlemediği zaman ise insanları internet bağımlılığı, bilgi yorgunluğu sendromu ve aşırı bilgi yüklemesi gibi tehlikeler beklemektedir.(Palfrey & Gasser, 2017)

Aşırı bilgi yüklemesi, insanın aldığı bilgi miktarının onun bilgi işleme kapasitesini aşması demektir. Bu kavram yeni değildir ancak internet kullanımının artmasıyla beraber daha şiddetli hale gelmiştir. Aşırı bilgi yüklemesinin genel olarak 5 sebebi vardır: Birinci sebep, bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve teknolojik araçların ve internetin kullanımının patlama göstermesidir. Bu özellikle dijital ortamlarda çok fazla zaman geçiren dijital yerlileri ilgilendiren bir sebeptir. İkincisi, şirketlerde iş akışı sırasında e-postanın popülerlik kazanmasıyla birlikte daha çok kişi meslektaşlarıyla daha önce olmadığı kadar bilgi paylaşımı yapmasıdır. Bunun yanında kurumlarda yönetim birimlerinde görevlerin dağıtılmasıyla da işe daha fazla insan dahil edilmesi ve bilgi miktarının artmasıdır. Üçüncü sebep, bireylerin üstlendiği görevler ne kadar yeni ve karmaşık olursa görevin gerçekleşmesi için gerekli bilgi miktarı artmaktadır. Bu da aşırı bilgi yüklemesine sebep olabilir. Dördüncü sebep, bilgilerin şüpheli ve karmaşık olmasıdır. Beşinci ve en önemli olanı ise, bireylerin kişisel özellikler, taşıdığı vasıflar, tecrübe ve güdülenme faktörleri aşırı bilgi yüklemesinin bireyi ne kadar ve ne zaman etkileyeceğini belirleyen etkenlerdir. Aşırı bilgi yüklemesi, yüksek kalp atışı, yüksek kolesterol, migren, okuma becerilerinde yavaşlık, dikkat süresinin azalması ve huzursuzluk gibi belirtiler gösterebilir. Bu belirtiler aynı zamanda "teknostres"

belirtileridir. Teknostres de bireylerde iştah azlığına, uykusuzluğa ve bağışıklık sisteminin yavaşlamasına sebep olabilir. Bunların yanında fazla bilgiye maruz kalmak, özellikle gençlerin karar verme mekanizmalarını olumsuz etkileyebilir. Çünkü bilginin azlığı ve çokluğu karar verme becerisinde önemli bir faktördür. Az bilgi, çerçeveyi daraltır, en önemli bilgi gözden kaçırılabilir. Fazla bilgi ise olduğunda ise ek bilgiler işlenemez ve birleştirilemez. Bu da şaşkınlık, öfke, panik hatta felce kadar gidebilen sonuçlar doğurabilir. (Palfrey & Gasser, 2017)

İnternet gençler için sorunlarından bir kaçış ve kendini ifade etme aracı olarak görülebilmektedir. İnternetin güçlü iletişim kalitesi dijital yerlilerin sanal alemi gerçek hayatlarına tercih etmelerine sebep olabilmektedir. (Palfrey & Gasser, 2017) Bu durumda sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı, oyun bağımlılığı gibi psikolojik sorunlara neden olabilmektedir. Sosyal medya bağımlılığı, bireylerin sosyal medya sitelerinde çok fazla zaman harcamasıyla birlikte günlük hayatlarından geri kalmalarına, günlük işlerini aksatmalarına ve işlevlerini kaybetmelerine neden olan bir bağımlılık türüdür. Sosyal medya bağımlıları her geçen gün sosyal medyada daha fazla zaman geçirirler ve en sonunda zaman kavramını kaybederler. İlk başlarda pişmanlık duymaya başlasalar da zamanla bu pişmanlık da kaybolur ve kendisinin bu yönüyle eleştirilmesinden oldukça rahatsız olurlar ve öfkelenirler. Kişi, yeni bir takipçi kazandığında, beğeni aldığında ya da paylaşımına yorum yapıldığında yoğun ve aşırı bir mutluluk hisseder. Bu beynin kısa süreli bir ödül sonucunda oluşturduğu bir histir. Böylece kişi her depresif zamanında bu kısa süreli mutluluk için kendisini sosyal medyaya bırakır ve kısır döngü başlar. Normalde zararsız ve masum olan bir faaliyet, kişi için artık tehlikeli bir hal almıştır. Yapılan bazı araştırmalar sosyal medya bağımlılığının alkol ve sigara bağımlılığından daha güçlü olduğunu söylemektedir. (Sayar & Yalaz, 2019)

Aşırı sosyal medya ve internet kullanımı ile ilgili psikolojik durumlardan biri de FOMO (Fear of Missing Out) yani gelişmeleri kaçırma korkusudur. FOMO, başka bir yerde ilginç veya heyecan verici bir olayın olacağına dair endişe hissidir. (Oxford Learners Dictionary, 2021) FOMO sosyal dışlanma korkusu nedeniyle oluşan bir durumdur ve bireylerin bir şey kaçırmamak için sürekli sosyal medyada iletişim halinde olmasıyla sonuçlanır.(akt. Erdoğan & Şanlı, 2019) Birey, sosyal medyada paylaşılan gönderilere, "story"lere bakar ve insanların yaptıklarını görür, kendini onların gerisinde kalmış hisseder. Sosyal medyadan bir şekilde uzak kaldığında yeni bilgileri ve olayları kaçırdığı için kaygı duymaya başlar. Bu yüzden sık sık sosyal medya hesaplarını kontrol

eder ve vaktinin çoğunu burada kaybeder. (Aydoğdu, 2020) Sosyal medya sebebiyle oluşan bir diğer psikolojik durum ise "ördek sendromudur." Suda yüzen ördeklerden ilham alınarak tanımlanmış olan ördek sendromu, kişilerin hayatlarının olumsuz yönlerini, depresif ve kaygılı yönlerini yaptıkları sosyal medya paylaşımlarının arkasına saklayarak sosyal medyada sadece olumlu durumlarını göstermesidir. Bu davranışın altında yatan ise kimsenin hayatının kötü ve başarısız yönlerini göstermek istememesidir. Ancak hayatı mükemmelmiş, hiçbir sorunu yokmuş gibi yapılan bu paylaşımlar takipçileri olumsuz etkilemektedir. Paylaşılan mükemmel fotoğraf karesinin arka planını bilmeyen takipçiler kendilerine "bir tek ben mi başarısızım, bir tek benim hayatımda mı sorunlar var" gibi sorular sorarak kendilerini kötü ve kaygılı hissederler. (G. Atar & G. Ulusoy, 2020) Örneğin, eşiyle çok mutlu olduğu imajı çizen bir fotoğrafı sosyal medya hesabına yükleyen kişinin aslında göründüğü gibi bir ilişkisi yoktur ama böyle görünmesini istediği için sürekli mutlu fotoğraflar paylaşır. Bunu gören takipçileri ise "bizim neden eşimle böyle bir ilişkimiz yok" diye kıskançlık duygusu geliştirebilir veya kendi hayatı ile ilgili olumsuz duygulara kapılabilir.

Dijital araçlar içerisinde en yaygın kullanılan araç şüphesiz akıllı cep telefonudur. Her an her yerde dünya ile bağlantıda olmayı sağlayan bu aracın dijital çağda bir her bireyin temel ihtiyacı haline gelmiştir. Akıllı telefonların insan hayatına getirdiği kolaylıkların yanında bazı sorunlar da beraberinde gelmiştir. Akıllı telefonların bilinçsiz kullanımıyla literatüre "nomofobi (no-mobile-phone phobia) yani telefonsuz kalma korkusu" ve "ringxiety (zil sesi kaygısı)" terimleri eklenmiştir. Ringxiety, telefonu çalmadığı halde telefonunun çaldığını düşünerek telefonunu kontrol etmek demektir. Nomofobi ise, bireylerin yanlarında telefonları olmadığı zaman kaygı ve huzursuzluk hissetmesi ve insanlarla iletişimde kalmak, güvenlik gibi önemli ihtiyaçları karşılamak için kullanılan telefona duyulan acil ihtiyaçtır. Telefonlar insan hayatındaki basit bir araç değildir. Onlar artık banka, sözlük, not defteri, pusula gibi tüm ihtiyaçları karşılayan, dünyayı cebe sığdıran bir araçtır. Tüm bu özellikler insanların giderek telefonlara daha da bağımlı hale gelmelerine sebep olmaktadır. Bununla beraber yapılan nörobilim araştırmaları bir şeyleri aklımızda tutma ve hatırlama konusunda telefonlara duyulan güvenin hafıza becerilerinde kayba yol açtığını göstermektedir. (Sayar, Yalaz, 2019) Twenge(2018)'ye göre özellikle ergenlik çağında telefonda fazla zaman geçirmek, ekran üzerinde iletişim sağlamak yalnızlık hissi oluşturabilmekte ve bu durum da ergenleri depresyona hatta daha da kötüsü intihara götürebilmektedir. Dijital yerlilerin bağımlılık seviyesi o kadar yüksektir ki, telefonlarına bakmaktan geceyi uykusuz geçirmektedirler.

Bununla birlikte yapılan araştırmalar elektronik araçların yaydığı mavi ışıkların, insan beyninin hala gündüz olduğuna inanmasını sağladığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla hala gündüz olduğunu sanan beyin daha geç uykuya dalmaktadır. Uykusuzluk da depresyona neden olmaktadır. (Twenge, 2018) Cep telefonlarının yaydığı sinyaller hem beyin dalgalarına hem de cepte uzun süre taşındığı zaman üreme bozukluklarına sebebiyet verebilmektedir. (Öngöz, 2018)

İnternet bağımlılığı, aşırı bilgi yüklemesinden ortaya çıkan bir durumdur. (Palfrey & Gasser, 2017) Bu bağımlılıktaki en büyük etkenlerden biri çevrimiçi oyunlardır. WHO bu durumu "oyun oynama bozukluğu (gaming disorder)" olarak adlandırmakta ve tedavi edilmesi gereken psikolojik bir rahatsızlık olarak kabul etmektedir. Bu hastalığa sahip olanlar oyun oynarken zaman kavramını kaybederler ve kendilerine zaman sınırlaması yapamazlar. Bu durum onların okullarını bırakma veya işlerini kaybetme gibi hayatlarını olumsuz şekilde etkilese bile oyun oynamaktan vazgeçmezler. Japonya'da internet bağımlılarının tedavi edildiği bir programda tedaviye alınan 269 hastadan 241'inin oyun oynama bozukluğuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu hastalardan 215'i ise erkektir. Bunun sebebi ise yapılan araştırmalarda hem erkeklerin kadınlardan daha çok oyun oynaması hem de erkeklerin oyun oynadıkları sırada beyinlerinde daha fazla ödüllendirilme hissi olmasıdır. Bu sebeple erkeklerin oyun bağımlısı olma oranı kadınlara göre 2-3 kat fazla olabilmektedir. Japon Doktor Susumu Higuchi'ye göre "*bazı açılardan oyun bağımlılığını tedavi etmek alkol veya uyuşturucu bağımlılığından daha zordur çünkü internet her yerde*." Oyunların oyunculara silah, zırh gibi çeşitli sanal ögelerle gerçek ödüller sunması, özellikle yalnızlık çekenler için iletişim ve rekabet ortamı sunması, oyunlardan para kazanılması oyuncuları oyuna bağımlı kılan etkenlerdir. Bunun yanında oyunların zararlı yönlerinden biri de çocukların içten gelen motivasyonunu azaltmasıdır. Oyunda yer alan ödül-ceza sistemine alışan çocuk ileriki yaşamında yapacağı işin ucunda ceza varsa o hareketten kaçmaya, ödül varsa meyletme eğilimi gösterir. Bunun sonucunda da çocuk büyüdüğünde karşılık beklemeden bir iyilik yapmaz, bireysel bir fayda görmeyecekse toplumsal amaçlar için uğraşmaz. Şiddet içerikli bilgisayar oyunları ise oynayanları şiddete karşı duyarsız hale getirebilmektedir. Bu oyunların insanları psikopat yaptığı söylenemez. Ancak psikopatlığa eğilimi olan insanlar oyunlardaki şiddetten beslenerek kendilerini tatmin ederler ve saldırganlıklarını burada pratiğe dökerler. Bununla birlikte bilgisayar oyunundaki karakterle kendini özdeşleştiren çocuk, karakterle vakit geçirdikçe onu taklit etmeye başlar. Hissizleşme hareketlerin aynalanmasıyla birlikte gerçek hayatta da çocuk bu davranışları göstermeye

başlar. Oyun bağımlılığının psikolojik boyutunun yanında bir de fiziksel boyutu vardır. Uzun süre oyunun başında hareketsiz kalan çocuğun beden sağlığı olumsuz etkilenir. Kasları sağlıksız olarak gelişir, oyunun başından ayrılamadığı için kötü beslenme alışkanlıkları kazanır, aşırı radyasyona maruz kalır. (WHO, 2019; Sayar & Yalaz, 2019) Ülkemizde ve dünyada oyun bağımlılığı nedeniyle birçok kötü olay yaşanmaktadır:

- Ankara'da 13 yaşında bir çocuk, bilgisayar oyununda yönettiği karakterini öldürdükleri için evlerine gelen ikiz arkadaşlarından birini önce bıçaklayıp sonra çekiçle öldürdü, Diğer kardeşi ise yaraladı. Malatya'da meydana gelen başka bir olayda ise 15 yaşındaki çocuk, cep telefonu oyunu yüzünden kavga ettiği kuzenini bıçaklayarak ağır yaraladı.(Milliyet, 2020)

- Hindistan'da meydana gelen bir olayda oyun bağımlılığı nedeniyle bir süredir okula gitmeyen 14 yaşındaki çocuk, annesi telefonunu elinden alınca kendini asarak intihar etti. (NDTV, 2018)

- Çin'de 21 yaşındaki bir kadın cep telefonu ile 24 saat aralıksız video oyunu oynadı ve sonrasında bir gözünde görme kaybı oluştu. Kendisine gençlerde çok nadir görülen Retinal Arter Tıkanıklığı teşhisi koyuldu. (Gadgets360, 2017)

Oyun veya diğer kullanımlar için bilgisayar başında uzun zaman geçirmek duruş bozukluklarına, göz kuruluğu ve göz bozukluğuna, hareketsizlikten kaynaklanan kilo alma ve hantallaşmaya sebep olabilmektedir. Fareyi uzun süre kullanmak boyun ve kaslarda tekrarlayıcı harekete bağlı ağrı ve tutulmaya yol açabilir. Çok küçük yaşlarda video izlemeye başlamak çocuklarda konuşma bozukluğuna sebep olabilmektedir. Yine çocukların uzun süre elektronik aletlere maruz kalması algılama düzeylerinde düşmeye, ifade becerilerinde yetersizliğe, hayal kurma becerisi ve yaratıcıklarının azalmasına, oyun kurma ve oyun oynama becerilerinin azalmasına ve okuma-yazma hızlarında yavaşlamaya neden olmaktadır.(Abdüsselam & Tatlı, 2018) İnternetin ve dijital araçların insan sağlığına etkileri bu kadarla sınırlı kalmamaktadır. Büyük Britanya'da yayınlanan sağlık dergisi The New Scientist'e göre diğer hastalıklar şu şekildedir: (akt. Özsoy, 2009)

- *Ego Sörfü: Sürekli dijital platformlarda kendi adını aratan ve kendisi ile ilgili hangi bilgilere erişilebildiğini araştırmak.*

- *Enfornografi: Bilgi yoksunluğu internette gidermeye çalışarak işine yaramayan bilgiler edinmek*

- *Blog ifşacılığı: Başkalarının özel hayatını ihlal eden bilgileri paylaşmak*
- *Youtube-Narsizmi: Sürekli takipçi kazanmak için günlük hayattan haber değeri değeri olmayan videoları paylaşmak.*
- *Myspace Taklitçiliği: Dijital platformlarda başka bir role hatta başka kişiliğe bürünmek.*
- *Google Takibi: bağlantılı olduğu kişilerle dijital platformlarda sürekli bilgi toplamak.*
- *Photolurking: İnternette saatlerce diğer kişilerin paylaştığı fotoğrafları seyretmek.*
- *Wikipedializm: vaktinin büyük bölümünde internet ansiklopedisi Wikipedia'da metin yazmak.*
- *Crackberry: bu hastalık adını daha çok iş yaşamında kullanılan, e-mail alıp gönderen, anlık yazışma yapan avuç içi" bilgisayar örneği Blackberry akıllı telefonlarından alır. Özellikle yöneticiler için potansiyel risktir.*
- *Cheesepodding: Dijital platformlardan saatlerce şarkı indirme davranışında bulunma.*
- *Siberkondria: İnsanların sağlıkları konusunda yaşadıkları kaygıyı giderme dürtüsü ile dijital mecralarda aşırı ve tekrarlayan bir şekilde sağlıkla ilgili bilgi ve haber araştırması sonucu yaşanılan sağlık kaygısının daha da artması.* (Güvenli Web, 2021)

2.4.DİN

Dil âlimlerince din kelimesinin Arapça 'deyn' kökünden türeyen bir mastar veya isim olduğu kabul edilmektedir. Dinin kelime manası hakkında ise birçok farklı görüş bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki kelimeler arasında en geniş anlama sahip kelime dindir. (Erkol, 2004) ve Kur'an'da toplam 92 yerde geçmektedir. Tevbe 9/29, Saffat 37/53, Vakıa 56/86 ayetlerinde din, üç ayrı şekilde yer almaktadır. Bu ayetlerde din kelimesine yüklenen anlamlar ise şu şekildedir: Zül, yönetme - yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslam, şeriat, hudûd, âdet, ceza, hesap ve millet. Din kavramının İslamî kaynaklarda kullanılan dört temel anlamı vardır: 1-Ceza(karşılık); 2-Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama; 3-İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet; 4-Âdet, yol, kanun,

şeriat, millet, mezhep.(Tümer, 1994) Sözlükte ise din: "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen; İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült" şeklinde tanımlanmaktadır. (TDK, 2021)

Metafizik alan ve insan arasında köprü görevi gören din, tarih boyunca insanlık için oldukça önemli bir unsur olmuştur. Bu yüzden din kavramının nasıl tanımlandığı hep önem teşkil etmiştir ve birçok tanımı yapılmıştır. (Köse & Ayten, 2015) Fakat akademisyen ve ilim adamlarının her birinin dini kendi çalıştığı alana göre tanımlaması sebebiyle din kavramı üzerinde uzlaşılan tek bir tanım yoktur. (İrik,2015)Alan yazında din, psikologlar tarafından ne olması gerektiği üzerinde durulmuş bir kavram değildir. Psikologlar daha çok insanların dini nasıl algıladıkları ve dinin insan psikolojisine faydaları üzerinde durmuşlardır. Din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen W.James dini bireysel bir olgu olarak görmüş ve "bireyin duyguları, fiilleri ve bireysel tecrübeleri" olarak tanımlamıştır. Erich Fromm ise dinin insanı destekleyip desteklememesi yönünden ele alıp onu: "Bir grup tarafından paylaşılan ve o grup bireylerine adayabilecekleri ortak bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren düşünce sistemi" olarak ifade etmiştir. Freud için din bir yanılsama, illüzyon anlamı taşırken, Jung için din, tercih etmek için iradenin yok sayıldığı, insanın kaderinde olan bir kavramdır. Buna karşın Frankl ve Maslow insanın iradesine önem veren bir yaklaşım sergileyip dinin insan tabiatına uygunluğuna vurgu yapmışlardır. Dini bir teselli kaynağı olarak gören Pargament ise dini "kutsala ilişkin anlam arayışı" şeklinde tanımlamıştır. (Köse & Ayten, 2015)

Bütün yapılan bu tanımlardan yola çıkarak genel bir tanım yapacak olursak din "bireylere bir yaşam biçimi sunan, onları belirli bir dünya görüşü çerçevesinde bir araya getiren kurum, Yaradan'a gönülden bağlılık duymak, inanç ve emredildiği gibi yaşama ve davranışta bulunma"dır. (akt. Almalı,2019)

İnsanlık tarihi boyunca daima insanların karşısına çıkmış ve evrensel bir olgu olan din, insanın duygu, düşünce ve davranışlarında kendini gösteren, onu hem içten hem de dıştan kuşatan bir kavramdır. İnsanlar, tarih boyunca hep olağanüstü bir varlığa inanma ihtiyacı hissetmiş ve aşkın, yüce bir kudrete dayanması, yönelmesi gerektiklerini düşünmüşlerdir. Böylece din geçmişten bu yana insanların manevi dünyalarının kilit anahtarlarından olmuştur. İnsanın aşkın bir güce kalpten bağlılığı ona güç verir. Allah'ı

sevme ve Allah'tan korkma duygusu insana kuvvetli bir irade ve sağlam bir karakter kazandırır. Din, insanları kutsal duygu ve ortak bir bilinçte birleştirerek milletlere güç katar, toplumu bir ve ayakta tutar. Din, hayatın içine belli kurallar koyarak insanları nizama sokar, ahlaki bir yaptırım gücü uygulayarak toplumda yaşanabilecek olan kargaşa ve kaosu önler. Din, insanın kederli, üzüntülü zamanlarında bir teselli kaynağıdır. İnsana bu alemde yalnız olmadığını hissettirir, ona manevi bir güç vererek zorluklarla başa çıkabilmesini sağlar. Çoğu dinde bulunan ahiret inancı bireylere sorumluluk duygusu kazandırır. Bu dünyada yaptıklarının ya da yapmadıklarının bir karşılığını olacağını bilen insan her adımını bu doğrultuda atar. Ahiret inancı insanın içindeki sonsuzluk duygusunu besler, tüm sıkıntılarından kurtulup ebedi bir huzura kavuşma ve Yaratıcı'nın rızasına kavuşma hedefi ona mutluluk verir. (Tümer, 1994)

2.5.SORUMLULUK

Sorumluluk, TDK sözlüğünde "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" olarak tanımlanmıştır. Sorumluluk, çocuğun doğumundan itibaren hayata dair izlenimlerine göre, yaş, cinsiyet ve gelişim özelliklerine uygun olarak görevlerini yerine getirmesi, kendini diğer insanlarla paylaşması olarak da tanımlanabilir. Sorumluluk duygusu, kişinin kendisine verilen görevin gerekliliklerini hakkıyla yerine getirmesi ve durumun gerektirdiği şekillerde hesabını verebilmesini gerektirir. Bir insanın duygu ve düşüncelerinin gerektirdiği şekilde yaptığı ve yapmadığı davranışlardan çevresindekilerin etkilendiğini veya etkileneceğini idrak edip ona göre davranması, yaptığı davranışların, söylediği sözlerin ve düşüncelerinin kendisine ait olduğunu kabul etmesi sorumluluk bilinci ile davrandığını gösterir.(Özen, 2015)

Lickona(1991) sorumluluğa, bireyin kendisi ve diğer insanlar ile ilgilenmesi, ona verilen yükümlülükleri yerine getirerek topluma katılma ve daha iyi bir dünya için çalışması manasını vermiştir. Toedter(1981), sorumluluğu bireysel açıdan ele almış ve "bireyin kendisini yaşamın kaynağı ya da yazarı olarak görme yeteneği ve sürekli hayatını şekillendiren seçimler yapabilmesi" olarak tanımlamıştır.(akt. Doğan, 2015) Nelson-Jones (1984) sorumluluğun üç özelliği olduğunu söylemektedir. Birincisi, sorumluluk duygusu sabit bir durum değildir, aksine bir *süreci* ifade eder. Sorumluluk zamana ve durumlara göre değişiklik gösterebilen dinamik bir yapıdadır. İkinci olarak sorumluluk, bir *seçimi* ifade eder. Sorumluluk insanların yaşamları boyunca yaptığı seçimlere ve tercihlere rehberlik eden bir güçtür. Üçüncü olarak da sorumluluk, içten dışa bir

mekanizma ile işleyen *içsel bir güçtür*. Çünkü sorumluluk önce duygu ve düşüncelerde başlar, sonra davranışa ve harekete dönüşür. Bireyler sorumluluk almayı seçerek ya da sorumluluktan kaçmayı seçerek aslında bir nevi kendi kişiliklerini tanımlamış olurlar. Sorumluluk duygusu, düşünce ve davranış boyutlarını içerir, kendine has bir işleyişi vardır. Sorumlulukta asıl önemli olan insanın söz konusu durum ile ilgili kendisini ne kadar bağlantılandırdığı ve durumun sonucu üzerinde bir etkisi olup olmayacağı konusundaki inancıdır. Bir diğer önemli nokta ise kişinin söz konusu durum ile ilgili kural ve kaideler hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğu ve kendi kimlik algısıdır. Örneğin kişinin yalan söylemek ile kendisini nasıl ilişkilendirdiği, yalancılıkla ilgili düşünceleri, söylediği yalanın olaya olan etkisi hakkındaki inancı ve yalan söylemekle alakalı kendi kimliği hakkında kurduğu bağ onun bu fiili yapmasında ve kendini sorumlu hissetmesinde etkilidir. Yalancılığı kendine yakıştırmayan, kendini yalan söylerken düşünemeyen ve yalan söylemenin hiçbir haklı gerekçesi olamayacağını düşünen bir kişinin yalan söylemek hakkındaki sorumluluk algısı bu yönde olacaktır. (akt. Taylı, 2013)

Sorumluluk hem ahlaki açıdan hem de hukuki açıdan kişinin kendisinden bekleneni yapması manasına gelmektedir. Sorumluluk aslında bir görevdir. Kişi, belirli şartlar altında kendisinden istenileni yapmadığında bundan sorumlu tutulur. Burada karşımıza iki önemli mesele çıkmaktadır. Birincisi kişiden *beklenen davranışlardır*. Kişinin özellikleri ve içinde bulunduğu durum ondan hangi davranışların bekleneceğini belirler. Dolayısıyla her insandan her durumda aynı şey beklenemez, ve aynı derecede sorumlu tutulamaz. Toplum içerisinde her bireyin ayrı bir yeri vardır. Sahip oldukları yere, mevkîye göre de her bireyin bir rolü vardır. Bu roller gereği toplum insanlardan bazı davranışlar bekler ve sorumluluklar da buna göre şekillenir. İkincisi ise *tercih meselesidir.* Kişinin kendisinden bekleneni yapması veya yapmamasına karar verebilmesi ve bu iki durumun ne demek olduğunun bilincinde olması sorumluluğun şartıdır. O zaman sorumluluktan bahsedilebilmesi için karar verebilme yeteneğine sahip olunması gerekir. Yaptığı davranışların şuurunda olmayan insanlar davranışlarından sorumlu tutulmazlar. (Güngör, 1997) Topçu(2016), *"insan iradesinin gücü, sorumluluğunun ölçüsüdür"* demektedir. İnsanların yaptıkları ve veya yapmadıklarında sorumlu olan iradedir ve bu irade insanı özgür kılar. Eğer bireyin sorumluluğu ortadan kaldırılırsa veya azaltılırsa, bu bireyin de ortadan kalkması demektir. Çünkü insan toplum içinde yaşar ve yaşadığı toplumun ideallerine ayak uydurmak için, toplumu olduğu yerden daha iyi bir konuma taşımak kendisini sorumlu saymalıdır. Sahip olduğu sorumluluk ile en sonunda toplumun

sahip olduğu kuralları da aşarak ferdi bir özgürlüğe ulaşabilir. (Topçu, 2016) Daha özerk insanlar diğerlerine göre daha fazla sorumluluk alarak toplum içinde üretken bireyler olurlar. Dolayısıyla sorumluluk hem bireysel özgürlük ile ilişkili hem de toplumun ahlaki normları ile desteklenmesi gereken bir kavramdır. (Kartopu, Geçer, Hacıkeleşoğlu, 2018)

Sorumluluk duygusu, bir insanın karakterinin en önemli unsurlarındandır. Sorumlu bir insan yaşamında kendi üzerine düşen görevleri, yapması gereken şekilde ve zamanında yapması gerektiğini bilir ve ona göre hareket eder. Sorumsuz insan ise hayatı boyunca hep birileri tarafından yönetilir. (Bulut, 2013) Sorumluluk sahibi kişi kimseye yük olmadan kendi işlerini kendisi halleder. Kendisine ve başkalarına karşı saygısı vardır. Özdenetimini sağlayabilir. Kimseye hesap vermek zorunda olmasa bile kendi vicdanına hesap verme gereği duyar. Seçimlerini bilinçli bir şekilde yapar, tercih ettiği yolda kazanacaklarını ve kaybedeceklerini bilir, hayatının kontrolünü kendi eline alır. Hayattan çalıştığı, çabaladığı kadarını bekler, hak etmediğini elde etmeye çalışmaz. Yaptıklarının, söylediklerinin, duygu ve düşüncelerinin arkasında durur, sorumluluğunu alır. Sorumluluk sahibi insanların hayatında denge ve uyum vardır ve buna bağlı olarak da mutlu insanlardır. Ancak sorumsuz insanlar, kendilerine ve başkalarına saygısı olmayan, bencil ve uyumsuz kişilerdir. (Özen, 2015 ; Ada Psikoloji, 2021)

Sorumluluk temel olarak kişisel ve sosyal sorumluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Kişisel sorumluluk, kişinin kendisine yönelik olan sorumluluğudur. Kişinin kendisine yönelik sorumluluğu; bireyin kendi benliğini güçlendirme çabalarını, diğer insanlara ve onların sınırlarına saygı göstermesini, hayatı boyunca yaptığı tercihlerin sorumluluğunu üstlenmesini, kendi hayatının kaptanı olmasını, sağlıklı bir kimlik oluşturmasını ve insanlarla başarılı ve sağlıklı ilişkiler kurabilmesini içeren *kendi benliğine yönelik sorumluluğu* ve bedensel ve duygusal sağlığını korumasını, önemsemesini ve sağlığını etkileyen durumlarda bunun sorumluluğunu alabilmesini içeren *kişinin bedenine yönelik sorumluluğu* olarak iki kısımda ele alınmaktadır. (akt. Kaya & Doğan, 2014) Her insan kendi fiziksel ve psikolojik sağlığından sorumludur. Bunları korumak için elinden geleni yapmalı, tedbirini almalı, kendisini korumalı, düşünmeden hareket ettiği zaman da bunun bedelini ve tedavisini üstlenmelidir. Her insanın bedeni kendisine aittir ancak insanın sağlığı sadece kendisine bağlı değildir. Bireyin yaşadığı çevre, sahip olduğu yaşam koşulları, sosyoekonomik düzeyi, eğitim seviyesi de sağlığına etki edebilmektedir. Bu durum insanların kişisel ve sosyal sorumluluklarında bir denge sağlamaları gerektiğini göstermektedir. (akt. Özen, 2015) Bunun yanında kişinin kendi benliğine yönelik

sorumluluğu, onun cesur, üretken ve özgüvenli olmasını gerektirir. Bireyin hem benliğine hem de bedenine karşı gösterdiği öz kontrol ve öz bakım onun özsaygısını da geliştirir. Gerçek anlamda bireysel sorumluluk ise kişinin kendisinin yanında ailesi, çevresi ve toplum için de doğru olanı yapmasına dayanır. (Filiz, 2016)

İnsanların kendilerine karşı sorumluluklarının yanında ailelerine, topluma, çevrelerindeki insanlara, doğaya, bir vatandaş olarak ülkelerine ve küresel bir vatandaş olarak dünyaya karşı sorumlulukları vardır. Sosyal sorumluluk, "toplumun huzur içinde varlığını sürdürebilmesi, mevcut düzen ve huzurun bozulmaması için üstlenilmesi gereken sorumluluklar bütünüdür." İnsan sosyal bir varlıktır ve davranışlarının çevresini ve diğer insanları etkilemeye başladığı yerde sosyal sorumluluk ortaya çıkmaktadır. (akt. Küçükşen & Budak, 2017) Sosyal sorumluluk, diğer insanların iyiliği, mutluluğu ve huzuru ile ilgili olma, diğer insanlara yardım etme, paylaşım ve işbirliği içinde olma ve toplum içindeki sosyal yeterlilikleri kapsar. Sosyal sorumluluk daha önceleri vatandaşlık ve sivil eğitim amacıyla elen alınmış ancak daha sonra kişi kendisi ile bağını kaybetmeden çevresiyle ve diğer insanlarla bağlantılı halde bulunabilmesi, her türlü farklılığa saygı gösterebilmesi, içinde bulunduğu toplumun gerektirdiği rolleri sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi olarak daha geniş bir alanda ele alınmıştır. (akt. Özen, 2015) Sosyal sorumluluk, sosyal ve politik farkındalığı, içinde bulunduğu topluma ve yaşadığı çevreye bağlılık duygusunu, hareketlerinde ahlaki ilkeleri gözetmeyi, diğerkamlık ile hareket etmeyi ve yaşadığı toplumda içerisinde aktif rol almayı gerektirir. (akt. Taylı, 2015)

Sorumlu bir varlık olmak, insanın fıtratında vardır. İnsan, sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde huzur ve mutluluk içinde yaşayabilir. Bir insanın sorumluluk duygusuna sahip olabilmesi için din ve Tanrı inancına sahip olması gerekmemektedir. İnsanın sorumluluk duygusuna sahip olabilmesi fıtratın, aklın, iradenin ve bireyin psikolojik yapısının bir araya gelmesiyle mümkün olur. Dolayısıyla dinin sorumluluk duygusunun kazanılması ve geliştirilmesinde oldukça önemli bir rolü vardır. Din, insanların fillerini yönlendirir ve onlara bir amaç verir. Bu amaçlar doğrultusunda da onlara belirli sorumluluklar yükler. (Kayışoğlu, 2010)

2.6.DİNİ SORUMLULUK

İslam inancında insan, sahip olduğu akıl ve irade sayesinde tüm alem içerisinde Allah'ın sorumluluk teklifini kabul edip, bu emaneti üzerine alan tek varlıktır. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak nitelendirilen, en güzel şekilde yaratıldığı ve üstün

özelliklerle donatıldığı bildirilen insanı, varlık alemi içinde en önemli kılan nokta; onun diğer insanlarla, eşya ile ve Allah ile ilişkisinde sorumlu bir varlık olmasıdır. (Erbaş, 2020) Allah insanın bu durumunu "*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."* (Ahzab, 33/72) ve *"Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*" (Müminun, 23/115) ayetleriyle vurgulamıştır. Allah'ın insanı sorumlu bir varlık olarak yaratması, onu diğer varlıklardan üstün yarattığı anlamına gelmektedir. İnsanın bu üstünlüğü hem bedensel hem de ruhsal boyuttadır. Allah, bundan dolayı meleklere ve cinlere insana karşı secde etmelerini emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de (Tin, 5) insanın fıtratından kaynaklanan üstünlük ve yeteneğine uygun davranmamasının onu her yönden kendinden aşağıda bulunan varlıkların seviyesine indireceği vurgulanmıştır. (Deniz, 2006)

Dini açıdan sorumluluk, literatürde mükellefiyet, ehliyet, mesuliyet ve teklif kavramlarına karşılık gelmektedir. Mükellefiyet; "İslamî terminolojide kişinin dinin hitabına muhatap olması halini ifade eden bir terimdir."(Yıldız, 2009) Ehliyet ise, "kişinin dini ve hukuki hükme elverişli oluşu" demektir.(Bardakoğlu, 1994) Teklif, "Allah'ın, kulunu bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutması anlamına gelmektedir."(Sinanoğlu, 2011) Bu tanımlardan da yola çıkarak dini sorumluluk ; "özel bir fıtratla donatılan insanın, belli şartların gerçekleşmesinden sonra, yaratılışının gereklerini yerine getirmemesinden; dinin asılları olan tevhit, nübüvvet ve ahiret prensipleriyle bağdaşmayan söz ve fiillerde bulunmasından dolayı ortaya çıkan zarara katlanması ve bunun hesabını Allah'a vermek durumunda kalması" olarak tanımlanabilir.(Kayışoğlu, 2010) Bununla birlikte bireyin dini olarak yükümlülük sahibi olabilmesi, dinin emrettiği şeyleri yapmak ve yasakladığı şeylerden sakınmak hususunda yükümlü sayılabilmesi yani dini sorumlulukların muhatabı olabilmesi için akıl ve baliğ olma şartı vardır. Bundan dolayı akıl sahibi olmayan kimseler ile buluğ (ergenlik) çağına ulaşmamış çocuklar dini sorumlulukların muhatabı değillerdir. (Şentürk, Yazıcı,2012) Ehliyet şartlarını taşıyan her insanın, "*And olsun ki biz kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz."* (Araf/6) ayetinde belirtildiği üzere dini, ahlaki ve hukuki açıdan söz ve davranışlarından sorumlu tutulması dinen gerekli olduğu kadar aklen ve vicdanen de gereklidir. (Murat, 2006) Allah, Kur'an-ı Kerim'de "*Biz kimseye gücünün yettiğinden fazla yüklemeyiz…"* (Mü'minun, 23/62) diyerek her insanın gücü nispetinde sorumluluğu olduğunu bildirmiştir. Bu ayet, Hz. Muhammed'in ; "uyanana kadar uyuyandan, iyileşene kadar akıl hastasından, buluğa

erene kadar çocuktan" sorumluluğun kaldırıldığını bildiren hadisi ile de desteklenmekte ve yükümlülük şartlarından bahsetmektedir. (Ebu Davud, Hudud, 17)

Dini açıdan sorumluluk, insanların reşit olması ile başlar ve ömrünün sonuna kadar devam eder. Sorumluluk, bir görev veya iş için çağrılmayla başlar, görev hakkıyla yerine getirilip, hesabı verilince de sona erer. Buna göre sorumluluk; göreve çağrılma, görevi yerine getirme ve hesap verme olarak üç aşamadan ibaret bir kavramdır. (Kayışoğlu, 2010) Sorumluluk kavramının dini açıdan kaynağı ise Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. (Murat, 2006)

Sorumlu olmak insan olmanın en temel şartı kabul edilmektedir. İslam dininin düşünce sisteminin temelinde ise insan ve onun sorumlulukları yer almaktadır. Bu durum ayet ve hadislerde birçok kez dile getirilmiştir. İnsanın varlıkla olan ilişkisinin mahiyetini belirleyen temel nokta Allah ile olan ilişkisidir. Bundan dolayı insanın dini sorumluluklarının temelinde iman yatmaktadır. (Deniz, 2006; Çağlayan, 2015; Erbaş, 2020) İman eden insanın dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki tür sorumluluğu vardır. Bu iki sorumluluğun da yerine getirilmesi birbirine bağlıdır. Hakkıyla yerine getirilen dünyevi sorumluluklar uhrevi sorumlulukların hafiflemesini sağlar. Dünyevi sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmeyen insanları ise Buruc suresinde belirtildiği üzere uhrevi sorumluluklar kuşatmaktadır. (Deniz,2006)

İslam dininde sorumluluk, tek tek bireylerden toplumsal sorumluluğa doğru ilerler. Yani bireysel sorumluluk dini sorumlulukların temelini oluşturur. Bu hususta Allah, "Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü yüklenemez" (Necm, 53/38) ve "…Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez…" (En'am, 6/164) diyerek işlenen fiillerin yalnız sahibini bağlayacağını ve sonucuna sadece onun katlanacağını bildirmektedir. (İpek, 2013) Allah insanlara verdiği cüz'i irade ile onları doğruyu ve yanlışı seçmekte özgür bırakmıştır. Bundan dolayı herkes kendi yaptıklarından hesaba çekilecektir. Aynı zamanda Allah insanlara iradenin yanında doğruyu yanlışı seçmede yardımcı olacak bir vicdan da vermiştir. Akl-ı selim sahibi insan, vicdanının sesine kulak vererek iradesiyle seçim yapacaktır. (Önen, 2010)

Hz. Muhammed: "Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür," demiştir. (Buhari, Nikah, 91) Hadiste bireyin

ailesine, çevresine ve yetkisi altında bulunan insanlara karşı sorumluluğu olduğundan bahsedilmektedir. Buna göre insan bireysel olduğu kadar toplumsal sorumluluklarla da muhataptır. Allah'ın insana yüklediği sorumluluklar kısaca dört başlık altında toplanabilir: Allah'a karşı sorumluluk, topluma karşı sorumluluk, kişinin kendisine karşı sorumluluk ve doğaya karşı sorumluluk. İnsanın öncelikli sorumluluğu iman etmek ve ibadetlerle ilgili yükümlülüklerle Allah'a karşı olan sorumluluğudur. Çünkü İslam dinine göre insanın yaratılış amacı Allah'a kulluk etmektir. İnsan Rabbini tanımak ve emir ve yasaklara uymak zorundadır. (İpek, 2013) İman eden kişi, Allah'ın kendisine yüklediği sorumlulukların farkında olarak hayatını sürdürmeyi kabul etmiş olur.

1. **Allah'a karşı sorumluluklar:** Allah'a karşı sorumluluğun temeli Hz. Muhammed'in bildirdiği şekliyle; "Allah'a iman ettim de sonra dosdoğru ol" (Müslim, İman,62) şeklinde özetlenebilir. Buradan anlaşılıyor ki İslam inancında dini sorumluluğa muhatap olmanın ilk şartı kişinin iman etmesidir. Diğer şart ise dosdoğru bir hayat yaşayabilmek için dinini en güzel şekilde bilmektir. Hadiste kastedilen "dosdoğru ol" emri İslam'ın yaşanmasını ifade etmektedir. (Altuntaş, 2020) İslam hukukunda insanın fiilleri Allah hakkı olan fiiller, kul hakkı olan fiiller ve hem Allah hem kul hakkı olan fiiller olarak ayrılmaktadır. Sadece Allah hakkı veya Allah hakkının ağır bastığı fiillerin başında ibadetler ve ibadet özelliği taşıyan fiiller gelmektedir. İman etmek, oruç tutmak, namaz kılmak ve zekat vermek insanın Allah'a karşı en temel sorumluluklarından ve Allah'ın kul üzerindeki haklarındandır. Allah'ın kulları üzerindeki en önemli haklarından biri de cihaddır. Allah'ın kullarına yüklediği temel sorumluluklardan biri olan cihad, dinin ve Müslümanların vatanının korunması, canın, malın ve namusun korunması için yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Allah Kur'an-ı Kerim'de, *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"* (Al-i İmran, 3/104) diyerek "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" in yani iyiliği emredip kötülükten sakındırmak demek olan cihadın farziyetini insanlara bildirmiştir. İslam dininde korunması gereken can, din, akıl, mal ve namus olmak üzere korunması gereken beş temel esas vardır. Dünyada insan haklarının da temellerini oluşturan bu esasların korunması İslam hukukunda tüm insanları ilgilendiren bu hakların önemini göstermek için kul hakları kapsamında değil, Allah hakları kapsamında ele alınmıştır. Buna göre hırsızlık, zina, zina iftirası, eşkıyalık, içki içme, irtidat gibi suçların sorumluluğu Allah hakkı

kapsamında bireylere yüklenmiştir. Büyük günah olarak kabul edilen bu suçları işleyenlerin ahirette sorumlu tutulacakları nasta bildirilmiştir.(Duman, 2020)

2. Topluma karşı sorumluluk: İslam dininde esas olan sorumluluğun bireyselliğidir. Ancak insan fıtratı gereği toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Bundan dolayı Allah insana toplum içinde de çeşitli sorumluluklar yüklemiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.): "Müminler birbirlerini sevmede ve birbirlerine şefkat göstermede tek bir beden gibidirler. Bedenin bir organı hastalandığı zaman, bedenin diğer kısmı uykusuzluk çekip ateşlenerek onun acısına ortak olur" (Buharî, Edep, 27) hadisi de buna bir delildir. İmam Gazali, dünyayı Allah'a giden konaklardan bir konağa benzetmiş ve herkesin bu konakta bir yolcu olduğunu belirtmiştir. Aynı amacı taşıyan yolcu kafilesinde herkesin bir çatı altında olduğunu ve bu yolcular arasında ülfet, birlik ve yardımlaşmanın olması gerektiğine ve tüm yolcuların birbirinin hakkını gözetmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. (Gazali, 2020) İnsanların birbirine karşı olan sorumlulukları öncelikle birbirlerinin temel değerlerine saygılı olmak, birbirlerinin haklarını korumak ve birbirlerine yardım etmektir. İnsanlar birbirlerinin canını ve sağlığını tehdit edecek her türlü davranıştan uzak durmalı ve bu hususta gerekli tedbirleri almalıdır. Kullar birbirlerinin haklarını yememeye sebep olacak için hırsızlık, gasp, faiz, rüşvet, kumar ve hile gibi davranışlardan uzak durmalıdır. (Duman, 2020) Toplumsal sevgi ve saygının sağlanması, huzurun bozulmaması için insanların birbiri hakkında güzel konuşması, gıybet etmemesi, birbirlerinin kusurlarını örtmesi, yumuşak dille nasihat edilmesi, ayıp ve kusurların affedilmesi, vefakar olunması gibi sorumluluklar da vardır. İslam dini kişinin kendisi için istemediği bir şeyi hiçbir Müslüman için istememesini emretmektedir. Hadiste belirtildiği üzere bir Müslüman eliyle ve diliyle diğer Müslümanlara zarar vermemelidir. Bu kapsamda yaşlılara hürmet etmek, küçüklere merhamet göstermek, insanlara karşı güler yüzlü olmak, dargın insanları barıştırmak, bir kötülükten haberdar olunduğunda engellemeye çalışmak, ihtiyaç sahiplerini gözetmek, birbirine selam vermek, hasta ziyaretinde bulunmak, birbirine dua etmek, cenazeye katılmak, komşu hakkına riayet etmek, anne-baba başta olmak üzere akraba hakkını gözetmek Kur'an'da ve hadislerde vurgulanan toplumsal sorumluluklardır. (Gazali, 2020)

3. **Kişinin kendine karşı sorumlulukları:** Müslüman bir bireyin kendine karşı en temel sorumluluğu dünya hayatında ahireti kazanmaya yönelik bir yaşam tarzı benimsemektir. Bu yerine getirildiği zaman kişi Allah, toplum ve çevre ile uyumlu bir yaşam sürebilecektir. (Altuntaş, 2020) Bunu yapabilmenin yolu da kişinin kendini ve yaratıcısını tanımasından geçmektedir. Yaratıcıyı tanıyabilmesi için dünyaya geliş amacını, kim olduğunu, nerden geldiğini, nereye gideceğini ve neden yaratıldığını bilmesi gerekmektedir. (Gazali, 2020) Bu doğrultuda kişinin şükretmesi, Allah'a hayırlı bir kul olmak için çabalaması, nefsini terbiye etmeye çalışması, ruhunu ve bedenini Allah'ın emaneti olarak görüp iyi bakması, kişisel temizliğine dikkat etmesi ve kişilik haklarını koruması İslam dini çerçevesinde kendine karşı sorumluluklarıdır. (Altuntaş, 2020)

4. **Çevreye karşı sorumluluklar:** Yeryüzünü imar etmek Kur'an'da Hud suresi 61. ayette belirtildiği üzere Allah'ın insana yüklediği sorumluluklar arasındadır. İnsanlar Allah adına yeryüzünde varistirler. (Deniz, 2006) Bundan dolayı insanın çevreyi koruması, yaratılanlara sahip çıkması, doğadaki düzenin devamlılığı için çalışması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de: "*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı teşbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır"* (İsra, 17/44) ayeti yer almaktadır. Ayete göre tüm varlıklar kendi hal dilleri ile Allah'a ibadet halindedirler. Allah'ın yarattığı her şey O'nun emrinde çalışmakta ve O'nun varlığını insanlara haber vermektedir. Allah yarattığı her şeyi belli bir amaca göre yaratmıştır. Bu yüzden doğada bulunan tüm canlı ve cansız varlıklar değerlidir ve İslam dininde sebepsiz bir yere yok edilmeleri yasaklanmıştır. (Topal, 2011) İslam inancına göre yeryüzündeki tüm varlıklar insana emanettir ve bu emanetin korunması için insanın birbirleriyle ve tabiat ile uyum içinde yaşamaları gerekmektir. Allah'ın yeryüzüne koyduğu denge ve ölçüye göre hareket etmesi gerekmektedir. (Rahman/7-8) Bundan dolayı çevreyi temiz tutmak, doğadan bilinçli bir şekilde faydalanmak, doğal kaynakları israf etmemek, bitki ve hayvanlara sevgi ve merhamet göstererek yaklaşmak, dünyayı gelecek nesillere en güzel şekilde bırakmak da dini bir sorumluluktur.(Altuntaş, 2020)

Dini açıdan sorumluluk, insanın Allah'ın teklifini kabul ederek yüklendiği emanetin hakkını vermek demektir. Varlıklar içerisinde insanı diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliklerden biri sorumluluk bilincine sahip olmasıdır. (Ünal, 2020) İnsanda İslam'ın istediği bir şekilde sorumluluk bilincinin oluşmasındaki en temel etken tahkiki imandır. Çünkü kişinin tüm alem ile olan ilişkisini Allah ile ilişkisi belirlemektedir. (Erbaş, 2020) Sorumluluk bilinci, kişinin Allah'a iman etmesiyle başlar. Sorumluluk bilincinin temelinde bireyin özgürleşerek kendine ulaşması vardır. Özgürlüğünü hisseden birey nereden gelip nereye gittiğine dair bilgiye ulaşır, taşıdığı canın, ruhunun mahiyetini ve kıymetini anlar. İnsan hayat sahibi olduğunu idrak ederek ve kendi özgürlüğünün farkında olarak özgürlüğünü korumuş olur. Bunu da ancak sorumluluk bilinciyle ve ona bağlı olarak ahlak ve adalet ile yapabilir. (Özbahçe, 2003) Öncelikle bireysel manada ortaya çıkan sorumluluk bilinci, insanın fıtrat ve vicdanına uygun davranmasıyla ve dinin yasakladığı davranışlardan kaçınmasıyla gerçekleşir. Bu yönüyle sorumluluk bilinci, önce bireysel manada ahlaklı bir varlık olmanın işaretidir ve kişiliğin oluşmasında önemli bir etkendir. Bireyin toplum içinde erdemli bir hayat sürdürebilmesi sorumluluk bilinci ile mümkün olur. Sorumluluk bilinci, sosyal ve toplumsal bir varlık olan insandan ortaya çıkabilecek olan davranışların toplumsal ve çevresel boyutta ortaya çıkabilecek olan etkilerini göz önünde bulundurmayı gerektirir. İnsanlığın en üst mertebesi olan kamil insan olabilmek, davranışlarının sebep ve sonuçlarının farkında olmak, bunların hesabını verebilmek ve beraber yaşadığı insanların da sorumluluğunu üstlenebilmek ile ilgilidir. (Erbaş, 2020) Sorumluluk bilinci bağlamında İslam dininde şüphesiz en güzel örnek Hz. Muhammed (sav)' dir. Uzun kıldırmak istediği bir namazı, ağlayan küçük bir çocuğun sesini duymasıyla kısa tutmuş, annesinin namaz kılarken sıkıntı çekmemesini sağlamıştır. Taif valisi olan Osman b. Ebi'l As'a da namazı bu sorumluluk bilinciyle kıldırması yönünde tavsiye vermiş, çevresindekilere de aynı sorumluluk bilincini aşılama gayreti içinde olmuştur. (Ünal, 2020)

2.7.DİJİTALLEŞME VE DİN

Din, insan ile metafizik alem arasında kurduğu ilişkiyle dünya hayatının tüm yönlerini birbirine birleştirmek ister. Böylece din dindar bir insanı hayat bütünlüğüne kavuşturur, sistemli bir yaşam tarzı sunar ve hayatın tüm yönlerini kuşatan bir güç olarak etki eder. (Hökelekli, 2018) İnsanı hem bireysel hem de toplumsal yönden kuşatan din, dijitalleşmenin ve yeni teknolojilerinin sosyal hayata derinden etki etmesiyle birlikte din ve dindarlık kavramları da etkilenmişlerdir.

Din ve internetin yolları ilk olarak 1970'li yıllarda geliştirilen ilk bilgisayar ağlarının farklı inanç sistemlerine sahip insanlar tarafından kullanılmaya başlamasıyla kesişmiştir. O yıllarda henüz tamamen halkın kullanımına açık olmayan bu ağlarda farklı dinlere ve inançlara mensup akademisyenler ve uzmanlar bir araya gelmiş ve çeşitli felsefi, ahlakî ve dini meseleler hakkında tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Farklı görüşleri bir araya toplayan internet ağı, dünya üzerinde aynı zamanda aynı inanca mensup insanları da bir araya getirmiştir. Dünyanın farklı yerlerinden bir araya gelen ortak inanca sahip insanlar bilgisayar ağlarıyla kültürel ve dini bağlar kurma imkanı bulmuşlardır. İnternet ağlarının gelişen teknoloji ile tüm insanların hizmetine sunulmasıyla birlikte, sadece belli bir grubun kullandığı bu dini içerikli gruplar zamanla toplumun çeşitli kesimlerine yayılmıştır. Böylece toplumlarda yer alan inanç sistemleri artık dijital ortamlarda da temsil edilmeye başlamıştır. (akt. Tekeli, 2019) Bu şekilde din ve dindar insanlar dijitalleşme sürecine dahil olmuşlardır. Dijitalleşme ile birlikte yaşanan toplumsal dönüşümden etkilenen dini yaşam tarzları, dini kurum ve pratiklerde de dönüşüm başlamıştır.

Dijital Çağ'dan önce sadece kitaplardan ve ilim adamlarından edinilen dini bilgi dijitalleşme ile birlikte dijital medya araçlarından sunulmaya başlanmış ve çeşitli dini kurumlar tebliğ ve irşat faaliyetlerini kitle iletişim araçları üzerinden yürütmeye başlamıştır. Dini kaynaklara ulaşım kolaylaşmış, online fetvalar yaygınlaşmıştır. Dindar insanların dini yaşam tarzları ve dini temsilleri değişmeye başlamıştır. (Çuhadar, 2021) Hatta dijital araçlar aracılığı ile gerçekleştirilen dini faaliyetlerin dijital bir nitelik kazanması ile literatüre "dijital din" kavramı girmiştir. (Çapçıoğlu, 2021) Bunun yanında sosyal medya vaizliği, televanjelizm, Darü'l İnternet, e-ümmet, online religion, religion online, sanal dindarlık, sosyal medya dindarlığı, hibrit dindarlık, sanal dini cemaatler gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır.

Televanjelizm, tele ve evangelizm kelimelerinden türetilmiş İncil vaizlerine ve Hristiyan vahiylerini anlatmaya verilen addır. Tam karşılığı olmasa da Müslümanlar için "Medya Vaizliği" terimi kullanılmaktadır. (Kayseri, 2019) Darü'l İnternet, dijitalleşme ile ortadan kalkan zaman-mekan sınırlarının birbirine ağlarla bağlı bir dünyada ortadan kalkmasıyla oluşan İnternet Ülkesine verilen addır. E-ümmet ise, internet ortamında aynı dine mensup bireylerin arasında iletişim kurma ve paylaşımlar yapmasını ifade eden bir kavramdır. (Janmohammed, 2018) 'Religion online' dinlerin, interneti iletişim aracı olarak kullanmasını ifade eden; online religion da dinlerin, interneti etkileşim aracı olarak

kullanmasını ifade eden bir kavramdır. (akt. Haberli, 2019) Sanal dindarlık ve sosyal medya dindarlığı gelişen iletişim teknolojileri içinde değişen dindarlık tipolojilerini ifade etmek için kullanılan kavramlardır. "Hibrit dindarlık; dinî inanç, ibadet, ahlâk gibi bütüncül bir perspektifle yaşamaya gayret gösteren dindarların, dijital teknolojilerden beslenerek bu gayretlerinin etkilendiğine temas eden bir kavram denemesidir ve dijitalle uyumlu bir dindarlık formudur." (Çuhadar, 2021)

Sürekli gelişen teknoloji ile birlikte iletişim ve sosyalleşme biçimleri de değişmiş ve dönüşmüştür. Sosyal medya uygulamaları din ve dindarlığın toplum tarafından algılama ve temsil edilme biçimlerini de dönüştürmüştür. Din olgusu, sosyal medyada asıl fonksiyonundan uzaklaşmış, her gün yeni bir anlam kazanan bir kavrama dönüşmüştür. İnsanlar için din sosyal medyada takipçi kazanmak ve beğeni almak için bir araç, popülerliğini artırmanın yeni yolu veya siyasi tarafını belli etmek için kullanılan bir kavram haline gelmiştir.(Hacıbekiroğlu, 2019) Kişiler dindarlıklarını popüler kültüre uyum sağlamak ve gösteriş yapmak için bir araç olarak kullanabilmektedir. (Oyman, 2016)

Sosyal medyanın din ile olan ilişkisi çift yönlü bir ilişkidir ve kullanım amacına göre farklılık göstermektedir. Sosyal medya sayesinde dini bilgilere ulaşım kolaylaşırken aynı zamanda yalan haberler ve kaynağı olmayan yanlış bilgilerle de karşılaşmak mümkündür. Aynı dine mensup insanları bir araya toplayan, etkileşim ve iletişimde kalmalarını kolaylaştıran, birçok toplumsal faaliyetin duyurulması ve gerçekleştirilmesini sağlayan sosyal medya, insanları manipüle etmek ve yanlış yönlendirmek için de kullanılabilmektedir.

Sosyal medya ve din ilişkisinde değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de mahremiyet konusudur. Sosyal medya uygulamalarının temel amacı insanların birbirleri ile metin veya görüntü paylaşımında bulunmasıdır. Popüler kültürün etkisi ve kendini görünür kılma dürtüsü ile yapılan bazı paylaşımlar mahremiyet sınırlarını aşabilmektedir. Kullanıcılar sahip oldukları dijital kimlikleri ile hem kendi mahremlerini paylaşırken hem de diğer insanların mahremlerine şahit olmaktadır. (Hacıbekiroğlu, 2019) Bu durum ifşa kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. İfşa kültürü bilhassa İslam dininin korunmasını emrettiği aile ve kişisel mahremiyeti tehlikeye sokabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1.ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmada dijital yerli neslin üyesi kabul edilen üniversite sorumluluk algılarını öğrenmek, dijital dünyadaki sorumluluklar üzerine olan düşüncelerini öğrenmek, dine dijital dünyalarında ne kadar yer verdiklerini ve dini sorumluluklarını dijital ortama nasıl aktardıklarını tespit edebilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Bu konu ilk defa çalışıldığı için, katılımcıların daha detaylı açıklamalar yapabilmeleri amacıyla nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. "Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır." (Yıldırım & Şimşek, 2018)

Araştırmada bir kavram araştırıldığı için ve olgubilim, bir olgunun mahiyetini soran çalışmalarda kullanıldığı için araştırma deseni olarak olgubilim (fenomenoloji) yaklaşımı tercih edilmiştir. Olgubilim, farkında olunan, günlük yaşantıda sık sık karşılaşılan, tamamen yabancı olunmayan olgular hakkında ayrıntılı ve derinlemesine bilgi sahibi olmayı amaçlayan bir araştırma desenidir. Fenomenolojik yaklaşımda insanların gerçeğe ilişkin algıları, gerçek nasıl bir anlam yükledikleri ve bu algı ve anlamlara yönelik tecrübeleri önem teşkil etmektedir. Bu yaklaşıma dayalı araştırmalar kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymak yerine olguların betimlenmesini ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzerine yoğunlaşır. (Yıldırım & Şimşek, 2018) Araştırmada olgubilim tercih edildiği için araştırmamızın temel sorusu, "dijital yerli nesil, dini sorumlulukları dijital dünyada nasıl algılamaktadır" olarak belirlenmiştir. Olgubilim yaklaşımı çerçevesinde çalışmanın alt soruları şunlardır: Gençlerin sorumluluk algıları nasıldır? Gençlerin dijital dünyadaki sorumluluklara ilişkin farkındalıkları nasıldır? Gençler için dijital dünya ile fizikî dünya arasındaki sınırlar nedir?

Araştırma verilerinin toplanmasında olgubilimin başlıca veri toplama aracı olan görüşme tekniği uygulanmıştır. Bu sayede katılımcılar herhangi bir sınırlama olmadan sorulara istedikleri gibi cevap verebilmişlerdir. Düşüncelerini açık bir şekilde süre ve alan kısıtlaması olmadan dile getirebilmeleri daha önce üzerinde çok düşünmedikleri dijital ortamdaki dini sorumluluklar hakkındaki fikirlerini ortaya koymalarına yardımcı olmuştur.

Görüşme tekniği olarak görüşme formu yaklaşımı temel alınmıştır. Bu yaklaşım görüşme sırasında üstünde durulacak sorular ve konuları içeren bir listeyi kapsamaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı ilk başta hazırladığı soru ve konulara sadık kalarak hem hazırlanan soruları sorar hem de duruma göre ayrıntılı sorular da sorabilir. Bu tarz yaklaşımda soruların cümle yapısı değiştirilebilir ya da ayrıntıya girilebilir. Araştırmacı sohbet tarzı bir görüşme de benimseyebilir. Bu yöntem farklı bireylerden daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi edinilmesini sağlar. (Yıldırım & Şimşek, 2018)

3.2.KATILIMCILAR VE ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın dayandığı temellerden birisi Prensky(2001)'nin insanları dijital yerli ve dijital göçmen olarak sınıflandırdığı teorisidir. Buna göre araştırmanın örneklemi 1980 yılı sonrası doğan dijital yerli nesildir. Çalışma grubunu da ergenlik çağının sonlarına yaklaşmış, dini kimliğini yerine oturtmaya başlamış olan 18-23 yaş arası üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın ilk aşamalarında konu "lise gençliğinde sorumluluk algısı" olarak düşünülmüştür. Bu çerçevede lise öğrencileri ile pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre çalışmanın konusu dijital sorumluluk olarak belirlenirken, çalışma grubunun da duygu ve düşünce dünyasını daha sağlam temellere oturtmuş ve sorumluluk bakımından daha geniş yükümlülüğe sahip olan üniversite öğrencilerinden oluşmasına karar verilmiştir. Katılımcılara kartopu tekniği ile ulaşılmıştır.

Araştırmaya 15 kız, 15 erkekten oluşan toplam 30 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların en küçüğü 19, en büyüğü 23 yaşındadır. Katılımcıların yaş ortalaması 20,7'dir. Katılımcılar ülkemizde örgün lisans ve ön lisans programlarında eğitim görmekte olan öğrencilerdir. Katılımcıların eğitim gördüğü bölümler şu şekildedir: Kontrol ve Otomasyon Mühendisliği, İlahiyat (2), Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İşletme, Tıp, Tarih (6), Fizyoterapi Ön lisans (2), Türk Dili ve Edebiyatı, Bilgisayar Mühendisliği (2), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (2), Psikoloji (2), Hemşirelik, Anestezi, Makine Mühendisliği, Yazılım Mühendisliği, Matematik Mühendisliği, Laborant ve Veteriner Sağlık, İktisat ve Eczacılık.

3.3.VERİ TOPLAMA ARACININ OLUŞTURULMASI

Gençlerin dijital dünyadaki sorumluluk algıları ve dini sorumluluklarını dijital ortamlara nasıl aktardıkları görüşmeler yapılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler için on üç sorudan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Oluşturulan

sorular amaca uygun bir şekilde sıralanmış, ilk olarak gençlerden sorumluluk kavramını tanımlamaları istenmiş, devamında fizikî dünyadaki bireysel, toplumsal ve dini sorumluluklarının neler olduğuna ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Peşinden gençlerin hayatında dijital dünyanın önemine dair sorular sorulmuş ve son olarak dijital hak ve sorumluluklar hakkındaki sorulara yer verilmiştir. Dijital vatandaşlığın gençlerin zihninde neler çağrıştırdığı sorusu ile görüşme formu sona ermiştir.

Görüşme soruları katılımcıların net bir şekilde anlayabilmesi için sade ve yalın bir dille hazırlanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken sorumluluk, dijital vatandaşlık ve dijital yerliler ile ilgili araştırmalar incelenmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın amaçlarına yönelik çeşitli sorular hazırlanmış ve bir soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzunda yer alan sorulardan örnekleme ve amaca en uygun sorular seçilmiştir. Seçilen sorular uzman görüşü alındıktan sonra katılımcılara yöneltilmiştir.

3.4.VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Araştırma, örgün üniversite öğrencisi olan gençlerle kendi rızaları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında kartopu tekniği uygulanmış, katılımcılara bu yolla ulaşılmıştır. Mülakatlar Covid-19 pandemisi tedbirleri çerçevesinde Zoom uygulaması üzerinden online olarak yapılmıştır. Görüşmeler Nisan 2021-Mayıs 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardan önce katılımcılara araştırma ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeleri transkripsiyon çalışması için kayıt altına alınmıştır.

Mülakatlar esnasında cep telefonu ile ses kaydı alınmıştır. Mülakatların her birine bir numara verilmiş, ses kayıtları dinlenerek Word formatında yazıya geçirilmiştir. Bu şekilde görüşmeler analize hazır hale getirilmiştir. Katılımcılar çalışma içerisinde mülakat numaraları, yaş ve cinsiyetlerine göre isimlendirilmiştir.

Toplanan verilerin analiz edilmesinde katılımcıların görüşlerini sistematik ve açık bir biçimde yansıtabilmek için betimsel analiz tekniği uygulanmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verileri anlamlı ve mantıksal şekilde düzenleyen, verileri önceden belirlenen temalara göre özetleyen ve açıklayan, neden – sonuç ilişkisi içinde yorum yapılmasına önem veren ve buradan birtakım sonuçlara ulaşan nitel veri analizi tekniğidir. (Yıldırım & Şimşek, 2018) Bu kapsamda elde edilen veriler önceden belirlenen kavramsal çerçeve ve temalar etrafında düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Sonuca ulaşırken

temalar arasında karşılaştırma yapabilmek için veriler yüzdeye indirgenerek sayısal veri analizinden de yararlanılmıştır. Verileri sistematik bir şekilde sayısal olarak ifade edebilmek için "yüzde" hesapları yapılmıştır. "Nitel verilerin yüzdeler anlamında ifade edilmesi, araştırmaya katılan bireylerin, araştırma verisi içinde saptanan tema veya kategorilere ne derece katıldıklarını gösteren bir yöntemdir." (akt. Yıldırım & Şimşek, 2018)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Gençlerin dijital dünyadaki dini sorumluluk algılarını öğrenmek amacıyla yapılan araştırmada öncelikle gençlerin sorumluluk kavramı hakkındaki algılarına dair bulgulara yer verilmiştir. Bu bölüm gençlerin sorumluluk tanımlaması, bireysel, toplumsal ve dini sorumluluk algıları hakkındaki bulguları içermektedir. İkinci bölümde gençlerin hayatında dijital dünyanın yeri ve önemini anlatan bulgulara yer verilmiştir. Üçüncü bölüm gençlerin dijital dünyadaki hak ve sorumluluklar hakkındadır. Bu bölümde sırasıyla dijital dünyadaki bireysel, toplumsal ve dini sorumluluk algılamaları ve dijital haklarına dair bulgular yer almaktadır. Dördüncü ve son bölüm katılımcıların dijital vatandaşlık kavramı hakkındaki düşüncelerine dair bulguları içermektedir.

4.1.GENÇLERİN SORUMLULUK ALGISINA DAİR BULGULAR

4.1.1.Gençlerin Sorumluluk Tanımlaması

Araştırma yapılan grup ergenlik döneminin sonuna yaklaşmış, yetişkinliğe yeni yeni adım atmakta olan üniversite öğrencisi gençlerden oluşmaktadır. Üniversite dönemi gençlerin yeni sorumluluklar edinmeye başladığı, hayatı tanımaya ve kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenmeye başladıkları bir dönem olarak görülebilir. Özellikle de aile evinden ayrılıp başka bir şehirde okuyan gençler için sorumluluk kavramının içeriğinin genişlediği ve anlamının farklılaştığı bir dönem olacaktır. O nedenle dijital yerlilerin dini sorumlulukları üzerinde duran bu araştırmada öncelikle katılımcıların sorumluluk tanımlaması ve algılamaları üzerinde durulmuştur. Onların bu dönemdeki sorumluluk algılarını ve bu konudaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla katılımcılara; "sence sorumluluk ne demektir?", "senin yaşındaki gençlerin bireysel sorumlulukları nelerdir, toplumsal sorumlulukları nelerdir ve dini sorumlulukları nelerdir?" şeklinde sorular sorulmuştur. Katılımcılardan alınan cevaplara göre ulaşılan bulgular şu şekildedir:

Gençlerin *"sence sorumluluk nedir?"* sorusuna verdiği cevapları "görev ve yükümlülük vurgusu (%80)", "düzenli bir hayat vurgusu (13,3)" ve "kimlik vurgusu (6,6)" olarak üç başlıkta incelenmiştir. TDK'de sorumluluğun, "kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" olarak tanımlandığından bahsedilmişti. Ulaşılan sonuçlara göre gençlerin sorumluluk algısının sözlük manası ile örtüştüğü görülmektedir. Ancak gençlerdeki görev ve yükümlülük vurgusu taşıyan sorumluluk algısı, kendi içerisinde de bireysel, toplumsal ve yaş kriteri anlamında çeşitlilik göstermektedir. Gençlerin tanım

yaparken kullandığı temel ifadeler şu şekildedir*: "yapmamız gereken her şey, kesinlikle yapılması gerekenler, insanın vazifesi, insanın üstüne düşen görevi yerine getirmesi"* şeklinde özetlenebilir. Gençler sorumluluğun kişiden kişiye göre ve faaliyette bulunulan alana göre değişen bir yapısı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Örneğin; *"kişiden kişiye her konuda değişir….Bence sorumluluk, 'bu konuda benim yapmam gereken bu' şeklinde akla kazınan eylemler, yani aklında yazılı olan kurallardır."* (Katılımcı 6, erkek, yaş 20) *ve "Sorumluluk insanın becerileri ve yetki alanında yapabileceği işleri yapması ve bunların ona yüklenmesi gibi bir durum"*(Katılımcı 28, kadın, yaş 21).

İnsanlar toplum içinde yaşayan varlıklardır. Ancak toplum içinde yaşarken insan, önce kendi başına bir bireydir. Bir katılımcımızın sorumluluğa yaptığı bireysellik vurgusu gençlerin önce birey, sonra toplum olmayı önemsediklerini göstermektedir: *"Sorumluluk, her insanın başta kendisine karşı tutması gereken bazı sözlerdir. Bilincinde olması lazım, çevreye karşı, kendi hayatına karşı sorumlulukları olması lazım ki kendi ayakları üzerinde durabilsin."* (Katılımcı 23, erkek, yaş 21) Sorumluluğu bir vazife olarak görüp onun bireyden topluma doğru şekillenen bir kavram olduğunu bir katılımcımız zincir metaforuyla şöyle anlatmıştır: *"Sorumluluk insanî bir vazifemiz bizim. İnsani olarak insanlara bazı sorumluluklar verilir, yüklenir doğduğunuz andan itibaren ve o sorumlulukları toplum adına da kendi adımıza da yerine getiririz. Bir zincir aslında sorumluluk; ilk önce kendimiz, sonra ailemiz, sonra toplumumuz ve global manada."*(Katılımcı 27, kadın, yaş 21)

Hz. Muhammed (sav) bir hadisinde Müslümanları bir binanın tuğlalarına benzetmiştir. (Buhari, Salat, 88) Bir diğer hadisinde de Müslümanların birbirleri üzerinde hak sahibi olduklarını vurgulamıştır. (Buhari, Cenaiz, 2) O halde İslam'a göre insanlar sadece kendinden değil, diğer insanlardan da sorumludur. Bu durum sorumluluğun sosyal boyutunu anlamlandırmada önem teşkil etmektedir. Gençlerin sorumluluğun toplumsal boyutuna dikkat çekmesini de bu minvalde değerlendirebilir. Nitekim bir katılımcımız sorumluluğu *; "sorumluluk, bizim dışımızdaki öncelikle ailemiz, akrabalarımız ve diğer tüm Müslümanlar veya dünyadaki tüm insanlar üzerinde, yani insanların bizim üzerimizde olan hakları, onlara karşı yapmamız gerekenler, davranmamız gereken davranışlar"* şeklinde tanımlamıştır.

Gençlerin sorumluluk algılarının araştırıldığı bu soruda öne çıkan başlıklardan biri de "düzenli bir hayat ve hayatın akışa uygun devam ettirilmesi" olmuştur. Bu başlık altındaki cevaplar şu şekildedir:

- *Bir insanın hayatını düzene sokması için düzen doğrultusunda ayarlayabilmesi için bazı yapması gereken şeyler*. (Katılımcı 3, erkek, yaş 20)
- *Birinin hayatını devam ettirmek için yapmak zorunda olduğu veya olmadığı şeyler bence*. (Katılımcı 4, erkek, yaş 20)
- *İşlerin yolunda gitmesi için yapması gereken şeyler.* (Katılımcı 5, erkek, yaş x)
- *Günlük hayatta karşılaşacağım tüm olumsuzlukların devam etmemesi için alınması gereken önlemlere denebilir.* (Katılımcı 29, kadın, yaş 20)

Katılımcılardan alınan cevaplara göre sorumluluk kavramı, hayatın düzeni ve devamı için gerekli bir etkendir. Bu etken yeri geldiğinde gereken önlemi almak, yeri geldiğinde bu amaç için yapmak zorunda olduğu şeylerin farkında olmaktır.

Özen'in (2015) Sorumluluk Eğitimi kitabında Nelson-Jones (1984)'tan yaptığı bir alıntıda kişisel sorumluluğun dört temel özelliğinin olduğundan bahsedilmektedir. Bunlardan dördüncüsü sorumluluğun bir tür "kendini tanımlama yolu" olmasıdır. Sorumluluk seçim yapmayı içeren bir süreçtir ve insanlar seçimleriyle kendilerini tanımlamaktadırlar. Katılımcıların %6,6'lık kısmını kapsayan 2 genç de sorumluluğu bireyin kimliğinin ona yüklediği görev ve onun hayattaki konumunu belirleyen bir etken olarak anlamlandırmıştır. Katılımcıların cevapları şu şekildedir: *"Kişilerin bulundukları sahip oldukları kimliğin gerektirdiği yapmaları gereken, gerçekleştirmeleri gereken bazı görevleri"*. (Katılımcı 8, kadın, yaş 20) ve *"Kişinin dünya üzerindeki kendini koyduğu konum diyebilirim."* (Katılımcı 24, kadın, yaş 21) Bahsedilen ilk katılımcının yaptığı tanım yine bir görev anlamı taşımaktadır ve sahip olduğu kimliği neticesinde seçim yapması gerektiğini anlatmaktadır. İkinci katılımcı ise yapılan seçimlerin kimliğini ve konumunu oluşturduğunu anlatmaktadır.

Sonuç olarak yapılan araştırmadan hareketle bir sorumluluk tanımı yapılırsa, sorumluluk: Bireylerin kişisel ve toplumsal manada hayatın devam edebilmesi için yapmaları gereken yükümlülükleri, bunun için üstlerine düşen görev ve zorunlulukları yerine getirmeleri, insanların birbirleri üzerindeki haklarını bilip ona göre davranmaları, hayatta sahip oldukları kimliğin ve konumların onlara gerektirdiklerini yerine getirmeleri ve tüm bunların bilincinde olmalarıdır.

4.1.2.Gençlerin Bireysel Sorumluluk Algısı

Gençlerin bireysel sorumluluk hakkındaki fikirlerini öğrenmek için sorulan *"Senin yaşındaki bir gencin bireysel sorumlulukları nelerdir?"* sorusuna verilen cevaplar dokuz başlık altında değerlendirilmiştir: Aileye karşı sorumluluklar, öğrenciliğin getirdiği sorumluluklar, meslek sahibi olmak ve iş ile ilgili sorumluluklar, bireysel dini sorumluluklar, toplumsal ve ahlakî sorumluluklar, vatandaş olarak sorumluluklar, fiziksel ve ruhsal bakım ile ilgili sorumluluklar, kişisel gelişim ile ilgili sorumluluklar ve geleceğe hazırlık ile ilgili sorumluluklar.

Tablo 1

Gençler İçin Bireysel Sorumluluk

	N	%
Öğrencilik ile İlgili Sorumluluklar	20	66,6
Aileye Karşı Sorumluluklar	17	56,6
Fiziksel ve Ruhsal Bakım İle İlgili Sorumluluklar	15	50
Kişisel Gelişime Dayalı Sorumluluklar	15	50
Dini Sorumluluklar	14	46,6
Meslek Sahibi Olmak ve Çalışmak İle İlgili Sorumluluklar	11	36,6
Toplumsal Yaşam ve Ahlaka Dair Sorumluluklar	9	30
Geleceğe Hazırlık İle İlgili Sorumluluklar	8	26,6
Vatandaşlık İle İlgili Sorumluluklar	3	10

Gençlerin bireysel sorumluluk algılarında öğrencilik teması %66,6 ile ana temalardan birini oluşturmaktadır. Katılımcıları üniversite öğrencilerinden seçtiğimiz için bu beklenilen bir durumdur. Bir öğrenci için yerine getirilmesi gereken en önemli

sorumluluk günlük hayatının büyük bölümünü kaplayan öğrenciliğin gereklerini yerine getirmektir. Bununla birlikte bireysel sorumlulukta öğrencilik teması meslek sahibi olmak ile yakından ilişkilidir. Gençlerin okumasındaki temel amaç ileride bir meslek sahibi olabilmektir. Çünkü gençler öğrencilik, ders çalışma ve okuldan bahsettikten hemen sonra meslek sahibi olmaktan bahsetmişlerdir.

Öğrencilikten sonra gençlerin bireysel sorumluluk olarak algıladıkları ikinci tema ise aileye karşı sorumluluklardır. Alınan cevaplardan hareketle gençlerin aileye karşı olan sorumlulukları: *Ev işlerine yardımcı olmak, evin eksiklerini tamamlamak, aile bireylerinin isteklerini yerine getirmek, aile ile birlikte düzenli, sevgi ve saygı çerçevesinde yaşamak, iyi bir evlat olmak, duruma göre ailenin geçimini ve bakımını sağlamak, evi temiz tutmak ve aile bireyleri ile ilgilenmek, onlarla empati kurmak.* Gençlerin yarısından fazlasının cevaplarında aile vurgusunu yapmaları onların aile kavramına ve aile bireylerine önem verdiklerini göstermektedir. Ailesine olan sorumluluğunu bireysel sorumluluklarının en başına koyan bir katılımcı, ailesine verdiği önemi ve onlara olan gönül borcunu şöyle ifade etmektedir: *"Ailelerimizin bize verdiklerini onlara geri verebilmek. Çünkü onlar bize emek harcıyorlar, ilk olarak bizi dünyaya getirmişler, yetiştirmişler ve daha sonrasında o verdikleri emeklere karşılık bizim de onlara bunun karşılığını vermemiz gerekiyor. Bireysel sorumluluklarımızın birincisi bu."* (Katılımcı 27, kadın, yaş 21)

Bireysel sorumluluk, kişinin kendi bedenine yönelik öz bakım becerilerini geliştirmesini ve bu şekilde de kendi öz saygısını kazanmasını da içermektedir. (Filiz, 2016) Bedensel ve ruhsal bakımı bireysel sorumlulukları içinde zikreden katılımcıların oranı %50'dir. Bu sonuç bize gençlerin bireysel sorumluluk algısının kişisel bakım, sağlık ve psikolojik iyi oluş yönünde olduğunu göstermektedir. Katılımcı gençlere göre bedensel ve ruhsal bakım anlamında bahsettikleri bireysel sorumlulukları şu şekildedir: *uyku saatlerine dikkat etmek, sağlıklı beslenmek, nefes almak, sağlığa dikkat etmek, zararlı madde kullanmamak, güzel giyinmek, dişlerini fırçalamak, yatağını toplamak, kendine zaman ayırmak, yaşadığı ortamı temiz tutmak, bedene ve ruha iyi bakmak, dışarıdan gelen psikolojik baskılara karşı dirayetli olmak.* Gençlerin kendilerine karşı bu saydığımız sorumlulukları yerine getirirken ki motivasyonları birbirinden farklılık göstermektedir. Bir katılımcı, bedenine diğer sorumluluklarını sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için iyi bakması gerektiğini söylerken (Katılımcı 2, erkek, yaş 22) diğer bir katılımcı ise bedenini ve ruhunu Allah'ın emaneti olarak gördüğü için kendine iyi

bakması gerektiğini ifade etmektedir: *"Bedenime ve ruhuma iyi bakmak gibi bir sorumluluğum var. Çünkü bu Tanrı tarafından bana bahşedilmiş bir şey, Allah bana bahşetti. Ben de bunu daha güzel bir şekilde ona iade etmek istiyorum, hem ruhen hem bedenen."* (Katılımcı 27, kadın, yaş 21)

Kişisel sorumluluğun bir diğer boyutu da kişinin kendi benliğine yönelik sorumluluğudur. (akt. Özen, 2015) Gençler için kendi benliklerine yönelik olan sorumluluklarından biri de kendilerini geliştirmeleri ve yetiştirmeleridir. Üniversite dönemi bir genç için her anlamda kendini yetiştirme imkanı sunan bir dönemdir. Yeteneklerin, ilgi alanlarının ve becerilerinin keşfedildiği ve yahut ilerletildiği, yeniliğe ve gelişime açık bir dönemdir. Ayrıca hayata atılmadan hemen önceki dönem olduğu için hayatı anlamaya başladıkları, hayattan beklentilerini öğrendikleri ve ne olmak istediklerine karar verdikleri bir dönemdir. Gençlerimizin bu sebeple %50'si kendilerini geliştirmeyi ve kendilerine yatırım yapmayı bireysel sorumlulukları olarak görmektedirler. Bu sorumluluklar kendi ifadeleri ile şöyle sıralanabilir: *"hayatı anlamak, okuyarak öğrenerek kendini geliştirmek, kendini eğitmek, bilgi birikimi sahibi olmak, kendini şekillendirmek, dava ve ideal sahibi olmak, kendini sevmek ve kendine güvenmek, kendini diğer insanlardan aşağı görmemek, sahip olduğu potansiyellerin hakkını vermek, yaptığı işi en iyi şekilde yapmak, inandığı doğrultuda yaşamak, kendini adam etmek, kendini gerçekleştirmek, maddi-manevi hedefler belirleyip onları gerçekleştirmek, önce kendini, sonra etrafı okumak ve düşünmek."* Bu ifadeler bize üniversite gençliğinin kendi benliklerinin farkında olduklarını, kendilerine değer verdiklerini göstermektedir.

"Kendime karşı olan sorumluluklarımı benim inanç esaslarım belirliyor."(Katılımcı 30, kadın, yaş 20) Katılımcının ifade ettiği gibi din insanın tüm hayatını kuşatan bir olgu olduğu için bireysel ve toplumsal sorumluluklar da bu olgu etrafında şekillenmektedir. Araştırmamıza katılan gençlerin %46,6'sı bireysel sorumlulukları içerisinde Allah'a karşı sorumlulukları da olduğunu söylemiştir. Bu sorumluluklar içerisinde beklenilebileceği üzere en belirgin olanı farz ibadetlerdir. Bunun dışında; *Allah'a hayırlı bir kul olmak, dini olması gereken şekilde temsil etmek, dini olarak kendine bir şeyler katmak* gibi cevaplar verilmiştir. "Dini olması gerektiği gibi temsil etmek" şeklinde cevap veren katılımcı bunun sebebini gençlerin toplumdaki genel yargıları oluşturduğunu düşünmesine bağlamaktadır. Ona göre gençler olması gerektiği gibi bir Müslüman olursa, toplumun değer yargıları da bu yönde değişim gösterecektir. (Katılımcı 11, kadın, yaş 23) Bir diğer katılımcı ise dini ibadetleri yerine getirme

konusunda bilinçli olmasını muhafazakar bir ailede büyümesine ve bu şekilde yetiştirilmiş olmasına bağlamıştır. (Katılımcı 19, kadın, yaş 19)

Öğrencilik temasında da bahsedildiği gibi gençlerin üniversite eğitimi almasındaki temel sebeplerden biri meslek sahibi olmaktır. 11 katılımcı meslek sahibi olmayı ve çalışmayı bireysel bir sorumluluk olarak ifade etmiştir. 21 yaşındaki bir katılımcı bireylerin erken yaşlarda bir iş sahibi olması gerektiğini, çünkü 24-25 yaşlarında bir işi öğrenmek ile daha erken yaşta öğrenmenin farklı olduğunu söylemiştir. Bireylerin hayata erken atılması gerektiğini belirtmiş ve bunu bir sorumluluk olarak nitelendirmiştir. (Katılımcı 5, erkek, yaş 21) Bir diğer katılımcı ise üniversitede nasıl para kazanılacağının öğretilmediğini düşündüğü için meslek sahibi olmadan önce mutlaka bir iş deneyimi olması gerektiğini düşünmektedir. (Katılımcı 20, erkek, yaş 20) Bu konuyu vurgulayan 11 katılımcıdan 7'si erkektir. Kültürümüzde evin geçimini sağlamakla görevli kişi erkek olarak görüldüğü için bu sonuç beklenilen bir durumdur.

Ahlaklı insan hakkında konuşulduğunda iyi ve kötüyü ayırt edebilen bir insan kastedilir. Topluluk halinde yaşayan varlık olan insan için ahlakın bireysel ve sosyal olmak üzere iki boyutu vardır. "Ahlak, insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konulmuş kurallar bütünüdür." (Güngör, 1997) Araştırmaya katılan gençlerin de %30'u bireysel sorumluluk başlığı altında ahlakî kurallardan ve toplumsal yaşamı vurgulayan ifadelerden bahsetmişlerdir. Toplum içinde bir birey olduklarının farkında olan ve buna yönelik sorumlulukları olduklarının bilincinde olan gençlerden bazıları, bu konu hakkındaki bireysel sorumlulukları şöyle ifade etmişlerdir: "*Sosyal medyada insanları bilgilendirmek, küçüklere örnek olmak, toplumu rahatsız etmeden yaşamak, kibar olmak, dürüst olmak, insanî değerlere uymak, güzel ahlaklı bir birey olmak, insanlara ve düşüncelerine saygı duymak, empati kurmak, ırkçı olmamak, hoşgörülü olmak, iyi niyetli olmak, arkadaşlarıyla güzel bir iletişim içinde olmak, ortak inanca sahip insanlarla uhuvvet bağı kurmak."*

Gençlerin bireysel sorumluluk algıları %26,6 oranında geleceğe hazırlanma ve gelecek için plan yapma etrafında şekillenmiştir. İçinde bulundukları yaş ve konum itibariyle gençlerin geleceklerini düşünmeleri, yarın için bugünden çalışmaya başlamaları oldukça normaldir. Kendilerine gelecekte güzel bir hayat sunmak ve geleceklerini kurtarmak için meslek sahibi olmak gerektiğini düşünmektedirler. Bu açıdan geleceğe hazırlanma ve meslek sahibi olma temaları birbirine yakın temalar olmuşlardır. Meslek sahibi olma amacının dışında, iki katılımcı bireysel sorumluluğunu *"geleceğimi*

düşünerek mantıklı hareketler yapmak" (Katılımcı 5, erkek, yaş 21) ve *"10 yıl sonraki ben'in temellerini atmak"* (Katılımcı 22, erkek, yaş 20)şeklinde ifade ederek bugünkü seçimlerinin ve davranışlarının geleceklerini etkileyebileceğinin bilincinde olduklarını göstermektedirler. Bir diğer katılımcı ise *"geleceği için yaptığı her bir planın geleceği için bir yatırım olduğunu"* düşünmektedir. (Katılımcı 6, erkek, yaş 20) Gençlerin gelecek için yaptıkları hazırlıklardan biri de kendilerini eğitmek olarak ifade edilmiştir.

Bireysel sorumluluk algısı başlığı altındaki son tema "vatandaşlık" teması olmuştur. %10 oranındaki katılımcı *"vatana ve millete hayırlı bir olmak ve bu konulara duyarlı olmak, kendine uygun siyasi görüşü araştırıp bulmak ve oy kullanma*k" şeklinde bu konuda sorumlu olduklarını belirtmiştir.

Gerçek manada kişisel sorumluluk, bireyin hem kendisi için, hem de çevresindeki insanlar ve toplum için en doğru olanı yapmasıdır. (Filiz, 2016) Araştırmaya katılanların verdiği cevaplar gençlerin bireysel sorumluluk algılarının tek boyutlu olmadığını göstermektedir. Bireysel sorumlulukların içinde bulundukları duruma ve konuma göre şekillendiğini belirten gençler bunun kişiden kişiye değişebilen bir kavram olduğunu söylemişler ve buna uygun cevaplar vermişlerdir. Sonuç olarak denebilir ki gençler, bireysel sorumluluklarının ve bir birey olarak kendilerinin farkındadırlar. Sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirdiklerini tespit etmek zordur ancak yapılması gerekenlerin bilincinde olmaları araştırma için önem teşkil etmektedir.

4.1.3.Gençlerin Toplumsal Sorumluluk Algısı

Araştırmaya katılan gençlere toplumsal sorumluluk deyince ne algıladıklarını ve hangi sorumlulukları bu çerçevede değerlendirdiklerini öğrenmek için *"sence senin yaşındaki bireylerin toplumsal sorumlulukları nelerdir?"* sorusunu sorulmuştur. Onlardan alınan cevaplar 4 ana başlık altında toplanmıştır: Ahlakî ve insanlar arası iletişime dayalı sorumluluklar, çevresel sorumluluklar, toplumsal faydaya yönelik sorumluluklar, sosyal yardımlaşma ve sosyal etkinliklere yönelik sorumluluklar.

a) Ahlakî ve İnsanlar Arası iletişime Dayalı Sorumluluklar

İnsanları topluluk halinde bir arada tutan en önemli şeyler manevi bağlarıdır. Ahlakî değerler bu manevi değerler içerisinde en güçlü olanlarından biridir. Toplumsal hayatın temeli; huzur ve işbirliğidir. Bunu koruyabilmek de insanların hangi konumda olursa olsun, toplumla uyum halinde yaşayabilmesi ile mümkündür. Uyumlu ve huzurlu toplumsal yaşamın temeli iyi ahlak kurallarına uymak ile mümkün olacaktır.(Güngör,

1997) Araştırmaya katılan gençler, toplumsal sorumluluklara yönelik cevaplarında büyük oranda bunun üstünde durmuşlardır (%83,3). Ahlaka yönelik vurguladıkları en bariz sorumluluklardan biri "*saygı"* olmuştur. Gençler insanların haklarına ve kişiliklerine saygı duymayı toplumsal bir sorumluluk olarak görmektedirler (%40). Yine saygı ile ilişkili olabilecek sorumluluklardan biri de *"insanları rahatsız etmemek"* olarak zikredilmiştir. "*İnsanlara zarar vermemek, insanlara dik dik bakmamak, toplum içinde ses tonuna dikkat etmek, insanlara karışmamak, şiddetten uzak durmak*" bu minvalde verilen cevaplardır.

Topluma uyum sağlamak ve toplum ile dengeli bir yaşam sürmek insan için önemli bir durumdur. Toplumsal sorumluluğun bu yönüne dikkat çeken bir katılımcı düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *"Toplumun kurallarına makul olduğu müddetçe uyum sağlamaya gayret etmek, çok anarşist olmamak gerekiyor bence. Akıl mantık dışı kurallardan bahsetmiyorum tabii ki de. Toplumsal ahlak denilen terbiye denilen şeylere sana çok uygun olmasa da saygı göstermek ve sana uygun olanları yerine getirmek olabilir."* (Katılımcı 17, kadın, yaş 21) Bir diğer katılımcı ise düşüncesini kısaca "*toplumun işleyişini bozmamak"* (Katılımcı 1, erkek, yaş 22) şeklinde belirtmiştir.

Türkiye, farklı milletten ve kültürden insanların da yaşadığı bir toplum yapısına sahiptir. Özellikle son yıllarda komşu ülkelerde yaşanan siyasi sorunlar ve savaşlar neticesinde ülkemiz yoğun göç almış ve çeşitlilik artmıştır. Bu gibi durumlarda çoğu zaman ırkçılık problemleri ortaya çıkabilmektedir. Katılımcı gençlerden bazıları toplumsal yaşam içinde "*insanları ayrıştırmamayı ve kültürel farklılıklara duyarlı olmayı"* sorumluluk olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Irkçılığı psikolojik şiddet olarak gören bir katılımcımız bu duruma tepkisini şöyle dile getirmiştir: *"Psikolojik şiddet, bireysel şiddet, belli bir topluma uygulanan şiddet… Mesela belli bir dönem Kürt halkına psikolojik olarak diyorlarmış ki; 'sen Kürt müsün?' Bu bana çok dokunuyor, niye böyle şeyler söylüyorsunuz ki siz? Öyle bir şey mi var? İlk olarak, halka karşı sorumluluklarımızdan birisi ayrımcı olmamak bence."* (Katılımcı 27, kadın, yaş 21)

Ahlaki değerleri ve sorumlulukları topluma, bilhassa da toplumun küçük yaştaki üyeleri olan çocuklara aşılayabilmek için rol model olmak/almak önemli bir etkendir. Kendini bu açıdan sorumlu hisseden iki katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *"Küçüklerimize örnek olmak. Çünkü şu an yedinci ve sekizinci sınıftakilerin halini görüyorum ben, hiç de iç açıcı değiller. Bizim onlara örnek olmamız gerektiğini düşünüyorum. Çünkü biz tam o aradayız, ne yetişkin ne ergen taraftayız. Yetişkini*

sallamazlar ama biz ne dersek okay. Onların gözünde böyle olduğumuz için bence örnek olmalıyız." (Katılımcı 20, erkek, yaş 20) *"En başta toplumun bir bireyi olduğumuzun farkına varıp ona göre davranmak bir sorumluluktur. Dolayısıyla sergileyeceğimiz her bir davranış bizden sonra gelecek olan insanlara bir rol model teşkil ettiği için bu bakış açısı ile davranmak gerekiyor."* (Katılımcı 30, kadın, yaş 20)

Bu başlık altında ele alınan konulardan biri de insanlar arası iletişimdir. İletişim insanlar için bir ihtiyaç ve yaşayabilmek için bir zorunluluktur. Bu ihtiyacı giderirken iletişimin "nasıl" kurulduğu oldukça önemlidir. İnsanlarla kurulan olumlu iletişim aradaki bağları ve güveni güçlendirecektir. Bu minvalde düşünen bir katılımcımız *"insanlara karşı pozitif olmayı ve yaşanan sorunları diğer insanlara yansıtmamayı"* bir sorumluluk olarak gördüğünü dile getirmiştir (Katılımcı 4, erkek, yaş 20). Hz. Muhammed (sav) : "Kardeşinin yüzüne tebessümle bakmak sadakadır" (Tirmizî, Birr, 36) buyurmuştur. Gülümsemek, tebessüm etmek insanlar arasında muhabbet oluşturan bir fiildir. Katılımcılardan biri de insanlara tebessüm etmenin toplumsal bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte turistik bir yerleşim yerinde yaşayan katılımcımız, üniversiteye gidiş gelişlerinde otobüste karşılaştığı yerli turistlerle sohbet ettiğini, yaşadığı yeri onlara iyi bir şekilde tanıttığını söylemiştir. Ona göre bu davranış ve insanlarla diyalog kurmak, muhabbet etmek de bir toplumsal sorumluluktur.(Katılımcı 30, kadın, yaş 20)

b) Çevreye Karşı Sorumluluklar

İnsanın yaşadığı çevreye ve doğaya karşı olan sorumluluğunu yerine getirmesi, kendinden sonraki nesillere karşı bir sorumluluktur. Doğayı korumak insana yönelik bir diğerkamlık örneğidir. (Ayten, 2021) Bu amaçla çevreye karşı sorumluluklar çalışmada toplumsal sorumluluklar başlığı altında incelenmiştir. %36,6 oranında katılımcımız da toplumsal sorumluluklar çerçevesinde çevresel sorumluluklardan bahsetmiştir.

Katılımcılara göre çevreye karşı sorumlulukları şöyle sıralanabilir: *Çevreye karşı duyarlı olmak (3), çevreyi temiz tutmak (4), doğaya zarar vermemek (2), yerlere çöp atmamak (7), yerlere tükürmemek (1), israf etmemek (1), bitkilere zarar vermemek (1), küresel ısınmaya karşı dikkatli olmak (1).*

c) Toplumsal Faydaya Yönelik Sorumluluklar

Toplumsal faydaya yönelik sorumluluklar başlığı altında katılımcıların aile, ülke, millet, Müslümanlar ve tüm dünyadaki insanlara fayda sağlamaya yönelik sorumluluk

kabul ettikleri durumlar ele alınmıştır. Katılımcıların %66,6'sı bu minvalde cevaplar vermiştir.

Toplumun yapı taşı bireydir. Bireylerin davranışları toplumu şekillendirir ve her bireysel sorumluluğun da mutlaka topluma dönük bir yanı bulunmaktadır. Kendini geliştirmeyi bireysel sorumluluğunun yanında toplumsal bir sorumluluk olarak gören bir katılımcı sözleri ile tam olarak bunu ifade etmiştir: *"Öncelikle kişi kendini gerçekleştirmeyi hedefledikten sonra, o yolda çalışmaya başladıktan sonra, aslında aynı anda hem ailesine hem topluma hem çevresine çalışıyordur, etkisi oluyordur. Sorumluluğunu bu şekilde yerine getiriyordur diye düşünüyorum. Aslında çok birbirine bağımlı şeyler, ayrı ayrı şeyler olduklarını düşünmüyorum. Çünkü benim kendi sorumluluklarımı yerine getiriyor olmam ailemin de işine yarar, aileme karşı olan sorumluluklarım yerine de girer, evlat olarak yerine getirmiş olurum. Onların benden beklentileri ne olabilir: Çalışmak, para kazanmak, ülkeye faydalı birey olmak.*" (Katılımcı 24, kadın, yaş 21) Katılımcı burada bireysel sorumluluklarını yerine getirince toplumsal sorumluluklarını da yerine getirmiş olacağını savunmaktadır. Yine bu kapsamda "*iyi bir insan olmak, yaptığı işi en iyi şekilde yapmak, üretmek, araştırmak, bilgi birikimi ve tecrübe edinmek"* da iki tür sorumluluğu karşılayan cevaplardır.

Aile, toplumun en küçük birimidir. Bundan dolayı bireysel sorumluluklar kısmında bahsedildiği gibi toplumsal sorumluluklar bölümünde de katılımcıların (3) cevaplarında yer almıştır. Aileye karşı sorumluluklar olarak ; *"hayırlı bir evlat olmak, akrabanın iyiliğini düşünmek ve onları uyarmak, akraba ziyareti yapmak*" katılıcımlar görüşlerini belirtmiştir. Akrabaları kötü bir şey yaptığında kendini onları uyarmakla sorumlu hisseden katılımcı, aynı sorumluluğu tanımadığı insanlara karşı hissetmediğini ifade etmiştir: *"Şu an dışarıdaki herkesin neyi iyi, neyi kötü olarak gördüğünü bilmediğim için kendimi onlara karşı sorumlu hissetmiyorum. Çünkü onların düşüncesi benden farklı olabilir. Akrabalarımı daha iyi tanıdığım için onlar için neyin iyi neyin kötü olduğuna daha iyi karar verebilirim diye düşündüğüm için akrabalarım öncelikli oluyor."* (Katılımcı 2, erkek, yaş 22)

Toplumun faydasına yönelik sorumluluklarda bir diğer sorumluluk alanı ülkeye karşı sorumluluklardır. Kişinin yaşadığı ve vatanı kabul ettiği toprakların faydasına yönelik olarak da birtakım sorumlulukları mevcuttur. Öncelikle bir vatandaş olarak *"oy kullanmak, vergi vermek ve devletin kurallarına uymak"* gibi sorumlulukları olduğu ifade edilmiştir. Bunların haricinde "*ülkeye yararlı olmak, ülkenin iyi olması için çabalamak,*

ülke meselelerine ilgili ve duyarlı olmak, ülkeyi dışarıya karşı iyi göstermek, okuduğu bölüm ile ilgili proje geliştirmek, ülkeyi bilinçlendirmek ve yeri geldiğinde yetkililerle görüşmek" gibi sorumluluklar katılımcılar tarafından zikredilmiştir.

Bilim tüm insanlığı ilgilendiren evrensel bir meseledir. Dolayısıyla bilime yapılan bir katkı tüm insanlığın faydasına olabilecek bir durumdur. Bir katılımcı da bilime ve ilime katkı yapmayı toplumsal bir sorumluluk gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca ülkesinin ilerlemesi için alanıyla ilgili proje geliştirmeyi bir sorumluluk olarak gören başka bir katılımcımızın düşüncesi de bilim için atılmış bir adımdır. Ancak onun öncelikli amacı vatanı için bir şeyler yapmaktır. Bu sorumluluğunu da ilk olarak ülkemizde her yıl T3 Vakfı ve T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından düzenlenen TEKNOFEST adlı organizasyona katılarak yapmak istediğini belirtmiştir.

Türkiye, vatandaşlarının büyük çoğunluğunun İslam dinine mensup olması dolayısıyla Müslüman bir ülkedir. Bundan dolayı katılımcılara topluma karşı sorumluluklar dediğimizde dinî bir bakış açısı ile ve Müslümanlar özelinde bir algı ile cevap veren gençler olmuştur. Katılımcılardan bazıları bir Müslüman olarak toplumun faydasına yönelik *"insanların dini bilinçlerini artırmak, İslam'ı geliştirmek ve dünyadaki özellikle Türkiye'ye karşı oluşturulan 'Müslümanlar teröristtir' algısını kırmak"* gibi sorumluluklar hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda dikkat çeken bir görüşe sahip olan bir katılımcıya göre toplum şu an oldukça kötü durumdadır ve daha da kötüye gitmeye devam etmektedir. Ancak ona göre bu durumu düzeltmek ve bunun önüne geçmek gençlerin bir görevidir. Toplumun sahip olduğu sorunu ve bu sorunun çözümünü ise şu şekilde anlatmaktadır: *"Hakikati toplumun önüne sermeliyiz gibime geliyor ve bizim en büyük sorumluluğumuz da bu, bizim toplumsa sorumluluğumuz da bu. Gerçekten bir şekilde bir şeyleri unutmuşuz ya da unutturulduk, öyle demek daha doğru geliyor bana. Biz hakikati, gerçeği, varlığı tek olanı yansıtmalıyız aslında herkese. Varlığı görmeliler, varlığın birliğini tekliğini görmeliler ve bunu hep ikinci plana attıklarını düşünüyorum. En başta faiz yeme, medyayı kötü kullanma, gençleri bir şeylere sürükleme…Mesela medya aracılığı ile bir propaganda başlatıp gençleri kendilerine çekiyorlar. Toplumsal bir sorun olarak gençlerimiz sürükleniyor seküler dünyaya diyelim, daha iyi, daha çağdaş, daha laik olma uğruna bir şeyler harcıyorlar ve biz bunun önüne geçmeliyiz. Gerçekten hakikati varlığı görmek lazım, zaten her şey belli, kitapta yazıyor, biz bunu bu şekilde uyarlayalım."* (Katılımcı 25, kadın, yaş 21) Bu

katılımcıya göre hakikat, tevhittir. Gençler tevhide uygun yaşayıp, onu topluma yansıtırsa toplumun gidişatı olumlu bir şekilde düzelecektir.

Başka bir katılımcıya göre ise toplumda yaşanan sorunların sebebi; 'insanların sevgi ihtiyacının' doyurulmamasıdır. Sevgiye aç bir çağda bunu doyurabilmeyi sosyal bir sorumluluk olarak gören bu katılımcı, kendini insanların sevgisini doyurmaya adayabileceğine ve eğer sevgi açlığı çözülürse diğer problemlerinde çözüleceğine inanmaktadır. (Katılımcı 24, kadın, yaş 21)

Buraya kadar bahsedilen sorumlulukların haricinde toplum faydasına yönelik olarak sınıflandırılan diğer sorumluluklar şöyledir: *"Barışa yönelik tutum sergilemek, dine ve kültüre duyarlılık, insanları bilinçlendirmek, toplumun iyiliği için çalışmak, topluma katkı sağlamak, sosyal medyada yer alan haberlerin doğruluğunu araştırmak, bir olmak ve* tüm bunları yapabilmek için *dünyaya dönük bir insan olmak ve dünyanın kendinden ibaret olmadığını bilmek."*

d) Sosyal Yardımlaşma ve Sosyal Etkinliklere Dayalı Sorumluluklar

30 katılımcının %36,6'sı yardımlaşma faaliyetlerini ve sosyal sorumluluk etkinliklerini toplumsal bir sorumluluk olarak görmektedir. Bu kapsamda yardıma ihtiyacı olan herhangi birine yardım etmek, birinin ihtiyacını gidermek, birilerine dokunabilmek gibi sorumluluklardan bahsedilmiştir. Bunları yaparken maddi olarak yardımda bulunmanın yanında haksızlığa uğrayan, zulüm gören ve yardıma ihtiyacı olan ker kim varsa onların sesini diğer insanlara duyurmak ve yaşanan olaya bir tepki vermek gerektiği vurgulanmıştır. Mülakatların gerçekleştirildiği zaman diliminde Türkiye'nin ve Dünyanın gündeminde Kudüs'te Filistin halkının yaşadığı zulüm olduğu için katılımcılar bu konuya da değinmişlerdir. Oraya gidip savaşamayacakları için gençler, zulmü sosyal medyada insanlara duyurmak ve yaşanan duruma sessiz kalmamak, birlik olup sosyal medyada etkileşim sağlamak, İsrail ürünlerini boykot etmek, oradaki insanlar için dua etmek ve onlar için sure bağışlamak gibi faaliyetlerde bulunarak oradaki Müslümanlara destek olabileceklerini ifade etmişlerdir.

Bir katılımcı, toplumsal olaylara karşı tepki verme sorumluluğunun insanlara dayatılmaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre yaşanan birçok toplumsal olaydan hangisine tepki vermek istediğini birey kendi seçmelidir ve her toplumsal olaya tepki vermek olanaksızdır. (Katılımcı 12, erkek, yaş 22) Katılımcının bu şekilde düşünmesi, Kudüs'te yaşanan olaylara sosyal medya üzerinden tepki vermeyen insanların yine sosyal medyada linçe veya eleştiriye maruz kalmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Sonuç olarak araştırmaya katılan gençlerin toplumsal sorumluluk algılarının çoğunlukla ahlâkî değerlere dayandığını söyleyebiliriz. Bu ahlaki değerlerin başında da "saygı" kavramı gelmektedir.

4.1.4.Gençlerin Dinî Sorumluluk Algısı

Gençlerin dini sorumluluk algılarını öğrenmek, gençlerin gözünde dinin hangi boyutunun sorumluluk olarak öne çıktığını görmek için onlara *"senin yaşındaki gençlerin dini sorumlulukları nelerdir?"* sorusunu sorulmuştur.

Tablo 2

Gençler İçin Dinî Sorumluluk

1-İbadetler: N:25 - %83,3	-İslam'ın 5 şartı -Kur'an-ı Kerim okumak -Dua etmek -Zekat/sadaka -Salih amel
2-Ahlak ve İnsanlar Arası İlişkiler N:18 - %60	-Güzel ahlaklı olmak -İnsanlara sevgi ve saygı -İnsanlara iyi davranmak -Kimseye zarar vermemek -Hoşgörülü olmak -İyimser olmak -Çocuğunu iyi yetiştirmek -Anne-babaya karşı sorumluluklar -İnsan ilişkilerini İslam çerçevesinde anlamak -Selam vermek -Fevri davranmamak -İnsanları mutlu etmek -Birbirinin yanında olmak -Çevreye örnek olmak -Yardımlaşmak -Yalan söylememek -Yalan haber yaymamak
3-Farz ve Sünnetler N:11 - %36,6	-Farzları yerine getirmek -Sünnete uymak -Tesettür -Cihat etmek

4-İlim ve Eğitim N:10- %33,3	-İlim öğrenmek -Allah'ın yapmamızı istediklerini öğrenmek -Dini tanımak -Doğru bilgiye ulaşmayı öğrenmek ve öğretmek -Araştırmak -İslamî ilimlerde kendini geliştirmek -İslamî ilimlere katkı yapmak -Doğru kaynak seçmek -İnsanları bilinçlendirmek -Önce kendini geliştirip sonra öğüt vermek -Öğrendiği ile amel etmek
5-İman N:6 -%20	-Allah'a iman -İman temeli oluşturabilmek -İmanı geliştirmek -Tam iman etmek -Tevekkül etmek -Yaratılış amacını bilmek -Allah'ı tanımak
6-Dini Yaşantı N:5 - %16,6	-Hayırlı kul olmak -Nas'ta olduğu gibi yaşamak -İnanç çerçevesinde tutarlı bir yaşam sürmek
7-Helal ve Harama Uymak N:4 - %13,3	-Helale ve harama dikkat etmek -Allah'ın emirlerine uymak -Allah'ın istediklerini yapmak, istemediklerini yapmamak
8-Dini Temsil Etmek N: 4 - %13,3	-Dini temsil etmek -Dini kötü tanıtmamak -İslam'ı güzel anlatmak -Davranışlarla İslam'ı yaşatmak
9-Tefekkür Etmek N:4 - %13,3	-Tefekkür etmek -Çevreye bakıp Allah'ı hissetmek -Kendini okumak -Kainatı okumak

İbadet, mükellef kabul edilen kişinin Allah'a duyduğu sevgi ve saygı nedeniyle Allah'ın rızasını kazanmak için çabalamasını ve bu amaçla yapılan iradî faaliyetleri

içeren bir kavramdır. Dinin aslî unsurlarından olan ibadetler, iman eden ve İslam dinini kabul eden herkesten yerine getirilmesi istenen kurallardır. Kısacası ibadetler, müminler üzerinde bir yükümlülük oluşturmaktadır. (Koca, 1999) Araştırmaya katılan gençlerin dini sorumluluk algılarının %83,3 oranında ibadet odaklı olduğu tespit edilmiştir. Gençlerin çoğunlukla İslam'ın şartları olarak kabul edilen ibadetlerden "namaz" ve "zekat" üzerinde durduğu görülmüştür. Namaz ibadeti Kur'an'da ve sünnette dinin direği olarak kabul edildiği ve günlük vazifelerden olduğu için gençlerin bu ibadetin üzerinde durduğu düşünülmektedir. Zekat ve sadaka ibadeti mal ile yapılan ibadetlerdir. Toplumsal eşitliği ve yardımlaşmayı sağlamaya yönelik ibadetler oldukları için namazdan sonra en çok zekat ve sadaka üzerinde durmuşlardır. Ancak bir katılımcı, namaz, oruç, zekat ve hac gibi ibadetleri tam anlamıyla yerine getirilmediğini, bunun nedenin de Kur'an'ı hakkıyla okunmaması olduğunu ifade etmiştir: *"İslamiyet Hz. Muhammed (sav)'e ilk indirildiği zaman namaz kılın demedi ya da oruç tutun demedi. 'İkra' hatta 'İkra bismirabbikellezî halâk' dedi, yani 'Yaratan Rabb'inin adıyla oku. Bir kere en başta bunu yerine getirmemiz gerekiyor ve neyi yapamıyorsak bu emri iyi yapamadığımız için meydana geliyor. Bugün mesela bizler Kur'an-ı Kerim okuyoruz ancak Kur'an-ı Kerim'i… Geçen gün bir yazı okumuştum şöyle diyordu: 'Allah'u Teâlâ insanlara Kur'an-ı Kerim'in ahkâmı ile amel etmek için gönderdi ama insanlar Kur'an-ı Kerim'i tilavet etmeyi amel edindi' diye. Burada o okumak emrini aslında ne kadar dar bir kalıba sığdırdığımızı bize açıkça gösteriyor. Bu okumak, yani kendini okumak, kâinatı okumak, kitab-ı kâinatı okumak yani Kur'an-ı Kerim'i okumak."* (Katılımcı 30, kadın, 20) Bu katılımcı gibi kendi çevresini ve yaşıtlarını gözlemleyen ve eleştirel bir bakış açısıyla bakan iki genç ibadetlerin özellikle gençken daha çok önemsenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Biri bunun sebebinin gençken yaptıklarının geleceğini tayin etmesi olarak görürken diğeri de sağlıklı iken ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini ve insanın her an ölebileceğini idrak etmesi gerektiğini düşünmektedir.

Ahlâk, iman ve ibadetten sonra dinin temel unsurlarındandır. Araştırmaya katılan gençler dini sorumluluğa dair cevaplarında %60 oranında ahlâkî davranışlara yer vermişlerdir. Buradan gençlerin Allah ile olan ilişkide diğer insanlarla olan ilişkinin belirleyici olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılabilir. Bir katılımcı *"Farzlar dışında açıkçası ben en büyük dini sorumluluğumuzun insan ilişkileri olduğunu düşünüyorum. Bu konuda en basitinden kendi ailemden başlarım mesela; annemi mutlu edecek bir şey yaparım gün içinde ya da babam mutlu olsun diye onun sevdiği bir şeyi yaparım ya da arkadaşımı mutlu edebilecek bir hediye gönderebilirim ya da dışarıdaysam eğer yanımda*

yedek bir kitap vardır mesela, o kitabı hiç tanımadığım birine hediye edebilirim. İnsanları mutlu etmek üzerine daha doğrusu, günlük yaşamdan uzaklaştıracak şeyler yapabilirim" (Katılımcı 24, kadın, yaş 21) diyerek bu konu hakkındaki görüşünü dile getirmiştir.

İman, dinin merkezinde bulunan bir kavramdır ve dinî hayat bu kavrama göre anlam ve değer kazanmaktadır. (Sinanoğlu, 2000) Ancak katılımcıların cevaplarında imana %20 oranında bir vurgu yapılmıştır. Bunun yerine yukarıda da bahsedildiği gibi ibadet ve ahlak gençlerin dini sorumluluk algılarında daha fazla öne çıkmıştır. Devamında da farzları ve sünnetleri yerine getirmek, ilim öğrenmek ve dini eğitim, helal ve haramlara uymak, dini kurallara uygun bir yaşantı sürmek, dini temsil etmek ve tefekkür etmek olarak sınıflandırılan sorumluluklardan bahsedilmiştir.

4.2.GENÇLERİN HAYATINDA DİJİTAL DÜNYANIN YERİ VE ÖNEMİNE DAİR BULGULAR

Dijital çağ, insanların yaşama biçimini, birbirleri ve çevreleriyle ilişki kurma yollarını değiştirmiştir. Bu değişim gerçekleşirken, dijital çağa sonradan adım atanlar ve dijital çağın içine doğanlar arasında dijital çağda yaşama biçimi bakımından farklılıklar oluşmuştur. Dijital dünyada yaşamak için hiçbir şeyi tekrardan öğrenmek zorunda kalmayan, sadece dijital olan bir dünya bilen ve sürekli internete bağlı olarak yaşayan gençler olarak nitelendirilen 'dijital yerli' nesle üye olan katılımcıların (Palfrey & Gasser, 2017) dijital dünyayı yaşamlarında nasıl konumlandırdıklarını öğrenmek için onlara *: "Dijital araçlar ve internet sence hangi amaçlar için kullanılmalıdır, sen en çok hangi amaçlar için kullanıyorsun?", "Dijital araçlar ve internet senin için ne ifade ediyor, hayatındaki yeri nedir?" ve "Sence dijital dünya ile gerçek dünya arasında farklar var mıdır, varsa nelerdir?"* soruları yöneltilmiştir. Ortaya çıkan durum aşağıdaki gibidir:

Tablo 3

Dijital Araçları ve İnterneti Kullanım Amaçları

	N	**%**
Eğitim, Araştırma, Bilgi Edinme	28	93,3
Eğlence (dizi, film, oyun, müzik)	21	70

Sosyal Medya	17	56,6
İletişim-Haberleşme	15	50
Toplumsal Faaliyetler	9	30
Gündem-Haber Takibi	8	26,6
Her Türlü Amaca Hizmet Edeebilmesi	7	23,3
Vakit Geçirmek	3	10
Alışveriş	1	3,3

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de Covid-19 salgının başlamasıyla birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de uzaktan eğitim faaliyetlerine başlanmıştır. 18 Mart 2020 tarihinde Yüksek Öğretim Kurumu tarafından tüm yükseköğretim kurumlarında eğitimin uzaktan yürütülmesi kararı alınmıştır. (Hürriyet, 2020) Pandemi dolayısıyla internet ve dijital araçlar eğitim faaliyetlerine yardımcı olan araçlar olmaktan çıkıp eğitimin yürütüldüğü araçlar haline gelmişlerdir. Tamamı üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcıların büyük çoğunluğu (%93,3) dijital araçları kullanım amacı olarak eğitim ve bilgi edinme faaliyetlerini zikretmişlerdir. Ayrıca okul derslerinin yanı sıra kişisel gelişim, meslek ve hobi ile ilgileri bilgi edinme, bilgi alışverişi yapma, dil öğrenmek, araştırma yapma, akademisyenleri takip etme, online konferanslara katılma, e-kitap, e-dergi ve makale okuma gibi nedenlerde de dijital araçları kullandıklarını belirtmişlerdir. Çünkü pandemi sürecinde salgın tedbirleri çerçevesinde konferanslar, seminerler, paneller ve kurslar da online olarak yürütülmüştür. Katılımcılardan bazıları dijital araçların ve internetin sadece bilgi almak yerine ilmî çalışmaları paylaşmak ve çeşitli konularda insanları bilgilendirmek amacıyla da kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Teknolojinin gelişmesi ile okuma alışkanlıkları ve bilgi kaynakları radikal bir biçimde değişime uğramıştır. İnsanlar artık kitaplardan değil, internetten bilgi edinmeyi alışkanlık haline getirmiştir.(Sayar & Yalaz, 2019) Araştırmaya katılan gençler de, interneti en çok bilgi edinme amaçlı kullandıklarını ve internetin onlar için önemli

olmasının sebeplerinden birinin güçlü bilgi birikimi ve hızlı, kolay ve net bilgiye ulaşım sağlaması olduğunu ifade etmişlerdir (N=15). Bu sonuç dijital yerliler olarak nitelendirilen dijital çağ gençleri için beklenen bir durumdur. Kısacası gençler için dijital araçlar ve internet "bilginin temel kaynağı" anlamına gelmektedir. Katılımcılardan birinin bu durumu destekleyen ifadesi şu şekildedir: *"Ben mesela bir araştırma ödevim olduğunda internetteki bilgilerden yararlanıyorum. Artık kimse çok fazla ansiklopedi karıştırmıyor, kütüphanelere gitmeyi tercih etmiyor. Tabii ki, onlar da yapılabilir ama internet daha hızlı ve pratik."* (Katılımcı 19, kadın, yaş 19)

İnternetin büyük bir bilgi kaynağı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu kadar çok ve hızlı bilgi akışının olduğu bir mecrada her bilginini kesin doğru olduğunu söylemek imkansızdır. Burada bilinçli kullanım ve dijital okuryazarlık devreye girmektedir. Gençlerin bu konuda farkındalık sahibi olduğu ve doğru bilgiye ulaşmaya, doğru kaynak seçimi yapmaya gayret ettikleri görülmüştür.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,6) internet ve dijital araçları eğlence amacıyla kullandıklarını belirtmişlerdir. 10 katılımcı özellikle oyun oynama amaçlı kullandıklarını söylemiştir. Oyun oynamak için interneti kullananların hepsi erkek katılımcılardır. Yine 9 katılımcı dijital araçları dizi veya film izlemek için kullandığını belirtmiştir. Bunlardan 8'i kadındır. Dolayısıyla eğlence amaçlı kullanımda araştırmaya katılan genç erkeklerin daha çok oyun oynamayı, genç kadınların daha çok dizi-film izlemeyi tercih ettiği söylenebilir.

%56,6 oranında katılımcımız interneti ve dijital araçları sosyal medyaya erişim için kullandıklarını ifade etmiştir. Bu oran özellikle "sosyal medya" kavramını ve uygulamaların isimlerini zikredenler için verilmiştir. Çünkü Tablo 3'te görülen faaliyetlerin neredeyse tümünü sosyal medya üzerinden gerçekleştirmek mümkündür. Özellikle iletişim faaliyetleri, gündemi takip etmek ve çeşitli toplumsal faaliyetler sosyal medya uygulamaları üzerinden yürütülmektedir. Katılımcıların en çok zikrettikleri uygulamalar Instagram, YouTube ve Twitter olmuştur. Katılımcıların her birinin sosyal medyayı kullanmasında farklı amaçlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: *"insanın içindeki paylaşım güdüsünü doyurabilmek, video izlemek, canlı yayınlara katılmak, insanları motive edici paylaşımlar yapmak, küresel yayılım etkisinden dolayı Twitter kullanımı, güzellikleri paylaşmak, gündemle ilgili paylaşım yapmak, insanları bilgilendirmek, akademisyenleri takip etmek"*. Bunların haricinde yakın zamana kadar kendini sosyal medyanın etkisinden korumak için WhatsApp dışında bir sosyal medya

hesabı olmadığını ifade eden bir katılımcı, bu mecralara giriş yapma aracını şöyle anlatmaktadır: *"Sen kullanmıyorsun, bundan kendini korumaya çalışıyorsun ama buna maruz kalan insanlar var. Emr-i bil ma'ruf nehy-i ani'l münker var ya hani, ben bu soruyu o şekilde cevaplayabilirim. Eğer sosyal medya platformlarını sen iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak için kullanıyorsan ve bunu küfre girmeden şirke girmeden, herhangi bir kötülüğün içine dahil olmadan yapabiliyorsan her şekilde kullanabilirsin. Ama bu sınırın dışına çıkıyorsan kullanma. Tabiri caizse tebliğ yapabiliyorsam insanlara, iyi anlamda kullanabilirsin her şekilde."* (Katılımcı 30, kadın, yaş 20) Yine bu görüşü destekler nitelikte bir cevap veren başka bir katılımcı ise sosyal medyanın *"varlığı, varlığın tekliğine olan inancı ve hakikati yansıtmak*" için kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. (Katılımcı 25, kadın, yaş 21)

İnternetin ve sosyal medyanın mesafeleri ortadan kaldırma özelliği ve aynı anda milyonlarca kişiye ulaşabilme özelliği, bu araçların toplumsal sorunlara dikkat çekmek ve çeşitli toplumsal faaliyetlere katılmak için temel kaynak olmasını sağlamaktadır. Katılımcıların bir kısmı (%30) da bu araçları *"toplu aktivitelere katılmak, insanları bilinçlendirmek, toplumsal konularda aktif olmak, dünya üzerinde yapılan zulümleri duyurmak, toplumsal olaylara destek vermek, bilime katkı sağlamak, insanları hareket geçirmek, fikirleri duyurmak, ve yardımlaşmak"* amacıyla kullandıklarını ve bu şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

İnternet temelde bir iletişim aracı olarak geliştirilmiştir. Dijital çağda akıllı cep telefonları, tabletler ve bilgisayarlar aracılığıyla iletişimde aynı fiziksel mekanda bulunma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Sosyal medya uygulamaları ile de iletişim aynı anda sesli, görüntülü ve yazılı olarak gerçekleşebilmektedir. Katılımcıların %50'si verdikleri cevaplarda dijital araçların iletişim ve haberleşme yönüne vurgu yapmıştır. Dijital çağda, toplumu ilgilendiren önemli bir olaydan anlık bildirimlerle haberdar olunabilmektedir. Hayatında kısa bir süre dijital erişim ve iletişim kısıtlaması yaşayan bir katılımcımız duygularını şöyle ifade etmiştir: *"Zamanın çok yavaş ilerlediğini gördüm, sanki hayattan hiç haber alamıyormuşum gibi, darbe olsa darbe olduğunu bilmeyeceğim, hayattan kopmuş gibiydim."* (Katılımcı 15, erkek, yaş 20)

Katılımcıların bir kısmı (%26,6) interneti ve sosyal medyayı haberleri ve gündemde neler olup bittiğini takip etmek için kullandığını ifade etmiştir. Twenge (2018), internet ile birlikte basılı yayınların düşüşe geçtiğini söylemektedir. I-nesli olarak adlandırdığı dijital yerli nesil ona göre kitap, gazete veya dergi okumak yerine internet

üzerinden bu ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İnternette haberlerin anlık olarak paylaşılması gençlerin gündemi takip etmek için gazete yerine dijital ortamları tercih etmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülebilir.

Katılımcıların %23,3'üne göre dijital araçlar ve internet her türlü amaç için kullanılabilir ve bir sınırlandırma yapılamaz. Kişiden kişiye göre değişen bir kullanım söz konusudur.

Son olarak bazı katılımcılar dijital araçları vakit geçirmek (%10) ve alışveriş yapmak için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle pandemi sürecinde artan e-ticaretin sadece 1 katılımcının cevabında yer bulması dikkat çekicidir. İstatistikler özellikle gençlerin bu konuya yoğun ilgili olduğunu göstermektedir. (AA, 2020)

Araştırmada görüldüğü üzere gençler için dijital araçlar ve internet, kimi zaman bilgi kaynağı, kimi zaman eğlence aracı, kimi zaman bir iletişim aracı, kimi zaman da seslerini duyurabilecekleri bir bülten anlamı taşımaktadır. Çoğu genç için internet ve dijital araçlar hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Katılımcılar dijital araçların ve internetin hayatlarındaki öneminden bahsederken *"olmazsa olmaz, benim için her şey, geçim kaynağım, hayati bir zorunluluk, iletişimimi en sağlıklı devam ettirebildiğim yer"* gibi ifadeler kullanmışlardır. Sabah uyandığında internete bakıp güne hazırlandığını söyleyen bir genç bu işlemi kahve içmeye benzetirken, (Katılımcı 3, erkek, yaş 19) bir diğer katılımcı ise interneti çikolataya benzetmiş ve onsuz yaşamak istemediğini ifade etmiştir (Katılımcı 13, kadın, yaş 20) Özellikle pandemi döneminde artan cep telefonu kullanımına dikkat çeken bir katılımcının ifadeleri şöylerdir:

-"Aslında telefonu hiç elimizden bırakamıyoruz gerçekten. O yüzden sabah akşam elimde olduğu için yeri büyük. Gerçekten burada çok fazla arkadaşım yok, İstanbul'da daha çok arkadaşım var. O yüzden benim arkadaşım gibi oldu. Bu kadar olmaması mı gerekiyor? Ben de onu tartıyotum içimde ama yani yapacak da bir şey yok, zaman gerçekten bizi buna itiyor. Aslında evle uğraşşam ya da kendime el işi edinsem daha mı iyi olur diyorum ama iş işten geçti gibi düşünüyorum. Sadece elimde bir telefon… Kendimin de anlamlandıramadığı bir durum, böyle tik gibi oldu." (Katılımcı 28, kadın, yaş 21)

Gençlerin verdikleri cevaplardan da görüldüğü üzere günümüz gençlerinin yaşamı dijital araçlarla örülmüş bir şekildedir. Pandemi nedeniyle okulların kapatılmasıyla birlikte gençler için dijital araçlar okul, kütüphane, arkadaş ortamı gibi alanları daha da içine alan sanal bir yaşam alanı haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar da

bunu destekleyen niteliktedir. Türkiye'de günlük internet kullanım süresinin pandemi döneminde ortalama 7 saat 29 dakikadan 10 saate çıktığı tespit edilmiştir. (Gür, 2020)Vatandaşların neredeyse günün yarısını internette geçirdiğini ifade eden bu veri, internetin hayatı nasıl kuşattığına dair önemli bir sonuçtur. Yine bu durumu destekleyen şöyle bir durum da vardır; gençler internete veya bireysel dijital araçlarına erişim sağlayamadığında kendilerini kötü hissettiklerini söylemişlerdir. Herhangi bir erişim sıkıntısında gençler; *boşlukta hissetme, depresyon hali, can sıkıntısı, tuhaf ve eksik hissetme, üzüntü, zamanın yavaş aktığı hissi, hayattan kopmuş hissetme, zorlanma, psikolojik olarak zarar göreceğini düşünme* gibi durumlarla karşılaştıklarını veya karşılaşabileceklerini ifade etmişlerdir. Ancak her ne kadar böyle hissetseler de bir süre sonra duruma alışıp yeni uğraşlar bulmaya başlayacaklarını belirtenler de olmuştur. Hatta bu durumun faydalı olacağını düşünenler de vardır. İnternetin çekmediği zamanlarda rahatlamış ve daha sağlıklı hissettiğini söyleyen, telefonu bozulduğunda daha verimli günler geçirdiğini ifade eden katılımcılar olmuştur. Yine dijital araçları ve interneti fazla içselleştirmeden sadece ihtiyacı dahilinde kullanmaya çalıştığını belirten ve *"olmasa da olur*" ya da "*dijital hayata baktığım taraftan geride kalıyor"*, *telefonsuzluk benim için bir şey ifade etmiyor"* gibi ifadeler kullanan katılımcılar da vardır.

4 katılımcı, dijital araç kullanımlarını kontrol altına tutmaya çalıştıklarını, zaman zaman özellikle telefondan uzaklaşmaya çalıştıklarını ya da ekran süresi kısıtlama uygulamasını kullandıklarını belirtmiştir. Ancak bunlardan biri ekran süresi kısıtlamasını yapamadığını, yapamayınca da üzüldüğü için pes ettiğini ifade etmiştir.

Palfrey ve Gasser(2016), dijital çağda büyüyen gençler ve çocuklar için dijital çevrenin, fiziksel dünyanın bir uzantısı olduğunu söylemektedir. Bu gençlerin çevrimiçi ve çevrimdışı ortamlarda var oldukları hallerini birbirlerinden ayırmadıklarını, her iki ortamda da aynı anda var olup iki dünya arasında bir ilişki söz konusu olduğunu belirtmektedirler. Araştırmaya katılan gençlerin dijital dünya ile gerçek dünya arasında nasıl bir ilişki kurduğunu ve bu iki dünya arasında ayrım yapıp yapmadıklarını öğrenmek amacıyla gençlere *; "sence dijital dünya ve gerçek dünya arasında fark var mıdır, varsa bu farklar nelerdir?"* sorusu yöneltilmiştir. Buna göre 30 katılımcının tamamı bir şekilde dijital dünya ile gerçek dünyanın birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir. Katılımcılara dijital dünya ve gerçek dünya arasındaki farklar aşağıda açıklanmıştır:

1-İnsanların dijital ortamlarda gerçekte olduklarından farklı davranmaları: Katılımcıların %53,3'ü insanların dijital dünyada, normalde olduğundan farklı

davrandığını düşünmektedir. Bazı katılımcılara göre insanlar dijital dünyada, gerçek hayatta olmak isteyip de olamadıkları kişiliği göstermektedir ve dijital ortamları farklı bir imaj oluşturmak için kullanmaktadır. Bazıları da dijital ortamlarda anonimliğin ve fiziksel olarak görülemez olmanın etkisiyle insanların gerçek hayatta yapmayacakları şeyleri yaptıklarını veya söyleyemeyecekleri sözleri söylediklerini düşünmektedirler. Bunu da kısaca "klavye delikanlılığı" olarak ifade etmektedirler.

2-Dijital ortamlarda kurulan iletişimde duyguların karşı tarafa net bir şekilde aktarılamaması: Katılımcı gençler, mesajlaşırken ya da sosyal medyada bir gönderiye yorum yapıldığında jest ve mimikler görülmediği için duyguların tam anlaşılamadığını, iletişimin samimiyetsiz olduğunu ve yarım kaldığını düşünmektedir. (%26,6)

3-Dijital dünya ve gerçek dünya arasındaki "gerçeklik" farkı: Gençler dijital dünyanın gerçeklikten uzak olduğunu düşünmektedirler. (%33,3) Dijital dünyada gerçekliği hissedememelerinin sebebi bazılarına göre oradaki varlıklara dokunamama ve o dünyayı gerçek hayata uygulayamadığını düşünmek olurken bazılarına göre izlemeye dayalı olan dijital dünyanın gerçek deneyimden elde edilen hissi vermemesidir. Bu gerçekliğe başka bir açıdan bakan, sosyal medyada gösterilen hayatların sahte olduğunu düşünen ve bu sahteliğin onu olumsuz etkilediğini belirten bir katılımcının ifadeleri de şöyledir: *"Sosyal medyanın sahte olduğuna dair bir akım var. Ben bu akımı görene kadar bu kadar sahte olduğunu bilmiyordum, yani şöyle mesela ergenlik döneminden dolayı benim yüzümde sivilceler falan çıkıyor. Ama sosyal medyada gördüğümüz insanların özellikle yani bebek gibi suratları oluyor, onları görüyorum ve ister istemez moralim bozuluyor, depresif bir hale giriyorum. Ama o akımda sosyal medyanın sahte olduğunu söyleyip, insanlar filtresiz ya da makyajsız olumsuz yönlerini de gösteriyorlardı ve o zaman insanların da birazcık benim gibi olabildiğini görünce rahatladım açıkçası. Sosyal medyada her şey çok güzel, herkes gülüyor, her şey mükemmel. Ama gerçek dünya öyle değil, yani sahte olduğunu düşünüyorum gerçek dünyaya kıyasla ve çok abartılı olduğunu düşünüyorum."* (Katılımcı 19, kadın, yaş 19)

4-Dijital dünyanın daha özgür, rahat ve kolay olması: Katılımcılardan bazıları dijital dünyanın daha özgür, rahat, basit, erişilebilir ve sınırsız olduğunu düşünmektedir (%23,3) Hatta yaşanan bazı olumsuz olayların sebebinin de bu özgürlük olduğunu düşünenler vardır.

Çoğunluğun bahsettiği bu dört temel durumun haricinde katılımcıların zikrettikleri farklar şu şekildedir: "Haberlerin dijital dünyada farklı lanse edilmesi, dijital

dünyada hataların telafi edilebilir olması, dijital dünyada fikirlerin daha toplu ve örgütlü olması, gerçek dünyada insanları linç edemezken dijital dünyada bunun mümkün olması, dijital dünyada her türden insanın bulunabilmesi, dijital dünyanın insanları yaşam kaygısından uzaklaştırması, dijital dünyanın pembe bir dünya gibi algılanması, dijital dünyanın saptırılabilir olması."

Araştırmaya katılan gençlerin verdikleri cevapları dikkate alındığında gençlerin sanal ve gerçeği birbirine karıştırmadığını, iki ortam arasındaki önemli farkların farkında olduğunu söylemek doğru olacaktır. Dijital araçlar her geçen gün insan hayatındaki yerini ve önemini artırmaktadır. Özellikle dijital çağda büyüyen gençlerin bu farkındalığa sahip olmaları, teknolojiyi bilinçli kullanmaya çabalamaları hem araştırma için hem de toplum için önem teşkil etmektedir.

4.3.GENÇLERİN GÖZÜNDEN DİJİTAL HAK VE SORUMLULUKLAR

Dijital hak ve sorumluluklar, dijital vatandaşlığın dokuz boyutundan biridir ve araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Dijital hak ve sorumluluk boyutu, kişilerin dijital araçları özgürce kullanabilmesini ve kendilerini bu araçlar vasıtasıyla özgürce ifade edebilmesini, dijital ortamlarda karşılaştıkları hak ve yasa ihlallerini bildirmelerini ve bu sorumlulukta davranmalarını, gerçek hayattaki sorumluluklarını dijital ortama ve onun getirdiklerine uyarlanması ve aktarılmasını ifade eden, aynı zamanda dijital vatandaşlığın tüm boyutlarını içeren bir kavramdır. (Çubukçu & Bayzan, 2013; çev. Aydın, 2015; Sağıroğlu vd. 2020; Yıldırım, 2020) Dijital ortamlarda yüz yüze iletişim kurulmaması, anonim hesap kullanmak, etkileşimde bulunulan kişilerle aynı fizikî mekanı paylaşmamak, dijital ortamların sınırsız ve tamamen özgür bir ortam olarak algılanması gibi durumlar kişilerin dijital ortamlarda sorumluluklarını göz ardı etmesine veya dijital ortamlarda kendilerini sorumlu hissetmemelerine sebep olabilmektedir. Yeni çıkan her teknoloji insanlığa yeni bir güç ve özgürlük alanı kazandırmaktadır. Bu özgürlük ve güce karşı verilen tepkiler kişiden kişiye göre değişmektedir. Teknolojinin getirdiği yeni imkanları iyiye veya kötüye kullanmak bireylerin tercihindedir. (Bartlett, 2020) Araştırmaya katılan gençlerin tamamı (n=30) insanların dijital ortamlardaki davranışlarından sorumlu olduğunu düşünmektedir. Çünkü kişi anonim bir hesap kullansa ya da kimliğini başka bir şekilde gizlese bile dijital ortamlarda her davranışı kendi hür iradesi ile yapmaktadır ve davranışın sahibi kendisidir. Gençlerin dikkat çektiği bir diğer konu ise bir hakaret, linç veya saygısızca yorumlar yapma gibi siber zorbalık olarak tanımlanan durumlarda bu zorbalığa uğrayan kişilerin bundan olumsuz yönde

etkilenmesidir. Dijital ortamlardaki sorumluluğun gençlere göre bir diğer boyutu da influencer olarak isimlendirilen dijital içerik üreticilerinin sahip oldukları takipçileri etkileyebilme gücüdür. Bazı katılımcılara göre bu kişiler örnek alınan kişiler olduğu için takipçilerine karşı sorumludur.

4.3.1.Dijital Ortamlardaki Bireysel Sorumluluklar

Dijital araçları ve interneti kullanırken günlük yaşamdaki roller orada da varlığını sürdürmektedir. Kişi, cep telefonu, bilgisayar, televizyon vb. dijital araçları her ne amaç için kullanırsa kullansın kullanım süresi boyunca dijital ortamlarda bir birey olarak var olmakta ve kendi varlığını ve benliğine olan sorumluluğu devam etmektedir. Araştırmamıza katılan gençlerin dijital ortamları kullanırken kendilerine karşı bir sorumluluk olarak gördükleri durumlar aşağıdaki gibidir:

1-Dijital ortamlarda insanlarla doğru, sağlıklı ve ahlak çerçevesinde bir iletişim kurmak: Katılımcıların %60'ı (n=18) dijital ortamlardaki bireysel sorumluluklarından bahsederken dijital iletişimin nasıl olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Buna göre dijital ortamlarda ; "saygılı olmak, kibar olmak, insanları incitici söz ve paylaşımlardan kaçınmak, insanları ayrıştırmamak, küfür ve argo gibi hakaret içerikli söz, paylaşım ve yorumlardan kaçınmak, insanları rahatsız etmemek, insanların haklarını ihlal etmemek, yapılan yorumlara düzgün bir şekilde cevap vermek, kendinden küçüklere örnek olmak, siber zorbalıktan kaçınmak, iyimser tavır sergilemek, fikrini saygılı bir şekilde ifade etmek, medeni bir şekilde tartışmak, başkalarının özgürlük alanına girmemek, insanları taciz etmemek(DM'den yürümemek)" dijital ortamlardaki bireysel sorumluluklardır.

2-Ahlakî, faydalı ve doğru paylaşımlar yapmak: Dijital ortamlar deyince gençlerin çoğu bunu "sosyal medya" olarak algılamıştır. Sosyal medya uygulamaları çoğunlukla yazılı, sesli, görüntülü içerik paylaşmaya dayalı mecralardır. Katılımcıların %23,3'ü sosyal medyada hem kendine hem de takipçilere karşı faydalı, ahlakî ve doğru paylaşımlar yapmayı kendilerine karşı bir sorumluluk olarak görmektedir. Sosyal medyada "gerçek haberleri paylaşmak, yanlış bilgi yaymamak, doğruyu ve güzeli yansıtmak, faydalı şeyler paylaşmak, iyiliği yaymak, insanlara iyi hissettiren şeyler paylaşmak, takipçi kasmak için yanlış paylaşımlarda bulunmamak, sorumlu bir bireyi ve Müslümanı yansıtmak, etik olmayan, müstehcen içerikli paylaşımlar yapmamak" gençlerin kendilerine karşı sorumluluk olarak kabul ettiği davranışlardır.

3-Dijital ortamlarda kendi kimliği ve benliği ile bulunmak: Gençler dijital mecralarda sahtelikten, olduğundan farklı davranılmasından, fake ve anonim hesap kullanılmasından rahatsızlık duymaktadır. %23,3 oranında katılımcı dijital ortamlarda kendi kimliği ile var olmayı kendine karşı bir sorumluluk olarak görmektedir.

4-Dijital ortamları bireysel fayda, eğitim ve kişisel gelişim için kullanmak: Tamamı öğrenci olan araştırma grubunun %16,6'sına göre dijital ortamları kendine ve geleceğine fayda sağlayacak bir şekilde, dini ve milli konularda bilgi sahibi olmak için, akademik ve kültürel araştırmalar yapmak için, geniş kaynak elde etmek için, içindeki varlığı ve hedeflerini geliştirmek için kullanması bireyin kendine karşı sorumluluklarındandır.

5-Toplumsal olayları ve sorunları konu edinen faaliyetlere destek olmak: Sosyal medya aynı anda binlerce hatta milyonlarca kişiye ulaşabilen, toplumsal olaylarda tepki göstermek, yetkililere ve halka sesini kısa sürede duyurabilmek için oldukça elverişli dijital bir mecradır. Gençlerin %13,3'ü toplumsal sorunlara karşı dijital ortamlarda da duyarlı olmayı bireysel bir sorumluluk olarak zikretmiştir. Twitter'da etiket çalışmaları yapmak ve onlara katılmak, toplumsal sorunları doğru bir şekilde insanlara duyurmak, güncel sorunları dile getirmek, Müslümanlarla ilgili olayları paylaşmak bu minvalde belirtilen sorumluluklardır.

6-Dijital ortamlarda insanları uyarmak, bilinçlendirmek ve bilgilendirmek: %13,3 oranında katılımcı dijital ortamlarda gördükleri yanlışı düzeltmeyi, insanları bilgilendirmeyi ve bilinçlendirmeyi, yeri geldiğinde uygun bir şekilde uyarmayı kendilerine karşı bir sorumluluk olarak görmektedir.

7-İnsanlara faydalı içerik üretenlere destek olmak: Sosyal medyada topluma ve insanların faydasına yönelik paylaşımlar yapan sayfaları takip etmek, gönderilerini beğenmek ve paylaşmak, yaptıkları işi desteklemek bazı katılımcılara (%10) göre bireysel bir sorumluluktur.

8-Dijital araçları kullanma niyetinin farkında olmak ve vakti boşa harcamamak: Dijital araçları kullanırken otokontrol sağlamanın önemine dikkat çeken iki katılımcı, dijital ortamlarda geçirilen vakti kontrol etmeyi bir sorumluluk olarak görmektedir. Bir katılımcımız vakti boşa harcamak Allah'ın hoşuna gitmediğinden vaktini kontrol ederken, diğeri de geçirilen vakti ve orada bulunma niyetinin sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir.

9-Günlük hayattaki sorumlulukların aynısını dijital ortama uyarlamak: Dijital ortamlardaki bireysel sorumluluk olarak ayrı noktalara değinmeyip tüm ahlaki kuralların ve sorumlulukların dijital ortamlarda da geçerli olduğunu belirten katılımcılar vardır. (n=2)

10-İnternetteki her bilginin doğruluğuna inanmamak: İnternette, bilhassa sosyal medyada yer alan bilgiler sıklıkla troll diye isimlendiren hesaplar tarafından ortaya atılıp, insanları yanlış yönlendirebilmektedir. 2 katılımcımız da internetteki bilgilere temkinli yaklaşmayı bir sorumluluk olarak kabul etmektedir.

Bu sorumlulukların haricinde; "insanın içindeki paylaşma güdüsünü doyurmak, sonradan pişman olunacak şeyleri paylaşmamak, insanlar üzerinde kötü bir etki bırakmamak, dijital ve gerçeği birbirinden ayırmak, zararlı oyunlardan korunmak, yaptığın şeylerin sorumluluğunu almak, dijital dünyada bir ürün ortaya koyabilmek, doğru atıflarda bulunmak, sağlam bir duruş sergilemek ve sosyal medyayı iyi bir şekilde ölçüp tartmak" katılımcıların ifade ettiği dijital ortamlardaki diğer bireysel sorumluluklardır.

Araştırmaya katılan gençlere bireysel sorumluluklarını sorduğumuzda %66,6 ile öğrencilikle ilgili sorumluluklar ilk sırada yer almıştı. Bunu aileye karşı sorumluluklar ve fiziksel ve ruhsal bakım ile ilgili sorumluluklar takip etmekteydi. Ancak gençlere dijital ortamdaki bireysel sorumlulukları sorulduğunda dijital iletişim ile ilgili sorumlulukların ilk sırada yer aldığını görülmektedir. Gençler dijital ortamlarda diğer bireylerle kurdukları iletişimin doğru ve sağlıklı olmasını kendilerine karşı öncelikli bir dijital sorumluluk olarak görmektedir.

4.3.2.Dijital Ortamlardaki Toplumsal Sorumluluklar

Dijital araçları kullanan herkes dijital bir topluluk oluşturmaktadır ve aynı zamanda ağ vatandaşı olarak dijital ortamlarda bulunmaktadır. Bu yüzden dijital ortamlarda birey olarak kendine karşı sorumlu olduğu kadar, toplumun içinde yaşayan bir birey olarak da topluma karşı sorumlulukları vardır.

1-Toplumsal olaylara ve sorunlara karşı duyarlı olmak: Başta Twitter ve İnstagram olmak üzere sosyal medya uygulamaları toplumsal olayları duyurmada büyük etki oluşturabilen mecralardır. Hem dünyayı hem de ülkeyi ilgilendiren herhangi bir durumda insanlar sosyal medya uygulamaları sayesinde hızlı bir şekilde örgütlenip, sorunun çözümü için harekete geçebilmektedir. Katılımcıların %46,6'sı toplumsal

sorunlara dijital ortamlarda tepki vermeyi bir sorumluluk olarak görmektedir. Twitter'da etiket (TT) çalışmaları yapmak, dijital yardım kampanyaları düzenlemek, kamuoyu oluşturmak, Filistin ve Doğu Türkistan'da yaşananlar gibi zulümleri duyurmak ve tepki çekmek, yardım kuruluşlarının faaliyetlerini duyurmak, toplumu ilgilendiren olaylarla ilgili doğruları paylaşmak, insanları bilinçlendirmek ve farkındalık kazandırmak, sosyal medyanın insanları etkileme gücünü bu alanlarda kullanmak bu başlık altında belirtilen toplumsal sorumluluklardır.

2-Doğru, sağlıklı ve ahlaklı bir dijital iletişim kurmak: Doğru bir dijital iletişim kurmak gençlerin nazarında kendilerine karşı bir sorumluluk iken aynı zamanda topluma karşı da bir sorumluluktur. Gençlerin neredeyse yarısına (%46,6) göre; saygılı olmak, başkalarını rahatsız etmemek, terbiyeli olmak, argo ve hakaret içerikli söz ve paylaşımlardan kaçınmak, zorbalık yapmamak, insanlarla seviyeli bir ilişki kurmak, ayrımcılık yapmamak, gösteriş yapmamak, iletişim kurarken karşıdaki insanla empati yapmak gibi davranışlar dijital ortamlarda dikkat edilmesi gereken toplumsal sorumluluklardır. Dijital mecradaki insanların davranışlarından rahatsızlık duyan bir katılımcının ifadeleri şu şekildedir: *"Herkesin birbirine karşı sorumluluğu var. Bir hastalık gibi herkes birbirine karşı kötü davranıyor dijital ortamda, toksik bir ortam oluşmuş, kimse birbirini sevmiyor gibi."* (Katılımcı 2, erkek, yaş 22)

3-İnsanlara faydalı paylaşımlar yapmak: Sosyal medyada veya internette paylaşım yapmak, bir topluluğa hitap etmek demektir. Paylaşım yapıldığında hitap edilen topluluğa yarar sağlayacak şeyler paylaşmak gençlere göre (%26,6) toplumsal bir sorumluluktur. Karşılıklı bilgi alışverişi yapmak, bilimsel gelişmeleri paylaşmak, faydalı metinleri veya yazılımları dilimize çevirip paylaşmak, insanların merak ettiği şeyleri anlatmak, pozitif şeyler paylaşmak, özendirici olmamak adına kötü şeyleri paylaşmamak, insanları umutsuzluğa sürükleyen haberleri engellemek gençlerin ifade ettiği dijital anlamdaki toplumsal sorumluluklardır.

4-İnsan haklarına saygılı olmak: Araştırmaya katılan gençlerin sorumluluk olarak üzerinde durdukları konulardan biri de insanların hak ve özgürlüklerinin dijital ortamlarda sıklıkla ihlal edilmesidir. Yasal yayınları kullanmak, telif hakkına dikkat etmek, korsan müzik dinlememek, insanların özgürlüğünü kısıtlayıcı davranışlardan kaçınmak, hakları ihlal edilenlere destek olmak, insanların yaşayış tarzına müdahale etmemek, dijital ortamlarda haber yapılırken kişiye saldırı amacı gütmemek bazı gençlerin (%20) dikkat çektiği konulardır.

5-Dijital ortamlarda görülen yanlışları düzeltip, doğru davranışlara destek olmak: Hz. Muhammed (sav): "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir"(Müslim, İman, 78) buyurmuştur. Bu hadisi kendilerine dayanak alan iki katılımcı dijital ortamda gördükleri yanlışları bir şekilde düzeltmeye çalışmayı toplumsal bir sorumluluk olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte yapılan güzel işleri desteklemek ve saygısız hareketleri desteklemekten kaçınmak da yapılan yanlışları düzeltmenin diğer yollarıdır. Katılımcıların %13,3'ünün görüşleri bu yöndedir.

6-İnsanları olumsuz etkileyecek davranışlardan kaçınmak: Dijital platformlarda takipçi sayısı çok olan, herhangi bir alanda ünlü ve fenomen olmuş kişilerin takipçilerine karşı sorumlu olduğunu düşünen gençler (%10), bu kişilerin paylaşımlarında dikkatli olmaları gerektiğini savunmaktadır. İnsanları kıskandıracak ve bilhassa küçük yaştakileri kötü etkileyecek paylaşımlardan kaçınılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu konu hakkındaki bir katılımcı, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *"İçebilirsin ya da kötü ortamlarda bulunabilirsin ama bunu bir yerlerde paylaşmanın bir mantığı yok. Çünkü seni göreni özendirebilirsin. Ya da güzel bir yemek yiyorsun onu çekiyorsun, insanların nefsi duygularını titreştirecek şeyleri paylaşmak bence doğru değil."* (Katılımcı 5, erkek, yaş 21)

7-Doğru bilgi vermek: Gençlerin %10'luk kısmına göre dijital ortamlarda doğru bilgiyi paylaşmak topluma karşı önemli bir sorumluluktur. Vefat etmiş birine bir söz isnat etmek, söylemediği bir sözü söylemiş gibi göstermek de bu minvaldeki bir davranıştır.

8-Çevre sorunlarına dikkat çekmek: Bazı katılımcılara (%10) göre dijital ortamlarda çevre sorunlarına dikkat çekmek ve çevresel faaliyetlerde bulunmak toplumsal sorumluluklardandır.

9-Dijital ortamlarda sahte davranışlardan kaçınmak: Dijital platformlarda kendini olduğundan farklı gösteren ve gerçek kişiliğine aykırı davranan kişiler bazı katılımcılara nazarında (n=2) toplumsal sorumluluğunu yerine getirmeyen kişilerdir.

10-Milli değerlere saygılı olmak: Dijital ortamlarda devlete, millete ve topluma karşı sözlerden kaçınmak, birlik olmak, devletine sahip çıkmak bireylerin yerine getirmesi gereken sorumluluklarındandır. (n=2)

Dijital ortamlardaki toplumsal sorumluluk algısı, günlük hayatta olduğu gibi çoğunlukla insanlar arası iletişime dayalı sorumluluklar üzerinedir. Araştırma grubunun en önem verdiği konunun saygı temelli insanlarla sağlıklı bir iletişim olduğunu söylenebilir.

4.3.3.Dijital Haklar

Dijital araçları ve interneti kullanan herkesin bu ortamlarda sahip olduğu haklarını bilmesi bir vatandaş olarak öncelikli sorumluluklarındandır. Tamamı dijital çağda büyümüş olan katılımcılar dijital bir vatandaş olarak sahip oldukları hakları tam olarak bilmediklerini ve hiç araştırmadıklarını belirtmişlerdir. Yalnızca 3 katılımcı haklarını bildiğini ifade etmiş, içlerinden sadece biri bu konu hakkında araştırma yaptığını söylemiştir.

Katılımcıların tahminen dijital ortamlarda sahip olabileceklerini düşündükleri haklar ise şu şekildedir: Siber zorbalığa uğradığında şikayet etme ve hakkını savunma hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, özel hayatın gizliliği ve ifşa edilmeme hakkı, düşüncelerini özgürce ifade etme ve paylaşma hakkı, internete özgür erişim ve kullanım hakkı, doğru bilgi alma hakkı.

Dijital araçları daha güvenli, rahat ve özgür biçimde kullanabilmek için bu hakların bilinmesi bir dijital vatandaş için oldukça önemlidir. Ancak 2 katılımcı bu hakları bilmenin bir sorumluluk olmadığını ifade etmiş, bir problem yaşanması durumunda haklarını gerekli yerlerden araştırmalarının yeterli olacağını belirtmiştir. Diğer katılımcıların çoğunluğuna göre ise dijital hakları bilmek bir sorumluluk olarak ifade edilmiştir.

4.4. DİJİTAL DİNİ SORUMLULUK

Araştırmaya katılan gençlerin, dijital ortamlarda hangi davranışları dini sorumluluk olarak algıladıklarını görmek, dini sorumluluğun dijital ortamlardaki varlığının farkında olup olmadıklarını öğrenmek ve verdikleri cevaplardan "dijital dini sorumluluk" kavramının tanımını yapabilmek amacıyla "dijital ortamlardaki dini sorumluluklarının" neler olduğu sorulmuştur. Gençlere göre dijital ortamlardaki dini sorumluluklar şu şekildedir:

1-Gerçek hayattaki dini sorumlulukların sanal alemde de devam ettiğini bilmek ve Müslüman kimliğine uygun hareket etmek: İnternet, gerçek hayattan bağımsız bir dünya değildir. Aksine başka insanlarla iletişim kurulan, paylaşım yapılan, fizikî dünya

gibi gerçekliği olan bir ortamdır. (akt. Narmanlıoğlu, 2015) Dolayısıyla dini sorumluluklar sanal alemde de varlığını sürdürmektedir. Katılımcıların %46,66'sı dijital ortamlarda günlük hayattaki farkında olunması gerektiğini, sahip olunan dini kimliğe uygun hareket edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

2-İnsanlarla ahlakî çerçevede iletişim kurmak: Dijital iletişim dendiğinde akla ilk olarak kısa mesaj uygulamaları, WhatsApp, İnstagram, Twitter, Facebook gibi uygulamalar gelmektedir. Bunların yanında günümüz gençlerinin sıklıkla kullandığı, özellikle oyunlar ile ilgili yayınlar yapan Twitch ve Discord uygulamaları da dijital iletişim kanallarındandır. Katılımcılar (%40) bahsedilen dijital mecralarda insanlarla ahlakî sınırlar dahilinde iletişim kurmanın Allah'a karşı bir sorumluluk olduğunu ifade etmektedir. "Argo ve hakaret içerikli konuşmalardan kaçınmak, dürüst olmak, insanları taciz etmemek, insanlara zarar vermemek, insanların özeline saldırmamak, saygılı olmak, kibar olmak, hakaret edenlere karşı nazik ve kibar olmak, toplumsal ahlak kurallarına uygun davranmak, 'klavye delikanlılığı' denilen davranışlardan uzak durmak" gençlere göre dijital iletişimde riayet edilmesi gereken dini sorumluluklardır.

3-Dijital araçları ve interneti cihat ve tebliğ için kullanmak: Cihat, dini literatürde "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" anlamında bir kavramdır. (Özel, 1993) Katılımcı gençlerden bazıları (%36,6) interneti ve dijital araçları, cihat için yani insanlara iyiliği emredip, onları kötülükten men etmek amacıyla kullanmayı Allah'a karşı bir sorumluluk olarak görmektedir. "Yeni bir dini bilgiyi paylaşmak, hutbeleri paylaşmak, yapılan zulümleri insanlara duyurmak, insanları uyarmak, din hakkında yapılan yanlış haberlere tepki vermek ve doğrusunu yazmak, dini içerikli paylaşımlar yapmak, dini güzel bir üslupla anlatmak" bu kapsamda değerlendirilebilecek ifadelerdir. Hz. Muhammed (sav)'in, "Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir"(Müslim, İman, 78) hadisi gençlerin bu şekilde düşünmelerine dayanak olmuştur. Bir katılımcı ise dijital ortamlarda İslam'ı yaymanın öncelikle ilahiyat eğitimi almış kişilerin üzerine düşen bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir.

4-Uygunsuz içerikler izlememek, araştırmamak, paylaşmamak: İsra suresi 32. ayette Allah (c.c) : "Zinaya yaklaşmayın! Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur" buyurmaktadır. Araştırma grubunun %23,33'üne göre de internette ve sanal ortamlarda

ahlak dışı ve +18 olarak nitelendirilen içerikleri izlememek, film ve dizi izlerken seçici davranmak, bu tür konuları araştırmamak ve paylaşmamak Allah'a karşı bir sorumluluktur.

5-Dijital ortamlarda harama bakmamak:_Dördüncü madde ile ilişkili olan bu maddede katılımcıların (n=4) harama bakmamak, göz zinası yapmamak şeklindeki ifadeleri değerlendirilmiştir. Gençlerin burada dikkat çektikleri nokta, uygunsuz içerik izlemenin yanında karşı cins ile kurulan iletişimin boyutudur

6-Dijital araçları ve interneti dini eğitim için kullanmak: *"Günümüz hocalarındansa ya da tanıdığım bir abimdense dijital bir ortamdan daha doğru bilgi alabilirim, Allah'a karşı daha iyi ne yapabilirim, gibi."* (Katılımcı 22, erkek, yaş 20) Bu katılımcının ifadesinden de anlaşılacağı üzere dijital ortamları dini eğitim ve araştırma için kullanmak gençlerin nazarında dini bir sorumluluktur. Katılımcılarının %20'sinin görüşü bu yöndedir. Sosyal medyada farklı görüşleri takip etmek, dini bilgi veren hesapları takip etmek, dini bilgi öğrenmek, Kur'an'ı ve açıklamasını öğrenmek, varlığın sebebini araştırmak bu minvalde verilen cevaplardandır.

7-Dijital ortamlarda toplumsal faaliyetlere katılmak: Tüm dünya vatandaşlarını birbirine bağlama gücü olan internet, Müslümanların da ümmetle bağ kurmalarını sağlamıştır. İnternet Müslümanları birbirine bir parmak ucu kadar yakınlaştırmış, her ulustan her renkten oluşan ümmetten haberdar olmayı ve tek yürek olma hissini elde etmeyi sağlamıştır. (Janmohamed, 2018) İnternetin bu gücü yardım faaliyetlerini ve sosyal desteği kolaylaştırmıştır. Dijital ortamda yürütülen bu tür faaliyetlere katılmak ve destek sağlamayı da bazı gençler (%20) Allah'a karşı bir sorumluluk olarak nitelendirilmiştir.

8-Dijital araçları ve interneti bilinçli kullanmak: "Dijital araçları amacına uygun kullanmak, kendine ve topluma fayda sağlayacak şekilde kullanmak, dikkatli paylaşımlar yapmak, dijital dünyaya daha az zaman ayırmak, güvenli kullanıma özen göstermek, sosyal medyanın kuşatıcı gücünden kendini korumak" bilinçli kullanmak için dikkat edilmesi gereken noktalardır. Araştırma grubunun %20'si bu yönde görüşlerini bildirmiştir.

9-Müslümanlara uygun içerikler üretmek: Dijital bir dünyada yetişen ve internetin getirebileceği zararların farkında olan gençler, hayatın bir parçası olan dijital araçları reddetmek yerine Müslümanların bu mecralarda var olup, zararlı oyunlara ve uygulamalara alternatifler geliştirmesi gerektiğini düşünmektedir: *"Madem bu kadar*

dizilerin filmlerin izlendiği bir dönemdeyiz, bizim yapmamız gereken yeni bir mecra oluşturmak, sıfırdan bir sosyal medya mecrası oluşturmak ya da var olan bir mecra üzerinde sıfırdan bir moda oluşturmak." (Katılımcı 24, kadın, yaş 21) *"Sen tamam kendini kötülüklerden koruyorsun ama senin gibi bir sürü insan o kötülüklere maruz kalıyor, sen daha iyilerini yapmadığın için. Bunun sorumluluğuna varıp o çerçevede hareket etmemiz gerekiyor. Bu alanda daha iyilerin artması gerekiyor. Yani YouTube trendlerinin saçma sapan absürd şeylerden temizlenip oraya tamamen bize ait, bizi yansıtacak, eğitecek, bizim ilmimize, irfanımıza yarayacak şeylerin… Sadece eğitim de değil bizim eğlencemize yaracak şeylerin de yerleşmesi gerekiyor. Müslümanlar eğlenemez diye bir algı var."* (Katılımcı 30, kadın, yaş 20) Toplamda 4 katılımcının dini sorumluluk üzerine düşünceleri bu yönde olmuştur.

10-Vakti boşa harcamamak: Hz. Muhammed (sav), bir hadisinde ahirette kulların gençliğini nerede geçirdiğinin hesabını vermeden sorgusunun bitmeyeceğini buyurmaktadır. (Tirmizî, Kıyamet 1) İki katılımcı da dijital araçlar karşısında geçirilen vaktin iyi değerlendirilmesinin dini bir sorumluluk olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte dijital dünyaya dalıp namaz vakitlerini kaçırmamak da dini sorumluluk olarak diğer 2 katılımcının ifade ettiği bir davranış olmuştur.

Dijital ortamlarda da tesettüre uymak, çocukların fotoğrafını paylaşmamak ve ilahi dinlemek de gençlerin bahsettiği dijital dini sorumluluklardandır.

Bir katılımcı ise, dini sorumlulukların çoğunun fiziksel olduğunu düşündüğü için bu sorumlulukları dijital ortamda düşünmenin onun için zor olduğunu ifade etmiştir. Somut olan sorumlulukları soyut olarak düşünemediğini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan gençlerin dijital dini sorumluluk algılarının Allah'ın insana yüklediği sorumlulukların dijital ortamlarda da varlığını sürdürdüğünün farkında olmak ve kişinin dini kimliğine uygun davranışlarda bulunmak üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun yanında dijital iletişimin mahiyeti konusundaki sorumluluklar bireye ve topluma karşı sorumluluklarda öne çıktığı gibi Allah'a karşı olan sorumluluklarda da öne çıkan noktalardan olmuştur. Gençlerin yoğunlaştığı bir diğer nokta ise dijital araçların dini tebliğ ve cihad aracı olarak kullanılması gerektiği olmuştur.

Dijital ortamlardaki dini sorumlulukların neler olduğu konusundaki bulgulara göre *dijital dini sorumluluk* kavramı; bireyin dijital araçları kullanırken de Allah'ın her an her şeyi gördüğünün farkında olması, fizikî dünyadaki dini sorumlulukların dijital dünyada da geçerli olduğunun bilinciyle hareket etmesi, dijital ortamlarda dinî kimliğine

uygun davranışlarda bulunması ve bunlara aykırı davrandığı taktirde Allah katında bir karşılığının olacağını kabul etmesi olarak tanımlanabilir.

4.5.GENÇLERİN DİJİTAL VATANDAŞLIK ALGISI

Dijital vatandaşlık; "bilgi ve iletişim kaynaklarını kullanırken eleştirebilmek, çevrimiçi yapılan davranışların etik sonuçlarının farkında olmak, teknolojiyi başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanabilmek, internet ortamında iletişim hakkını kullanmak, yapılan paylaşımlarda ve işbirliklerinde doğru tutumu sergilemek ve başkalarını da bu yönde teşvik etmek" anlamına gelen bir kavramdır. (Çubukçu & Bayzan, 2013) Araştırma grubundaki gençlere dijital vatandaşlık kavramı hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları ve bu kavramın onlara ne çağrıştırdığı sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların %96,66'sı dijital vatandaşlık hakkında bilgi sahibi değildir. Sadece bir katılımcı bu kavram hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Dijital vatandaşlık kavramını daha önce hiç duymayan katılımcılara kavramın çağrıştırdığı anlamlar şu şekildedir: *"Türk sosyal medyasında turistlik yapmak, sanal dünyada oyun karakteri gibi var olmak, internet üzerinden çalışan kişilere vatandaşlık verilmesi, günlük hayattaki sorumluluklarını yerine getirmeyip sanal dünyada yerine getiren kişi, kendini dijitale adamış adam, dijital bir vatana üye olmak, dijital olarak kurulan ülkeye mensup olmak, dijital dünyada vatandaşlık görevlerini yerine getirmek."*

Bu gençlerin haricinde ancak 9 katılımcı dijital vatandaşlığın asıl tanımına yönelik cevaplar verebilmiştir. Sosyal medya uygulamalarında yer alan kişiler, dijitalde oluşturulan kimlik, dijital dünyaya uyum sağlamak şeklinde de tanımlar yapılmıştır.

Sonuç olarak dijital vatandaşlık gençlerde çoğunlukla asıl anlamının dışında bir kavramı çağrıştırmıştır. Dijital vatandaşlık kavramına dair gençlerin zihninde farklı farklı çağrışımlar mevcuttur. Gerçekleştirilen mülakatlar aracılığı ile kavram hakkında bir fikir sahibi olmuşlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital vatandaşlığın dijital hak ve sorumluluklar boyutunu dini açıdan gençlerin bakış açısıyla inceleyen çalışmamızda ilk olarak ayrıntılı bir literatür taraması yapılmış ve dijital vatandaşlık, dijital yerliler, sorumluluk ve dini sorumluluk ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın teorik bölümü elde edilen bilgiler neticesinde oluşturulmuştur. Çalışmamız dijital vatandaşlık alanında yapılan çalışmalar arasında hem din psikolojisinde çalışılması bakımından hem de dijital alandaki dini sorumlulukları araştırması bakımından ilktir. Çalışmanın araştırma bölümünde dijital dünyanın içine doğmuş ve dijital teknoloji ile yetişmiş 19-23 yaş arasındaki gençlerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Çalışmamızda gençlerin sorumluluk algısı, dijital araçlara ve internete hayatlarında ne kadar yer verdikleri, dijital dünyadaki sorumluluk algıları, dijital dünyadaki dini sorumluluk algıları ve dijital vatandaşlık hakkındaki bilgileri araştırılmıştır. Yapılan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de; *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?"* (Kıyamet, 75/36) buyurarak insanı bu dünyada sorumlu bir varlık kıldığını ifade etmiştir. İnsan hayatı boyunca çeşitli rollere sahip olur ve bu roller ona çeşitli sorumluluklar yükler. Ancak şüphesiz ki insanın en büyük sorumluluğu bir kul olarak Yaratıcısına karşı olan sorumluluğudur. Bunu bir insan olarak kendisine karşı olan sorumlulukları ve toplum içinde yaşayan bir birey olarak topluma karşı sorumlulukları izlemektedir. Çalışmamızda öncelikle gençlerin sorumluluk kavramı hakkındaki algıları incelenmiştir. Elde ettiğimiz verilere göre gençler sorumluluğu üstlerine düşen "görev ve yükümlülükler" olarak tanımlamaktadır. Gençlerin sorumluluk hakkındaki ifadelerinden yola çıkılarak sorumluluk: Bireylerin kişisel ve toplumsal manada hayatın devam edebilmesi için üstlerine düşen görev ve yükümlülükleri yerine getirmeleri, insanların birbirleri üzerindeki haklarını bilip ona göre davranmaları, hayatta sahip oldukları kimliğin ve konumların onlara gerektirdiklerine uygun davranmaları ve tüm bunların bilincinde olmalarıdır.

Sorumluluk kavramının temel olarak kişisel ve sosyal olarak iki boyutu vardır. Tamamı üniversite öğrencisinden oluşan katılımcıların bireysel sorumluluk algıları temelde "öğrencilik" üzerine kuruludur (%66,6). Öğrencilik kimlikleri nedeniyle öncelikli sorumluluklarının okul ve dersler olması beklenen bir durumdur. Bunu aile

içindeki görev ve yükümlülükleri, fiziksel ve ruhsal bakım, kendini geliştirmek ve dini yükümlülükleri izlemektedir.

Gençlerin sosyal sorumluluk algısına bakıldığında, toplum içinde ahlakî kurallara uygun davranmak ve insanlarla sağlıklı iletişim kurmak gençlerin en çok önem verdiği toplumsal sorumluluklardır (%83,3). Bu sorumlulukların içinde "saygı" kavramı, üzerinde çokça durdukları bir değerdir. Ahlak ve doğru iletişimden sonra da topluma (aile, millet, ümmet ve tüm insanlık) fayda sağlamak yönünde bir sorumluluk algıları olduğu görülmüştür(%66,6). Bunu çevreye karşı duyarlı olmak ve toplumsal yardımlaşma ve sosyal sorumluluk etkinliklerine katılım takip etmektedir.

Dini açıdan sorumluluk, özel bir fıtratla yaratılan insanın yaratılışının gereklerini yerine getirmesi, dinin temeli olan tevhit, nübüvvet ve ahiret inançlarına uygun bir yaşam sürmesi ve bunları yapmadığı taktirde hesabını Allah'a vermek durumunda kalması demektir. (Kayışoğlu, 2010) Hz. Muhammed (sav) bir hadisinde "*Allah'a iman ettim de sonra dosdoğru ol."* buyurarak dini sorumlulukların temelinin iman etmek olduğunu anlatmaktadır. Araştırma grubundan alınan yanıtlara göre gençlerin dini sorumluluk algısı çoğunlukla "ibadetler" yönündedir (%83,3). Bu ibadetlerin temelinde namaz ibadeti vardır. Dini sorumluluk algısı ibadetlerden sonra "ahlaklı olmak ve insanlarla iyi ilişkiler kurmak" yönünde olmuştur (%60). Dini sorumluluk olarak imandan daha çok ibadetlerin öne çıkmasının sebebinin; namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetler İslam'ın beş temel şartından olduğu için gençlerin aklına ilk gelen sorumlulukların olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte insan yaratılışı gereği toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde insanın toplumla olan ilişkilerine de yer verilmiştir. Tüm bunlar insanın topluma karşı yükümlülükleri olduğuna işaret eder. İnsanlarla olan iletişimi güzel ahlak çerçevesinde , sağlıklı bir şekilde sağlamak da Allah'ın bir emridir. Bundan dolayı ibadetlerden sonra gençler için en önemli dini sorumluluk insanlarla ahlak çerçevesinde sağlıklı ilişkiler kurmak olmuştur. Bunları sırasıyla "farz ve sünnetleri yerine getirmek, ilim ve eğitim almak, iman etmek, dine uygun bir yaşantı sürmek, helal ve harama uymak, dini güzel bir şekilde temsil etmek ve tefekkür etmek" takip etmektedir.

Araştırdığımız temel konulardan biri dijitalleşme ve Dijital Çağda büyüyen gençlerin dünyasında dijital araçların yeri ve önemi olmuştur. 'Dijital araçlarla örülü bir dünyada yetişmiş gençler için fizikî dünya ile sanal dünya arasındaki sınırlar belirginliğini yitirmiş mi' sorusu cevap aradığımız sorulardan biri olmuştur. Araştırmanın

sonuçlarına göre gençlerin dijital araçları ve interneti temel kullanım amacı eğitim ve araştırmadır (%93,3). Bu sonucun çıkmasında Mart 2020 itibariyle ülkemizde de görülmeye başlayan Covid-19 salgının etkisi oldukça büyüktür. Salgın tedbirleri neticesinde tüm eğitim faaliyetleri online olarak yürütüldüğü için dijital araçlar eğitime destek olan araçlar olmaktan çıkarak bizzat eğitimin yürütüldüğü araçlar haline gelmiştir. Pandemi ile birlikte okul ve sınıf gibi mekanlar dijital ortama taşınmıştır. Bu durum da dijital araçların özellikle öğrenciler için önemini daha da artırmıştır.

Gençlerin dijital araçları eğitimden sonra en çok eğlence (%70) ve sosyal medya (%56,6) uygulamaları için kullandığı görülmüştür. %50 ile iletişim ve haberleşme dördüncü sırada gelmektedir. Dijital araçların ortaya çıkış noktasının iletişim ve haberleşme olduğu düşünüldüğünde kullanım amacı olarak en yüksek onun çıkması beklenebilirdi. Ancak özellikle akıllı telefonların içerisinde bir çok uygulamayı barındıran yapısı sayesinde cep telefonunun kullanım amacı sadece iletişim olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte sosyal medya uygulamaları de içinde hem eğlenceyi hem iletişimi barındıran ortamlardır. Bundan dolayı dijital araçların iletişim fonksiyonundan özellikle bahsetmeyenlerin olduğu düşünülmektedir.

Araştırma grubu dijital yerliler veya internet nesli olarak adlandırılan dijital araçlarla büyümüş nesle mensup bireylerden oluşmaktadır. Doğdukları andan itibaren ya da çok küçük yaşlarda dijital araçlarla tanışan bu gençler için dijital araçlar hayatlarında "olmazsa olmaz" bir anlam taşımaktadır. Elde edilen sonuçlara göre onlarsız bir yaşam düşünemeyen gençler için dijital araçlar eğitim aracı, eğlence aracı, vakit geçirme aracı, geçim kaynağı, hobileri, zevkleri yani kısacası her şeyleridir. Çünkü dijital çağda sosyal etkileşimler, arkadaşlıklar, vatandaşlık faaliyetleri gibi gençlerin hayatlarının ana yönleri dijital teknolojiler ile tasarlanmaktadır. (Palfrey & Gasser, 2017) Ancak tüm bunlara rağmen dijital araçları içselleştirmeden, sadece ihtiyacı dahilinde kullanmaya çalıştığını belirten ve hayatının içinde çok fazla yer etmesinden rahatsız olan gençler de olmuştur.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre gençler fizikî dünya ile sanal dünya arasındaki sınırların bilincindedir ve iki ortam arasında çeşitli farklılıklar olduğunu düşünmektedir. Dört başlık altında toplanan farklardan birincisi; insanların sanal dünyada gerçekte olduğundan farklı davranmasıdır. (%53,3) Bu durumu muhatap ile yüz yüze olmamak ve anonim hesap kullanmak ortaya çıkarabilmektedir. İkinci olarak gençler fizikî dünya ile dijital dünya arasında "gerçeklik" farkı olduğunu düşünmektedir (%33,3) Onlara göre dijital dünya yapay, deneyimden uzak ve sahtedir. Üçüncü fark,

dijital ortamlarda iletişim kurarken beden dilinin, ses tonunun ve mimiklerin kullanılmaması sebebiyle duyguların ve mesajın karşı tarafa net aktarılamamasıdır (%26,6). Dördüncü fark ise dijital dünyanın fizikî dünyaya göre daha özgür ve rahat olmasıdır. (%23,3). Gençler dijital dünyanın daha erişilebilir, basit, rahat ve sınırsız olduğunu düşünmektedir. Kısacası gençlere göre dijital dünya her ne kadar hayatın önemli bir parçası olsa da fizikî dünya ile arasında bazı sınırlar ve farklar vardır. Katılımcıların nazarında bu farkların genellikle olumsuz yönde olduğu görülmektedir.

Araştırmanın temel gayelerinden biri gençlerin dijital ortamdaki sorumluluk algılarını öğrenmektir. Dijitalleşme, insan hayatının her alanına dahil olmuş ve hem maddi hem manevi anlamda dönüşüme sebep olmuştur. İnsanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı kılan "sorumluluk" değeri de bu dönüşümden nasibini almış ve dijitalleşme ile birlikte yeni sorumluluklar gündeme gelmiştir. Araştırmanın sonucuna göre katılımcıların tamamı insanın dijital dünyada da sorumlu bir varlık olduğunu düşünmektedir. Çünkü sanaldaki her davranış da kişinin kendi hür iradesi ile gerçekleşmekte ve insanları etkilemektedir.

Gençlerin dijital ortamlarda kendilerine karşı bireysel bir sorumluluk olarak kabul ettikleri en temel sorumluluk "insanlarla doğru, sağlıklı ve ahlak çerçevesinde bir iletişim kurmak" olmuştur (%60). Bunu doğru ve faydalı paylaşımlar yapmak, dijital ortamlarda kendi kimliği ve benliği ile var olmak, dijital ortamları kişisel fayda, eğitim ve gelişim için kullanmak, dijital ortamlarda toplumsal faaliyetlere destek olmak, dijital mecralarda insanları uyarmak ve bilgilendirmek, topluma faydalı içerik üretenlere destek olmak, dijital araçları amaca uygun kullanmak ve vakti boşa harcamamak, günlük hayattaki sorumlulukları dijitalde de devam ettirmek ve internetteki bilgilere temkinli yaklaşmak takip etmektedir.

Sorumluluğun bir diğer boyutu toplumsal sorumluluktur. Gençlere göre dijital ortamdaki başlıca sorumluluklar; dijital mecralarda toplumsal faaliyetlere katılmak, toplumsal olaylara destek olmak (%46,6) ve insanlarla ahlakî sınırlar içerisinde doğru bir iletişim kurmaktır (%46,6). Dijital ortamlardaki diğer toplumsal sorumluluklar ise şunlardır: İnsanlara fayda sağlayacak paylaşımlar yapmak, insan haklarına saygılı olmak, dijital ortamlarda karşılaşılan yanlışları düzeltip doğru davranışlara destek olmak, insanları olumsuz etkileyecek davranışlardan kaçınmak, doğru bilgi vermek, çevre sorunlarına dikkat çekmek, dijital ortamlarda sahte davranışlardan kaçınmak, milli değerlere saygılı olmak.

Kur'an-ı Kerim'de*: "Onlar, Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan her şeyi ancak gerçek bir sebep, derin bir hikmet, şaşmaz bir kanun ve belirli bir ecel ile yarattığını kendi içlerinde hiç düşünmezler mi?..."* (Rum, 8) buyrulmaktadır. Gökleri, yeri ve arasındaki her şeyi Allah yarattığına göre dijital dünya da buna dahildir. O halde dijital dünyada da Allah'ın insana yüklediği sorumluluk devam etmektedir. Gençlere göre bir Müslümanın dijital ortamlardaki başlıca sorumlulukları; gerçek hayattaki dini sorumlulukların sanal alemde de geçerli olduğunu bilmek, Müslüman kimliğine uygun davranmak (%46,6) ve insanlarla ahlakî çerçevede iletişim kurmaktır (%40). Bunlarla birlikte; dijital araçları ve interneti cihat ve tebliğ için kullanmak, uygunsuz içerikler izlememek ve paylaşmamak, dijital ortamlarda harama bakmamak, dijital araçları dini eğitim için kullanmak, dijital ortamlarda toplumsal faaliyetlere katılmak, dijital araçları ve interneti bilinçli kullanmak, Müslümanlara uygun içerikler üretmek, vakti boşa harcamamak gençlerin ifade ettiği diğer dijital ortamdaki dini sorumluluklardır.

Ulaşılan sonuçlara göre gençlerin dijital dini sorumluluk algısı, araştırma sorularında ele alındığı şekliyle küresel yankı bulan savaşlar, Müslümanlara yapılan zulümlere yönelik bilinçlendirme ve yardım faaliyetlerine katılma yönünde değil, dijital ortamlarda dini kimliğine uygun davranışlar sergilemek ve insanlarla ahlaklı ilişkiler kurmak yönünde olmuştur.

Araştırmamızın temel amaçlarından biri dijital dini sorumluluk kavramını literatüre kazandırmaktır. Dijital çağda büyümüş, dijital araçları oldukça etkin bir şekilde kullanan gençlerle yaptığımız görüşmeler sonucunda dijital dini sorumluluk kavramını: *"bireyin dijital araçları kullanırken Allah'ın her an her şeyi gördüğünün farkında olması, fizikî dünyadaki dini sorumlulukların dijital dünyada da geçerli olduğunun bilinciyle hareket etmesi, dijital ortamlarda dinî kimliğine uygun davranışlarda bulunması ve bunlara aykırı davrandığı taktirde Allah katında bir karşılığının olacağını kabul etmesi"* olarak tanımlanmıştır.

Dijital hak ve sorumluluklar boyutunun diğer ayağı olan dijital haklar hakkında ulaşılan sonuçlara göre; gençlerin dijital hakları hakkında detaylı bir bilgi sahibi olmadığı, konu hakkında neredeyse hiç araştırma yapmadığı görülmüştür. Dijital ortamdaki hakları hakkında yüzeysel bilgilere sahip oldukları tespit edilmiştir. Ancak kendileri hakkında çok bilgi sahibi olmasalar da genel olarak haklarını bilmenin bir sorumluluk olduğunu ifade etmişlerdir.

Gençlerin dijital vatandaşlık algısı hakkındaki sonuçlara bakıldığında, öncelikle katılımcıların % 96,6'sının dijital vatandaşlık kavramını ilk defa görüşmeler esnasında duyduğu görülmüştür. Kavram gençlere asıl anlamının dışında anlamlar çağrıştırmış, sadece 9 katılımcı asıl tanıma yaklaşık yanıtlar verebilmiştir.

Dijital sorumluluklar hakkında ulaşılan sonuçlara göre gençlerin dijital ortamlardaki hem bireysel hem toplumsal hem de dini sorumluluk algılarının ortak noktasının insanlarla doğru, sağlıklı ve ahlaklı bir iletişim kurmak olduğunu görülmektedir. Buna göre gençlerin öncelik verdiği en temel dijital sorumluluk doğru dijital iletişim kurmaktır.

Çalışmamız neticesinde şu öneriler ileri sürülebilir:

- Ülkemizde ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında dijital vatandaşlık hakkında gençlere ve çocuklara detaylı eğitimler verilebilir. Bilhassa dijital güvenlik, dijital sağlık ve dijital hak ve sorumluluklar üzerine yoğunlaşılabilir.
- Ortaokul ve liselerde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredatına dijital dünya ve din hakkında bölümler eklenebilir.
- İnternet ve dijital araçlar hayatımızın bir parçasıdır. Sanal dünyadaki tehlikelerden korunmak için bunları reddetmek, din dışı olarak görmek ya da çocukların ve gençlerin bunları kullanmasını engellemek sorunlara karşı doğru bir yaklaşım biçimi olmayacaktır. Bunun yerine aileler ve eğitimciler çocuklara ve gençlere dijital dünyadaki sorumluluklarını öğretebilir, tehlikeler hakkında bilgi verebilir, çocukların internet kullanımını denetleyebilir ve bilinçli internet kullanım yollarını öğretebilir.
- Yerli ve milli dijital mecraların ve uygulamaların artması için okullarda öğrenciler bu alanlara yönlendirilebilir ve desteklenebilir.
- Prensky (2001), dijital dünyanın içine doğan, dijitalin dilini ana dili gibi konuşan nesli "dijital yerli" olarak adlandırmıştır. Ancak kavramın vermek istediği anlamı "doğuştan dijital" isimlendirmesinin daha açık ve net olarak verdiğini düşünmekteyiz. Gözlerini dijital dünyaya açan nesil, dijital yerli yerine doğuştan dijital olarak adlandırılabilir.

KAYNAKÇA

Abdüsselam, M. S., Tatlı, Z. (2018), "Yaşamdaki İnternet," Keleş, E. (Ed.), *İnternet ve Ağ Toplumu*, Pegem Akademi, 35-53

Ada Psikoloji, (2021), "Sorumluluk Almak", https://www.adapsikoloji.com/tr/m/cift-terapisi/sorumluluk-almak.html (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Aldemir. C., Avşar, M. N. (2020), "Pandemi Döneminde Dijital Vatandaşlık Uygulamaları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),*7(5), 148-169

Almalı, A. (2019), Sanal Dinsel Gruplarda Dinin Temsili, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Altunbay, M., Bıçak, N. (2018), Türkçe Eğitimi Derslerinde Z Kuşağı Bireylerine Uygun Teknoloji Tabanlı Uygulamaların Kullanımı, *ZfWT/Journal of World Of Turks*, 10(1), 127-142

Altuntaş, H. (2020). Kur'an'a Göre İnsanın Hak ve Sorumlulukları, Erdem, E. (Ed.) *Sorumluluk Bilinci,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Aslan, C. (2020, 19 Kasım), "Ankara ve Malatya'da çocuklar dehşet saçtı! 'Gerçek-sanal birbirine karışıyor", *Milliyet,* https://www.milliyet.com.tr/gundem/ankara-ve-malatyada-cocuklar-dehset-sacti-gercek-sanal-birbirine-karisiyor-6358244 (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Aydoğdu, Y. (2020), "Gelişmeleri kaçırma korkusu", *Milliyet*, https://www.milliyet.com.tr/pembenar/uzman-psikolog-yasemin-aydogdu/gelismeleri-kacirma-korkusu-2911667 (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Ayten, A. (2021), *"Doğa Bize Emanet",* (1.Baskı), İstanbul: İz Yayıncılık

Bardakoğlu, A. (1994). "EHLİYET" Mad. *TDV İslam Ansiklopedisi,* 10, 533-539

Barron, A. E., Ivers, K.S. (1998), The Internet and instruvtion: Adjectives and Ideas, Englewood, CO: Librariers Unlimited

Bartlett, J. (2020), *"Dark Net"* (2.Baskı) (çev, Y. Konyalı) İstanbul : Timaş Yayınları

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, (2017), "Siber Güvenlik", https://www.btk.gov.tr/siber-guvenlik-kurulu (Erişim Tarihi: 03.02.2021)

Bilgiç, H. G., Duman, D., Seferoğlu, S. S., (2011, Şubat), Dijital Yerlilerin Özellikleri ve Çevrim içi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri, *Akademik Bilişim,* 1-7

BM İnsan Hakları Konseyi. (2019). General Comment on children' s rights in relation to the digital environment, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/GCChildrensRightsRelationDigitalEnvironment.aspx

Bozkurt, A. (2019), Türkiye'de E-Devlet Uygulamaları ve Dijitalleşme, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Bulduklu, Y. (2019), "Eleştirel Çalışmalarda Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Gömülü Teori", *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi* 1 (1)

Bulut, Z. B. (2013), "Sorumluluk Bağlamında Din- Ahlak İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Cogito,(2002) İnternet: Üçüncü Devrim? *Üç Aylık Düşünce Dergisi***,** Yapı Kredi Yayınları, Sayı:30

Çağlayan, H. (2015), "İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci", *e -Makalat Mezhep Araştırmaları,* VIII/2 97-120

Çapcıoğlu, İ. (2021) "Yeni Kitle İletişim Araçları ve Medya Vaizliği". *Din ve Toplum* (16) 68-77

Çubukçu, A., Bayzan, Ş. (2013), "Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri," *Middle Eastern & African Journal of Educational Research,* 5, 148-174

Çuhadar, M. (2021), "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık", *Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, 2 (1)

Dereli, M. D. (2018), Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Digital Citizenship Agreements, (2015), (Çev.A, Aydın), "Dijital Vatandaşlık," Türk Kütüphaneciliği 29, 1 (2015), 142-146

Dijk, J. V. (2016). *Ağ Toplumu.* (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Kafka Yayınları.

Dinler, Z. (1998) *Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı,* Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları

Duman, S.(2020), "İslam Hukukunda Hak ve Sorumluluklar", Erdem, E (Ed.), *Sorumluluk Bilinci*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Elmore, T. (2014), Contrasting Generation Y and Z, https://www.huffpost.com/entry/contrasting-generation-y-_b_5679434?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAI-hTZKssM3DVhkBZv4Hb_KlGnrYgOz7P0rsBHAoj70OFbr4Yuz_MRhDpfzSsn0LjAAUxpyfy966_grOJJS3WWqjiJdz52mJmEgxSKTe4mfwXZpEAdzbSqvKjDhI5IFddoAtygSQ0WzRgGjfDjPzUWjIK0PBNrohfdmkqmg5bQK5

Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, (2021), "Siber Suç Nedir?", https://www.egm.gov.tr/siber/sibersucnedir (Erişim Tarihi : 03.02.2021)

Eraslan, L. (2016) *Sosyal Medyayı Anlamak*, 2.Baskı, İstanbul: Nobel Yaşam

Erbaş. A. (2020). "Sunuş", Erdem E. (Ed.), *Sorumluluk Bilinci,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Erkol, M. (2004), "Din-Dindarlık Kavramları ve Sosyolojik Bir Yöntem Olarak Dindarlık Ölçekleri", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Farmer, L. (2010*) 21. Century Standarts For information Literacy, Leadership*. Toronto: The Scerecrow Press. https://books.google.com.tr/books?id=KXvxbossdDoC&pg=PA293&lpg=P

A293&dq=2010)+21.+Century+Standards+For+information+Literacy.+Leadership,+39+(4),+2022.&source=bl&ots=bzItZ_M_rH&sig=ACfU3U39-dD2a-

Filiz. B. (2016), "Bireysel ve Sosyal Sorumluluk Modelinin Sorumluluk Davranışlarının Kazandırılmasında Kullanılması: TVF Spor Lisesi Örneği", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Fiş Erümit, K. Keleş, E. (2018), "İnternetin Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını," Keleş, E. (Ed.), *İnternet ve Ağ Toplumu*, Pegem Akademi, 1-33

Gadgets 360. (2017, 10 Ekim), "Chinese Smartphone Gaming Addict Suffers Loss of Vision in One Eye After 24-Hour Binge: Report", *Gadgets360,* https://gadgets.ndtv.com/apps/news/honor-of-kings-renders-gamer-loses-eyesight-after- 24-hour-binge-1761197 (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Gazali, İ. (2020), *"Kimyâ-yı Saâdet"*, (1.Baskı) (çev. M.A. Özkan), İstanbul: Semerkand Yayınları

Görmez, E. (2016), "Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları Hakkındaki Görüşleri*," International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,*11(21), 125-144

Gunasekaran, A., Marri, H.B., McGaughey, R.E ve Nebhwani, M.D. (2002). E-commerce and its impact on operations management. *Int. J. Production Economics*, *75* (1), 185-197.

Güngör, E. (1997), "*Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak",* (2.Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat

Gür, E.N. (2020, Haziran), "Pandemi Günlerinde "Teknoloji" Dost Mu, Düşman Mı?" https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/pandemi-gunlerinde-teknoloji-dost-mu dusman-mi , (Erişim Tarihi: 15.11.2021)

Gürsoy Atar, Ö., Gürsoy Ulusoy, Ş., (2020), "Sosyal Medyada Ördek Sendromu: İnstagram Üzerinden Bir Değerlendirme", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 39, 925-951

Güvenli Web. (2017), https://www.guvenliweb.org.tr/ (Erişim Tarihi: 03.02.2021)

Haberli, M. (2014). *"Sanal Din (Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din)"* (1.Baskı), Açılım Kitap

Haberli, M. (2019, Aralık), Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 307-315

Habertürk (2021, 10 Ocak), "WhatsApp sözleşmesi 2021 nedir, ne anlama geliyor? WhatApp gizlilik sözleşmesi nasıl iptal edilir?" https://www.haberturk.com/whatsapp-sozlesmesi-nedir-ne-anlama-geliyor-whatapp-gizlilik-sozlesmesi-nasil-iptal-edilir-2932352-teknoloji (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

Hacıbekiroğlu, M. (2019), Sosyal Medya Kullanımına Bağlı Değişen Mahremiyet Algısı ve Dindarlık İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Hökelekli, H. (2018). *"Din Psikolojisi",* (14.Baskı), Ankara: TDV Yayınları

Hürriyet, (2021, 4 Ocak), "2020 yılında milyonlarca kişinin özel verileri çalındı", https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/2020-yilinda-milyonlarca-kisinin-ozel-verileri-calindi-41705445 Erişim Tarihi 02.02.2021 (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

Hürriyet, (2020, 24 Mart), "Üniversitelerde uzaktan eğitim ne zaman başlayacak? Evden eğitim başladı mı?", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/universitelerde-uzaktan-egitim-ne-zaman-baslayacak-41475459 (Erişim Tarihi: 15. 11.2021)

Innovation & Business Skills Australia. (2010). Identifying digital literacy skills: Cybercitizen and e-employee in the 21st century. https://www.ibsa.org.au/sites/default/files/media/Investigating%20Digital%20Literacy%20Skills.pdf

ISTE (International Society for Technology in Education). (2021), "Digital Citizenship in Education", https://www.iste.org/areas-of-focus/digital-citizenship (Erişim Tarihi: 16.01.2021)

Işık, S. (2019), "Dijital Çağda Kuşaklararası Farklılıklar ve Z Kuşağı : Dijital yerliler ve Dijital Göçmenlerin Teknoloji Kullanım Özelliklerine Yönelik Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Işık, U. (2007) ‘‘Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya

İnfluencer Man, (2021), “İnfluencer Marketing Nedir?”, https://www.influencerman.com/influencer-marketing (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

İnternethaber, (2019, 27 Aralık), “Ünlü alışveriş sitesi n11.com’da veri ihlali! KVKK duyurdu!”, https://www.internethaber.com/unlu-alisveris-sitesi-n11comda-veri-ihlali-kvkk-duyurdu- (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

İpek, M. (2013), “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılışı ve Sorumluluğu”, *EKEV Akademi Dergisi,* 17 (57) 435-448

İrk, E. (2015), İnternet Kullanımının Ergenlerin Dini Gelişimine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, (2013), https://bidb.itu.edu.tr/seyir-defteri/blog/2013/09/07/internet'in-tarih%C3%A7esi

Janmohamed, S. (2018), *“M Nesli: Yeni Müslüman Gençlik”* (1.Baskı), (çev. E. Kızılelma) İstanbul: Kaknüs Yayınları

Kabataş, S. (2019), “Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Algılarının Yaşam Boyu Öğrenme Tutumları ve E-Öğrenmeye Hazırbulunuşluğu Açısından Değerlendirilmesi,” Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Khan, S. (2016). “Leadership in the digital age – A study on the effects of digitalisation on top management leadership”. Stockholm Business School Master Thesis 30 HP

Karaaslan, H. (2021, 25 Mayıs), “WhatsApp'ın gizlilik sözleşmesi Türkiye'de uygulanmayacak”, https://www.dha.com.tr/teknoloji/whatsappin-gizlilik-sozlesmesi-turkiyede-uygulanmayacak/haber-1828073 (Erişim Tarihi: 19.11.2021)

Karabulut, B. (2015), Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 11-23

Karadoğan, A. (2019, Ekim), "Z Kuşağı ve Öğretmenlik Mesleği", Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9-42, http://dergipark.gov.tr/aicusbed

Karaduman, H. (2011), "6.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Dijital Vatandaşlığa Dayalı Etkinliklerin Öğrencilerin Dijital Ortamdaki Tutumlarına Etkisi ve Öğrenme Öğretme Sürecine Yansımaları", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Karahan, M. (2001). Eğitimde Bilgi Teknolojileri (Ders Notu). Malatya. web.inonu.edu.tr/~mkarahan/calismalarim/egtbilgitek.pdf

Karakaş, Y. (2019), Dijitalleşmenin Modern Gündelik Hayata Yansımaları ve Hikikomori Örneği, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kartopu, S., Geçer, H., Hacıkeleşoğlu, H. (2018), "Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11(58), 465-488

Kaya, A., Kaya, B. (2014), "Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Algısı," *International Journal of Human Sciences,* 11(2), 346-361

Kayseri, Z. (2019), Sosyal Medya Vaizliği: Amerika ve Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kırık, A. M., Bölükbaş, K., Cengiz, G., (2019), "Sosyal Medya Bağlamında Dijital Vatandaşlık: TRT İstanbul Radyosu Prodüktörleri Üzerinden Bir Değerlendirme", *Mavi Atlas*, 7(2)/2019: 1-27

Koca, F. (1999). "İBADET" Mad. *TDV İslam Ansiklopedisi,*19- 240-247, TDV Yayınları

Kokolakis, S. (2017). Privacy attitudes and privacy behaviour: A review of current

research on the privacy paradox phenomenon. *Computers & Security*, 64, 122-134.

Köse, A., Ayten, A. (2015), "*Din Psikolojisi,"* (5.Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları

Kurt, A. A., Günüç, S., Ersoy, M., (2013), "Dijitalleşmede Son Durum: Dijital Yerli, Dijital Göçmen ve Dijital Göçebe", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(1), 1-22

Küçükşen, K., Budak, H. (2017), "Lise Öğrencilerinin Sosyal Değer Tercihlerinin Küresel Sosyal Sorumluluk Düzeylerine Etkisi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 6(3), 1813-1826

Levine, J.R., Baroudi, C., Levine Young, M., (1999), Amatörler İçin İnternet(The Internet for Dummies), 6.Baskı, (C. Özer, çev.), İstanbul: Dünya Yayıncılık

Lickona, Thomas.(1991) *"Educating for Character: How Our Schools Can Respect and Responsibility.*" New York: Bantam Books

Mahmutoğlu, A. (2009), "Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler", *Türk İdare Dergisi*, 463-464, 225-249

Murat, R. (2006), "Çocukta Dini Sorumluluk Bilincinin Ortaya Çıkışı", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Narmanlıoğlu, H. (2015), "Sanal Cemaatte Çevrimiçi İbadet", Çamdereli,M, Önay Doğan, B, Kocabay Şener, N (Ed.), *"Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)"* (1.Baskı) İstanbul: Köprü Kitapları

Nelson-Jones, R. (1984). "*Personal responsibility counseling and therapy an ıntegrative approach".* London: Herper & Row Publishers.

Nuroğlu, E. (2020), "E-ticaret pandemi döneminde büyük bir ivme kazandı", *AA,* https://www.aa.com.tr/tr/analiz/e-ticaret-pandemi-doneminde-buyuk-bir-ivme-kazandi/2094385 (Erişim Tarihi: 15.11.2020)

NDTV. (2018, 14 Kasım), "14-Year-Old Game Addict Commits Suicide After Mother Takes Away Phone" https://www.ndtv.com/india-news/video-game-addict-teenager-commits-suicide-after-mother-takes-away-phone-in-maharashtras-nagpur-1947352 (Erişim tarihi. 07.02.2021)

Odabaşı, H.F. Kabakçı, I., Çoklar, A.N. (2007), *İnternet, Çocuk ve Aile,* Ankara: Nobel Yayınları

Oxford Learners Dictionary (2021), "FOMO", https://www.oxfordlearnersdictionaries.com (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Oyman, N. (2016), "Sosyal Medya Dindarlığı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (28)

Önen, Ö. (2010), "Hesap Gününde Herkes Yaptığından Sorumludur", Yiğit, Y vd. (Ed.) *Kur'an'dan Öğütler 1,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Öngöz, S. (2018), "İnternet ve Çocuk", Keleş, E. (Ed.), *İnternet ve Ağ Toplumu*, Ankara: PEGEM Akademi 55-82

Özen, Y. (2015), "*Sorumluluk Eğitimi*,", (1.Baskı), Ankara: Vize Yayıncılık

Özbahçe, O. (2003), "Hayat Bir İmtihandır", *Diyanet Aylık Dergi,* 150

Özsoy, T. (2009), "Fastfood'dan Facebook'a: İnternet Bağımlılığı", *Akademik Bilişim'09 - XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*

Öztürk, C. (2019), "8.Sınıf Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi", Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Öztürk, M. (2015), "Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Düzeyleri", Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Palfrey, J., Gasser, U. (2017), *Doğuştan Dijital*, (Çev. N, Aydın), İstanbul:İKÜ Yayınevi

Paribu, (2020). "Sanal para nedir?", https://www.paribu.com/blog/sozluk/sanal-para-nedir/ (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

Parlak, B. (2017), Dijital Çağda Eğitim: Olanaklar ve Uygulamalar Üzerine Bir Analiz, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22-Kayfor15 Özel Sayısı, 1741-1759

Pedro, F. (2007), "The New Millenium Learners: Challenging our Views on Digital Technologies and Learning", Digital Kompetanse, 2, 244-264

Prensky, M. (2001a), Digital Natives, Digital Immigrants Part I, *On the Horizon,* 9(5), 1-6

Prensky, M. (2001b). Digital Natives, Digital Ġmmigrants, Part 2: Do They Really Think Differently? On the Horizon, 9(6) 1-6

Polat, İ. H. (2016, Temmuz), "Dijital-Siber-Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm", *TRT Akademi*, 1-2.

Ribble, M., Bailey, G. & Ross, T.W. (2004). Digital citizenship: Addressing Appropriate Technology Behavior. Learning & Leading with Technology, 32 (1), 6-12.

Rushkoff, D. (2010), "Program Or Be Programmed", Berkeley: Sof School Press

Sabah, (2021, 25 Ocak), "Son dakika: Gizlilik sözleşmesi tepki çeken WhatsApp'a ağır darbe! İşte kaybettiği kullanıcı sayısı", https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/01/25/son-dakika-gizlilik-sozlesmesi-tepki-ceken-whatsappa-agir-darbe-iste-kaybettigi-kullanici-sayisi (Erişim Tarihi:01.02.2021)

Sağıroğlu, Ş., Bülbül H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M. (Ed.), (2020), *"Dijital Okuryazarlık: Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler,"* Ankara: Nobel

Sakallı, H. (2015), Sınıf Öğretmeni Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeyleri İle Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sari, İ., Taşer,S. (2018), "Türkiye'de Dijital Vatandaşlıkla İlgili Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi," *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 1063-1069

Sayar, K. (2016, Temmuz), "Dijital Toplum", *TRT Akademi,* 1(2), 762-775

Sayar, K., Yalaz, B. (2019), "*AĞ : Sanal Dünyada Gerçek Kalmak*,"(1.Baskı), İstanbul: Kapı Yayınları

Sinanoğlu, M. (2000). "İMAN" Mad. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22, 212-214, TDV Yayınları

Sinanoğlu, M. (2011). "TEKLİF" Mad. TDV İslam Ansiklopedisi, 40, 385-387, TDV Yayınları

Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. Ve Tippett, N. (2008), Cyberbullying: Its natüre and impact in secondaryschool pupils. Journal of Child Psychiatry and Psychology, 49,376-385.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., Demir. M.,(2013)''İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama'', *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 7, (4)

Solove, D. J. (2008). *Understanding privacy*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts London, England.

Som Vural, S. (2016), "Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısıyla Dijital Vatandaşlık Göstergelerinin İncelenmesi," Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Şener, E. (2020, 11 Ekim), "İnternette 1 dakikada neler oluyor?", https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ergi-sener/internette-1-dakikada-neler-oluyor-41632758 (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Şentürk, L. Yazıcı, S. (2012), *İslam İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Şişman, N. (2020), "*Dijital Çağda Müslüman Kalmak*," (6.Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları

Tapscott, D. (2009*), Grown Up Digital*, The McGraw- Hill Companies

Tavani, H. T. (2008). Informational privacy: Concepts, theories, and controversies. In K.E. Himma, & H. T. Tavani, (Eds.). *The handbook of information and computer ethics (pp. 131-164)*, Hoboken, NJ: Wiley.

Taylı, A., (2013), "Sorumluluğun Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 30, 68-64

Taylı, A. (2014), "Sosyal Sorumluluğun İlişkili Olduğu Yaşam Değerleri," *Akademik Bakış Dergisi,* 42

Tekeli, M. F. (2019), Sosyal Medya Bağımlılığı ve Din: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Thomas, S. N. (2018). Promoting Digital Citizenship in First-Year Students: Framing Information Literacy as a Tool to Help Peers. *College and Undergraduate Libraries*, 25(1), 52-64.

Toedter, Lori Smith. *Construction and Validation of A Scale to Measure Personal Responsibility* (Unpublished Doctoral Dissertation) The University of Connecticut, 1981.

Topal, S.A. (2010), "Dünya İnsanlığın Ortak Malıdır", Yiğit, Y vd. (Ed.) *Kur'an'dan Öğütler 1*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Topçu, N. (2016), "*İsyan Ahlakı",* (20.Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları

TRT Haber, (2020, 1 Ekim), "Sosyal medya yasası yürürlüğe girdi", https://www.trthaber.com/haber/gundem/sosyal-medya-yasasi-yururluge-girdi-519999.html (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

Tümer, G. (1994). "DİN" Mad. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 312-320, TDV Yayınları

Türk Ceza Kanunu, (2004), "10.Bölüm Bilişim Alanında Suçlar", https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html (Erişim Tarihi: 04.02.2021)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2021), "Etik", https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2021), "Sorumluluk", https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 04.02.2021)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2021), "Dijital" , https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2021), "Din", https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

Türkiye İstatistik Kurumu, (Ağustos, 2021), "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması" https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-

Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437 , (Erişim Tarihi: 28. 11. 2021)

Türküresin, K. (2019), Ortaokul Öğretmenlerinin Dijital Vatandaşlık Davranışlarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Twenge, J. M. (2018), "*İ-Nesli*,", (1.Baskı) (Çev. O. Gündüz), İstanbul: Kaknüs Yayınları

Ulukan, G. (2021, 14 Ocak), **"**11 günde WhatsApp, Telegram ve BiP'in kullanıcı sayılarının değişimi", https://webrazzi.com/2021/01/14/11-gunde-whatsapp-telegram-ve-bip-in-kullanici-sayilarinin degisimi/#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%20Ekim%20ay%C4%B1nda%20BiP,milyon%20345%20bin%20200'd%C3%BC (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (2021), https://www.usom.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 03. 02. 2021)

Ünal, Y.A, Şengül, S. (2020, 1 Ekim), "Sosyal medyada yeni dönem başladı", https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/sosyal-medyada-yeni-donem-basladi/1991916 (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

Ünal, İ.H. (2020), Hz. Peygamber'in Önderliğinde Müminin Sorumluluk Bilinci, Erdem, E. (Ed.), *Sorumluluk Bilinci,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

Vardı, R. (2012) İnternet ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Dini Siteler Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul

Vizenor, K. V. (2013). *Binary Lives: Digital Citizenship and Disability Participation in a User Content Created Virtual World.* Doctoral Dissertation, University at Buffalo, New York.

We Are Social, (Temmuz, 2021), "Digital 2021 July Global Statshot: Digital Audiences Swell, But There May Be Trouble Ahead", https://wearesocial.com/au/blog/2021/07/digital-2021-july-global-statshot-digital-audiences-swell-but-there-may-be-trouble-ahead/ (Erişim Tarihi: 28. 11. 2021)

WHO (2019), "Sharpening the focus on gaming disorder", *Bull World Health Organ* 97:382–383, https://www.who.int/bulletin/volumes/97/6/19-020619/en/

Wikipedia, (2021), "Etik", https://tr.wikipedia.org/wiki/Etik (Erişim Tarihi: 05.02.2021)

Wikipedia, (2021), "İnternetin Tarihi", https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nternetin_tarihi

Yalçınkaya, B., Cibaroğlu, M. O. (2019), Dijital Vatandaşlık Algısının İncelenmesi: Ampirik Bir Değerlendirme, *BMIJ*, 7(4): 1188-1208 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i4.1140

YEGİTEK, (2016), "Haber ve Basından Seçtiklerimiz", 16

Yıldız, K. (2009). "SORUMLULUK" Mad. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 380-382, TDV Yayınları

Yıldırım, S. (2020), "Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Hak ve Sorumluluklarına Yönelik Farkındalık Durumlarının Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Yıldırım, A., Şimşek, H., (2018), *"Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri"*, (11. Baskı), Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar

Yılmaz, M. (2019), "Öğretmen Adaylarının Dijital Vatandaşlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Yücebakalkan, B. Aksu, B (2018), "Geleceğin İş Gücü Olarak Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları," *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, www.academia.edu

EKLER

EK:1- GÖRÜŞME SORULARI

1. Sence sorumluluk ne demektir?
2. Senin yaşındaki bir gencin bireysel sorumlulukları nelerdir?
3. Senin yaşındaki bir gencin toplumsal sorumlulukları nelerdir?
4. Senin yaşındaki bir gencin dini sorumlulukları nelerdir?
5. Dijital araçlar ve internet sence hangi amaçlar için kullanılmalıdır? Sen en çok ne amaçla kullanıyorsun?
6. Dijital araçlar ve internet senin için ne ifade ediyor? Hayatındaki yeri nedir?
7. Sence dijital dünya ile gerçek dünya arasında fark var mıdır, varsa nelerdir?
8. Sence insanlar dijital ortamlardaki davranışlarından sorumlu mudur? Neden?
9. Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlardaki bireysel sorumlulukları nelerdir?
10. Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlardaki toplumsal sorumlulukları nelerdir?
11. Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlardaki dini sorumlulukları nelerdir?
12. İnternette ve dijital ortamlarda sahip olduğun haklar nelerdir? Bilmiyorsan bu haklar neler olabilir? Bu hakları bilmek bir sorumluluk mudur?
13. Dijital vatandaşlık nedir? Sana ne çağrıştırıyor?

EK:2 -ÇÖZÜMLENMİŞ GÖRÜŞME ÖRNEĞİ

1) Sence sorumluluk ne demektir?

Kişinin dünya üzerindeki kendini koyduğu konum diyebilirim.

2) Senin yaşındaki bir gencin bireysel sorumlulukları nelerdir?

Aslında hayat şartlarına göre değişir diye düşünüyorum ama genel geçer şartlara göre düşünürsek; ilk başta hayattaki sorumluluğu zaten öğrencilik olmuş oluyor. Eğer bir üniversite öğrencisi ise, öğrencilik olabilir öğrenci değilse çalışmak olabilir, daha doğrusu maddi kaygıların başladı dönemler diyebilirim açıkçası. *(senin kendine karşı sorumlulukları nelerdir?)* Kendime karşı en büyük sorumluluğum; kendimi gerçekleştirmek, hayattaki hedeflerimiz fark edip kendimle ilgili maddi manevi her iki yönden de hedeflerimi belirleyip onları gerçekleştirmek üzerine bir şeyler yapabilmek.

3) Senin yaşındaki bir gencin toplumsal sorumlulukları nelerdir?

Öncelikle kişi kendini gerçekleştirmeyi hedefledikten sonra, o yolda çalışmaya başladıktan sonra, aslında aynı anda hem ailesine hem topluma hem çevresine etkisi oluyordur, sorumluluğunu bu şekilde yerine getiriyordur diye düşünüyorum. Bu sorumluluklar da devlet bazında ya da ülke bazında toplumsal baz olarak bakacak olursak; geleceğe yönelik çalışmalar da faydalar olabilir. Mesela kendi adıma söyleyeyim, öğrenciyim mesela şu an, ileride öğretmen olmayı düşünüyorum yetiştireceğim öğrencilerle benim topluma bir faydam olabilir. Aileme karşı sorumluluklarım olarak düşünürsek; bu yaşa kadar sonuçta büyütüyorlar, besliyorlar okutuyorlar. Aslında çok birbirine bağımlı şeyler, ayrı ayrı şeyler olduklarını düşünmüyorum. Çünkü benim kendime faydalı olmam, kendi sorumluluklarımı yerine getiriyor olmam ailemin de işine yarar, aileme karşı olan sorumluluklarını da yerine girer, evlatlık olarak yerine getirmiş olurum. Onların da benden beklentileri ne olabilir; çalışmak, para kazanmak ve ülkeye faydalı bir birey olmak…

(Çevreye karşı sorumluluklar ne olabilir, kendini tüm dünyaya karşı nasıl sorumlu hissedersin, dünyadaki diğer insanlara karşı?) İnsanlık olarak şöyle düşünüyorum: Şu an yaşadığımız döneme bakarsak aslında çok fazla sevgiye ihtiyaç olunan bir dönem olduğunu düşünüyorum. Sevgiye aç bir çağda yaşıyoruz ve bu asla doyurulmuyor. Benim buradaki sorumluluğun yine aslında öğretmenlik bazında ya da öğretmenlik değil aslında önce kendi çevremden bakarsam şöyle düşünüyorum: Sevgi. Benim temel diyeceğim sevgi ile alakalı olabilir. İnsanların sevgisini doyurmaya

adayabilirim kendimi. Eğer sevgi çözülürse diğer problemler çözülebilir gibi geliyor bana.

4) Senin yaşındaki bir gencin dini sorumlulukları nelerdir?

Öncelikle 21 yaşına gelmiş bir gencin kesinlikle kendi varlığının sebeplerini biliyor olması lazım ya da bir şekilde farkında olması lazım. Kendi neden var, varlığı neden var ve neden devam etmeli, nasıl devam etmeli? Daha doğrusu yaratılış sebepleri ve yaratılış sonuçları nereye varmalı? Bu sorularla başlarsa aslında nereye varacağını, nerede nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini bilebilir. Allah'a karşı en büyük sorumluluğunun Allah'ı tanıyor olmak olduğunu düşünüyorum. Bu da gerçi iman temeli ile alakalı. İman temeli oluşturabilmek ve bunu daha sağlam oturtabilecek bir yaşta olduğumuzu düşünüyorum. Yine, benden yardım isteyen birine yardım etmek olabilir, gerçekten müşkül durumda olan birine yardım etmek olabilir, farzlar dışında açıkçası. Ben en büyük dini sorumluluğumuzun insan ilişkileri olduğunu düşünüyorum. Bu konuda da şey yapardım mesela en basitinden, kendi ailemden başlarım. Annemi mutlu edecek bir şey yapardım o gün içinde. Annem diyelim ki, çiçekleri çok sever ya da o gün yemek yapmak istemiyordur, ya da yemek yapmak istememesi ile bir ilgisi yok O gün anneme sürpriz olarak bir yemek yapardım, ya da babam mutlu olsun diye onun sevdiği bir şey yapardım ya da bir arkadaşıma mutlu edecek bir hediye gönderebilirim ya da dışarıda isen eğer çantamda yedek bir kitap vardır mesela o kitabı hiç tanımadığım birine hediye edebilirim. İnsanları yine mutlu etmek üzerine daha doğrusu, günlük yaşamdan uzaklaştıracak şeyler yaparım.

(Şu an gündemde Kudüs Filistin olayları var, bu ve bu gibi meselelerde biz Allah'a karşı sorumlu muyuz, kendini bu konuda sorumlu hissediyor musun?) Açıkçası fazlası ile sorumlu hissediyorum çünkü sadece o topraklarda yaşanıyor diye sadece o toprakların meselesi olmuş olmuyor. Bu olaya şöyle bakıyorum; nasıl ki Covid Çin'de ortaya çıktı tüm dünyaya yayıldı, bunun iyi konuşulması gereken bir olay olduğunu düşünüyorum. Aslında evet, Müslümanlık meselesi temeli ama sadece Müslümanlık ile alakalı bir eylemde bulunulmuyor, insanlar katlediliyor orada, basın özgürlüğünü geçtim insanların orada yaşama özgürlüğü ellerinden alınmaya çalışılıyor. Bu bence dünyayı ilgilendiren genel bir mesele. Bireysel olarak Müslüman bir genç olarak şu an halim vaktim yerinde, elim ayağım tutuyor aslında, yapabileceğim birçok şey varmış gibi hissediyorum. *(Ne yapabilirsin?)* Kendi adıma söyleyeyim eğer yazabilme gücüm varsa, iki üç kelimeyi yan yana getirip bir cümle kurabiliyorsam ben eğer, kesinlikle

bunu duyurmak zorundayım basın da bunu kullanabilirim ya da bunun üzerine yayın kuruluşları ile iletişime geçebilirim, dergiler, gazeteler... Artık ne düşünüyorsam, ne istiyorsam, nasıl bir dünya istiyorsam onun üzerine bir şeyler yazabilme gücüne sahipsem ben onu yapmalıyım.

5) Sence dijital ortamlar ve internet hangi amaçlar için kullanılmalıdır?

Kendi çerçevemden bakıp da genel çerçeveye göre baktığımda, her bilgiye rahatlıkla ulaşabileceğimiz bir mecraya sahibiz şu çağda. A'dan Z'ye çok alakasız konularda çok alakasız bilgiler elde edebileceğimiz bir yer. Nasıl kullanılmalı konusu…? En basitinden kişinin kendini gerçekleştirmek istediği hedefleri vardır, bu hedefler maddi olabilir manevi olabilir, ruhi sebepler olabilir. Bunları gerçekleştirme yolunda bence en temel kaynakları elde edebileceği yerin internet olduğunu düşünüyorum. Mesela dini açıdan bakacak olursam; kendimi manevi olarak nasıl geliştirebilirim? Bununla ilgili şu an günümüzde bana göre yeterli derecede yerler var: YouTube kanalları, bazı sitelerde bloggerların yazıları olsun vs., kendimi geliştirebileceğim fazlasıyla yer var. Bunlar bence faydalı olarak kullanılabilir.

(Sen en çok hangi amaçlar için dijital ortamları ve interneti kullanıyorsun?) Dersler, dersler dışında kendimi geliştirmek ile ilgili videolar, bunların haricinde kendime iyi gelecek, kendimi iyi hissettiğim videolar izlemek de dahil bunlara, bu da bence gelişim ile alakalı. Ama şöyle genelde ne izliyorum? Meraklı olduğun konular var, onlarla ilgili videolar izliyorum. Mesela astrolojiye merakım var uzayın yapısına falan merakım var, bunlarla ilgili videolar izliyorum ya da geçmişte aklıma merak ettiğin bir şey takılmıştır, fırsatın olmamıştır şu an onlara bakıyorum. Yine aslında dini konular ile alakalı olabilir, ilmî konularda eksik olduğum bilgiler vardır, amel olarak belki yanlış uyguladığım şeyler vardır, onları daha iyi nasıl anlarım, Bence en iyi videolarla anlaşılıyor. *(Video izlemek haricinde başka ne amaçlarla kullanıyorsun?)* Ben çok müzik dinlerim, aşırı fazla dinlerim yani. sadece şarkı olarak değil fon, sözsüz müzik aşırı derecede dinlerim. Müzik benim için çok farklıdır, fazlası ile müzik dinliyorum. *(Birazdan soracağım başka bir soruya binaen bunu soruyorum, bu müzikleri nasıl elde ediyorsun? YouTube'dan ya da sitelerden açıp da mı dinliyorsun, Telefona mı indiriyorsun?)* Genelde telefonumda yer edinmesini istemediğim için ben YouTube'dan dinliyorum ya da müzik uygulamaları oluyor Spotify gibi. *(Yasal yolları tercih ediyorsun yani?)* Yasal yollar her zaman tercihimdir, asla kendimi riske atmam.

(Yasal yolları kullanmak sence bir sorumluluk mudur?) Kesinlikle sorumluluktur. *(Yasal yollara kullanmadığın zaman bir suçluluk duygusu hisseder misin? Diyelim ki internetten telefonuna müzik indirdin korsan bir şekilde, bir suçluluk duygusu hissediyor musun yoksa sıradan bir şey mi senin için?)* Buna şöyle cevap vereceğim, bazen şey oluyor farkında olmuyorum, çok sevdiğim bir sanatçı ya da en sevdiğim sanatçının daha doğrusu, dayanamıyorum indiriyorum ama indirirken maalesef bunların çok farkında olmuyorum. İndirdikten birkaç gün sonra aklıma geliyor; bunlar para kazanıyor, insanlar bu şekilde para kazanıyorlar, bu şekilde olmaz, bu bir hak değil, bu hakkı sana vermiyorlar diye düşündüğüm için sonradan geliyor vicdan azabı. *(Bu sadece müzik değil oyun film gibi durumlarda doluyor mu?)* Oyun oynamıyorum da bazı YouTube kanallarını takip ediyorum ama oradan izliyorum indirmiyorum.

6)İnternet ve dijital araçlar senin için ne ifade ediyor? Hayatındaki yeri nedir?

Telefonu daha çok kullanıyorum diyebilirim, bilgisayarı sadece ders amaçlı kullanıyorum, bunun dışında çok kullanmıyorum. Telefon benim için ne ifade ediyor, internet benim için ne ifade ediyor dersen…Aslında pandemiye göre mi cevap vereyim genel mi? Ben kendi açımdan olmazsa olmaz gibi görüyorum ama şu anlamda iletişimimi en sağlıklı devam ettirebildiğim yer şu anda telefon. İletişim haricinde kendimi de öyle. Kendi adıma söyleyeyim ben kitap okumayı araştırmayı çok seviyorum ama bazen insan daha kısa yoldan ulaşmak istiyor bilgiye. Böyle durumlarda olmazsa olmaz haline geliyor telefon benim için, bu normal dönemde de öyleydi, pandemide de aynı şekilde. Ama genel anlamda düşündüğümde olmazsa olmaz mıdır? Olmadığı durumu çok düşünemiyorum açıkçası, sen düşünebiliyor musun? Telefon ne olmasa ne yaparsın? Yok yani. *(O zaman telefonun senin hayatında kapladığı yer nedir?)* Dış dünya ile ilişkim diyebilirim, dış dünyaya ulaşım aracı. Önceden de öyleydi aslında çok fazla hiperaktif ya da sosyal bir insan olmadığım için, beni dışarıya bağlayan tek şey telefondu. Şimdi düşünüyorum hangimiz böyle değiliz ki? Bence A, B, C kuşakları bile şu an bu durumda. *(Cep telefonun olmadığı bir hayat düşünemiyorsun?)* Bu dönemde düşünemiyorum ama 5-10 yıl önce olsaydı gayet rahat yaşayabilirdim. *(Senin açından covid-19 sürecİ bu durumu daha fazla etkiledi galiba?)* Fazlasıyla etkiledi. Önceden bu kadar değildi, Covid'den sonra ben aslında bu kadar çok böyle, aslında hepimiz için böyledir; çıkçası kendi içime daha çok kapanıp daha çok telefona bağlandığımı söyleyebilirim. Çünkü her şey orada artık. (Diyelim ki telefonun başına bir şey geldi ne hissedersin?) Olmazsa olmazım dedim ama, olmadığını düşünemiyorum da dedim ama

şu an olmazsa ne değişir? Açıkçası daha iyi olur, ben çok da memnun değilim durumumdan zaten. Çok fazla kullandığımız farkındayım ama durumdan memnun da değilim. Buna alternatiflerim var, yapabileceğim çok şey var; daha çok kitap okuyabilirim, okumak istediğim çok fazla kitap var, izlemek istediğim çok fazla film var bunlara daha çok vakit ayırabilirim. Ama kendimi bir garip hissederdim. *(Filmlerde dijital ortamdan izleniyor, diyelim ki o da yok?)* Kitap okumak benim için çok çok daha önemli ama Covid'den ötürü kendimi daha mutlu hissettiğim yer telefon olduğu için açıkçası ben daha çok orada vakit harcıyorum. *(Covid'den önce telefonla aran bu kadar değildi yani?)*Ben evde unutsam umrumda olmuyordu, dışarı çıkardım, gezerdim arkadaşlarıma takılırdım telefon asla aklıma gelmiyor da, hiç aklıma gelmediği durumlar oluyordu. Ama tabi oturuyorsan akşam evde, elimden düşmez.

7)Dijital Dünya ile gerçek dünya arasında fark var mı sence?

Dijital dünyayı ne algıladığım ile alakalı aslında. Nasıl ki oraya ulaşırken telefon ile ulaşıyorsak, mana açısından bakarsak ister istemez orayla aranızda dünya kadar fark var bence. Sosyal medya geldi aklıma ilk sen bunu sorduğunda. *(sosyal medyada kurduğun ilişkiler kimliğin ile gerçek dünya arasında fark var mı?)* Yine aynı cevabı vereceğim; ne amaçla kullandığıma ve ne amaçla baktığıma bağlı ama çok fark olduğunu düşünüyorum. Günlük yaşamda düşündüğün ya da hissettiğin duyguları oraya aktarmak gibi bir durumum yok ya da aktarılan duyguların çok samimi olduğunu düşünmüyorum, samimi gelmiyor. *(İki dünya arasında başka ne fark var?)* Bence yine gerçeklik farkı var. *(Sence bu iki dünyayı birbirinden ayırmalı mıyız sanal ve gerçek diye?)* Pek ayrılacak bir şey değil, bu çağda çok ayrılacak bir şey olduğunu düşünmüyorum. Maalesef böyle çünkü insanlar orayla gerçek yaşamı çok birbirine karıştırmış durumda. En basitinden çıkan uygulamalara bakarsak, ilk akla şu an TikTok uygulaması geliyor. İnsanlar kendilerini neden bilmiyorum biraz can sıkıntısından olabilir, belki günlük yaşam kaygısından uzaklaşmak için olabilir kendilerine iyi gelecek alan olarak orayı seçtiler. Artık şu çağda ben orada eğlenmiyorum diyecek tek bir kişi bile çıkmaz bence. Mecbur kendi hayatına uygulamak zorunda kalıyorsun, oradan mecbur eğlenmek zorundasın, bir yandan yaşamın devamı. Bu iki dünya bence birbirinden ayrılacak şeyler değil, ayrılırsa… *(Ne olur ayrılırsa?)* Dünyanın o zaman çok daha hoş bir yer olacağını düşünmüyorum açıkçası, gerçeklerle fazla karşı karşıya geliriz diye düşünüyorum. Mesela günlük kaygılarımız günlük yaşamın daha sağlıklı daha mutlu devam edebilmesi çok uzak bir ihtimal olur bence. *(Peki neden TikTok ya da*

benzeri uygulamalarda insanlar neden orada eğlenmeyi seçiyor?) Bunun içine biraz moda giriyor galiba. Daha doğrusu sürü psikolojisi mi denir adını tam olarak bilmiyorum ama galiba sürü psikolojisi. Ya, kırk tane insan bir ortamda bir yere bakıp gülerse sen görmesen de neye güldüklerini, bir süre sonra sen de gülmeye başlarsın, ne oluyor orada diye ya da neye bakıyor bu insanlar diye düşünürsün. E, şimdi bakınca 21 yüzyıl, artık Z kuşağının ele geçirdiği bir dönem, ister istemez onlar neye ayak uyduruyorsa ya da ne ile eğleniyorsa sen de onunla eğlenmek zorunda kalıyorsun. Çünkü sosyal medya seni ona mecbur ediyor. Başka alternatif sunmuyor, sadece sosyal medya da değil bence televizyon kanalları da aynı şekilde; sunulan filmler, diziler… Radyo programları bile çok değişti. Tamamıyla çağın eğlendiği şeye bağlı bu da. Dünya genelinde ne modaysa, ya daha çocuklar gençler ne ile eğleniyorsa ona bağlıyorlar.

8) İnsanlar dijital ortamdaki davranışlarından sorumlu tutulmalı mıdır?

Bence tutulmalı. Fazla ciddiye aldıkları için durumu, kendi hayatını aksettiren insanlar var. Şöyle bir örnek geldi aklıma: Mesela sosyal medyada bir linç kültürü oluştu. Örnek veriyorum bir sosyal medya fenomenidir ya da fenomen olmasa da herhangi bir insan hiç tanımadığı bir insanı sadece keşfette karşısına çıktı diye altına hunharca acımasız yorum yapan insanlar var. E, tamam oradaki belki sanal dünya iyi adlandırıyorum ama o sanal dünyanın arkasında da bir insan var. Ona karşı yazdığımız ve düşündüğümüz şeylerden ben sorumlu olduğumuzu düşünüyorum açıkçası. Yaptığımız her şey sorumluluk orada. *(Neden peki?)* Günlük yaşamda insan, başka insanlarla kurduğu ilişkiden sorumluysa, yaptığı her hareketinden sorumluysa sanal dünyanın bundan bir farkı yok bence. Her ne kadar araya telefon, internet, sosyal mecra girse de karşısında da bir insan var ya da insanlarla iletişim olmasa bile sosyal medyada izlediği bir videoya ya da orada olan bir duruma, bir filmle ilgili, iyi müzikle ilgili acımasızca ya da düşünmeden karşısında birilerinin onu okuyup etkileneceğini düşünmeden yorum yapamazsın. Gerçek hayatta karşındakine yapamadığın şeyi sosyal mecrada da yapamamalısın bence. Bu bir sorumluluktur.

9) Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlarda ki bireysel sorumlulukları nelerdir?

Varoluş sebebim, benim kendi içimdeki varlığı ve hedefleri gerçekleştirmek. Ben bu yolda yaşıyorum. Eğer bu yolda yaşayan bir genç ise dijital mecrayı istediği şeyleri... Tam açıklayamadım ama; daha geniş kaynakları elde edebileceği bir ortam olarak kullanabilir. Mesela film izlemeyi çok seviyordur, farklı filmlere nasıl ulaşabilir? Diyelim yönetmen olmak istiyordu ya da oyuncu olmak istiyordur bir genç, ya

da yazar olmak isteyen bir genç bunlarda nasıl başarı sağlayabilir ya da kendisine neler katabilir? Buna en sağlıklı ulaşabileceği yer günümüz itibariyle bence internet. Evet, kütüphaneler de çok faydalı, faydası tartışmasız zaten oranın ama çağımız itibariyle, çok tüketimci bir çağa sahip olduğumuz için nasıl çabuk elde edebilirsek o kadar iyi. Ben kendi adıma şöyle düşünüyorum dijital medyayı nasıl kullanabilirim diye: Kendi adıma ileride bir ürün ortaya koymak isterim, yazı yazabilme kabiliyetim ile alakalı bir ürün ortaya koymak isterim. Ama bunu yaparken birçok farklı yazarlardan farklı romanlar okurum, farklı hikayeler okumaya çalışırım, şiir okumayı seviyorsan şiir ile ilgili neler yapılabilir, nasıl yazılmalıdır ya da bunlar nasıl yazılmalıdır diye araştırılmalı mı diye onu araştırırım. Belli bir çerçevesi var mı bunun bunu araştırırım. Daha çok bunları araştırıyorum zaten, genelde bu amaçla kullanıyorum.

10) Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlardaki toplumsal sorumlulukları nelerdir?

Tabii ki bu arada ben bunları yaparken en büyük sorumluluğun hiçbir hakka girmemeye çalışmak. Mesela yasal olmayan bazı sitelerde, yasal olmadığı halde PDF kitaplar satılıyor ya da PDF'ler yayınlanıyor. Genelde bu tarz yayınları kullanmamaya çalışıyorum, özellikle dikkat etmeye çalışıyorum. Buna çok dikkat ederim. *(Buna telif hakkkına dikkat etmek diyebiliriz, peki bundan başka nasıl sorumluluklar var?)* Bazen bir haber sitesinde bir şey okuyorsun, altında binlerce yorum oluyor o haberle ilgili, mesela toplumu ilgilendiren bir meseledir ya da dünyada bir şey olmuştur insanları ilgilendiren bir meseledir, ister istemez Bazı insanların yanlış düşündüğünü… Ya da insanlık adına kötü yorumlar görebiliyorsun, bunları değiştirmek istiyorum, insanların fikirlerini değiştirmek istiyorum bazen. Diyorum ki, bu böyle olmamalı ya da psikolojik açıdan bakınca insanları çok fazla umutsuzluğa sürükleyen şeyler oluyor, paylaşımlar olabilir, haberler olabilir, haberlerin fazla paylaşılması olabilir, cinayet haberleri intihar haberleri... Bu tarz haberleri belli dönemlerde çok paylaşıldığını fark ettim. Bunların olmaması için engellemek isterdim. Bu gücü elinde tutan insanların bunu engelleyebileceğini düşünüyorum. Bence bu bir sorumluluktur. *(sen bu konuda ne yapabilirsin?)* Yani Aslında zor gibi görünüyor ama değil, kendim bir mecra açabilirim. Mecradan kalktım mesela blog sayfaları çok fazla takip ediliyor, bloggerlık yapabilirim bunu düşünüyorum. Bazı şeylerin aslında zor olmadığını, daha kolay olabileceğini ya da sadece yaşamın buradan ibaret olmadığını anlatabileceğim alternatifler sunabilirim kendi çerçevemde.

10) Senin yaşındaki bir gencin dijital ortamlarda ki dini sorumlulukları nelerdir?

Öncelikle bir genç bu yaşa kadar kendi varlığının sebebini bilmiyorsa ve buna en kısa yoldan elde etmek istiyorsa bence bunu en iyi internetten yapabilir, en iyi demeyeyim de kaynaklarını nereden bulacağına dair bilgileri buradan bulabilir. *(Dijital ortamda bir genç neleri yapmalıdır neleri yapmamalıdır başka?)* Neleri yapmalıdır belki tam olarak cevaplayamama ama neler yapmamalıdır çok iyi söylerim. Nasıl diyeyim göz zinası diyeceğim ama bunun tam açık şeyini bulamadım. Göz zinasına girmemelidir. Şöyle diyeyim, manevi olarak zina çerçevesinde baktığımızda kendisini zora sokacak ortamlarda bulunmamalı. Çeşitli cinsel içerikli sitelerde olmamalı ya da cinsi münasebeti normalleştiren filmler, videolar, müzikler... O mecralarda bulunmamalı bence. Kendi açımdan ben buna çok dikkat ettiğim için genel olarak da bunun olması gerektiğini düşünüyorum. Nasıl ki gerçek hayatta, gerçek hayat sanal dünya diye ayırıyorum şu an ama gerçek dünyada birebir yapamayacağın şeyleri buradan yapıyor olmak, yapabiliyor olmak meşrulaştırmıyor işi. Aksine daha çok yanlışa sürükleye bilecek bir ortam. Bu yüzden bu kesinlikle bir sorumluluk, aşırı dikkat edilmesi gereken bir mecra.

12) Dijital vatandaşlık nedir?

Bilmiyorum. (Ne olabilir?) İnsanın sanal dünyada ki oluşturduğu kişilik gibi. Sosyal kişilik olarak düşündüm ama böyle tamamıyla mecra üzerindeki. Kişinin günlük hayatı internet telefon olmadan yaşadığı kişi ile, telefon ve interneti kullanış kişisi farklı gibi geldi şu an.

13) Dijital ortamlarda sahip olduğun haklarını biliyor musun? Neler olabilir?

Açıkçası hiç bugüne kadar bunu düşünmedim ama şu an ilk aklıma gelen yine sosyal medya üzerinden… En basitinden sosyal medyaya girerken e-mail adresinle, şifrenle, bunlarla giriyorsun. Bunların saklanması adı altında, bunların korunması için bir haklar var ve bu saklanmak zorunda. Girdiğimiz sosyal mecralar ya da sadece mecra olarak bakmıyorum internet bankacılığı var, alışveriş yaptığımız yerler var bu yerlerden genelde giriş yapılırken senden e-posta, şifre, kart bilgilerimi falan istiyor ve bunları koruyacağına dair sana söz veriyor. Bunlar ihlal edildiğinde senin kendi hakkını savunabilme hakkın var. *(Bu hakları bilmek bir gencin sorumluluğu mudur?)* Bence kesinlikle sorumluluktur. 21 yaşındayım ve 21 yaş birçok şeyin farkında olabilecek bir yer, az önce verdiğim örneğe dayanarak söylüyorum, bunların ihlal edilmesi senin bir anlamda çok fazla hayatını etkileyecek sebepler. En basitinden e-posta ve şifrenin

paylaşılması tüm özel hayatının ifşa olabileceği anlamına geliyor. Bu özel hayatın ifşası da illa aşırı özel şeyler yapmana gerek yok, senin özelin sonuçta orası ve giriliyor oraya istemsizce. Kimsenin bilmesine gerek yok böyle düşünüyorum.